

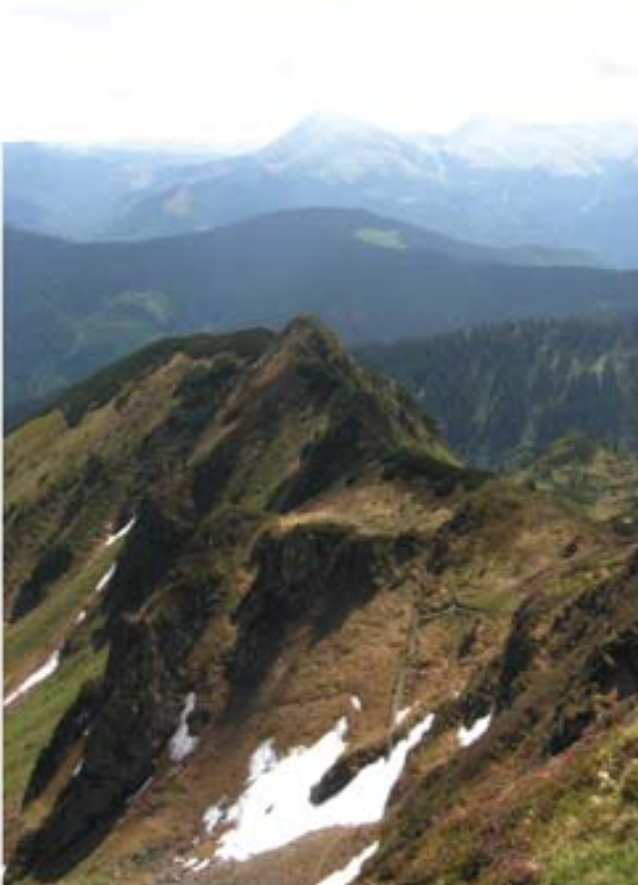
Зелені Карпати

1-2 2009

MAGAZINE ZELENY KARPATY

У ПЕРЕДЧУТТІ ДЕРЖАВНИХ РІШЕНЬ

Важливим постулатом сталого розвитку є усвідомлення того, що природа не ресурс, а фундамент життя – домівка біоти, яка вибудована біотою, і людина займає в ній свою нішу. Розхитуючи цей фундамент, а разом з ним – спільну домівку, знищуючи живі організми, або звужуючи ареали їх існування, порушуючи природний ритм життя, людина прискорює наближення власного кінця.

На жаль, підписавши документи Ріо-92 та Йоганнесбург-2002, Україна, з різних причин, досі знаходиться на стадіях пошуку прийняття державних рішень щодо концепцій сталого розвитку, відповідного закону та стратегічного плану дій. Реальний і довготривалий перехід до збалансованого розвитку можливий за умов його формування, починаючи від локального рівня і закінчуючи глобальним. Тому вивчення проблем сталого розвитку кожного регіону має враховувати зовнішні і внутрішні фактори, які визначають можливості його досягнення. Загальне бачення умов забезпечення сталого розвитку дозволяє означити кілька рівнів дослідження: планетарний, макрорегіональний, регіональний (природні виділи регіонів, суспільні виділи регіонів, як правило, держави та їх частини) та локальний (територіальні громади).

2 стор.

2009, № 1-2 (29-30)

*Заснований 1994 року.
Виходить раз на квартал.*

**«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY**

*Founded in 1994. Published
once a quarter.*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Броджі Маріо (Швейцарія), Вінницькі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Голубець М. А., Довганич Я. О., Зиман С. М. (науковий редактор), Іваненко І. Б., Комендар В. І., Коржик В. П., Кухта В. В. (перший заступник головного редактора), Кравців В. С., Парпан В. І., Покинйчереда В. Ф., Стеценко М. П., Стойко С. М., Шмідт Петер (Німеччина).

CHIEF EDITOR: HAMOR F. D.
EDITORIAL BOARD: Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Holubets M. A., Dovhanych Y. O., Ziman S. M. (scientific editor), Ivanenko I. B., Komendar V. I., Korzhyk V. P., Kukhta V. V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V. S., Parpan V. I., Pokynchereda V. F., Stetsenko M. P., Stoiko S. M., Shmidt Peter (Germany).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ
ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry of Environmental Protection of Ukraine.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Ресстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
(тел. у Рахові – 2-21-93, в Ужгороді – 2-05-16)

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://cbr.nature.org.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77
(telephone number in Rakhiv: 22193, in Uzhhorod – 20516)

E-mail: cbr-rakhiv@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://cbr.nature.org.ua>

Віддруковано в КП «Ужгородська міська друкарня». 88000, Україна, м. Ужгород, вул. Руська, 13. Замовлення № 780. Тираж 1000 прим.

Л. РУДЕНКО, С. ЛІСОВСЬКИЙ,
Інститут географії НАН України,
м. Київ

РОЛЬ КАРПАТ У ФОРМУВАННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Карпатський регіон ми розглядаємо як одну із важливих територіальних складових дослідження сталого розвитку. Він займає особливе місце серед інших регіонів України. Українські Карпати, як частина гірської системи Карпат, відіграють важливу природорегулюючу та кліматоформуючу функцію в масштабах Європи. Адміністративні області, які включають до регіону Українських Карпат, володіють унікальними полікомпонентними природними, зокрема лісовими, водними, рекреаційними, ресурсами.

Регіон розташований на перетинах взаємодії цивілізацій і культур. У певні часи його окремі складові входили до різних держав, кожен із народів, які проживали і проживають на його теренах, здійснив свій внесок у формування потужної історико-культурної спадщини Українських Карпат, яка є справж-

Початок див. на 1 стор.

ньою перлиною. Надзвичайно вигідне географічне положення областей регіону об'єктивно робить його воротами України до Європи, визначає потужний транзитний потенціал території.

Входження областей Українських Карпат до Асоціації «Карпатський Єврорегіон» створило передумови для розширення співробітництва у різних сферах: економічній, соціальній, екологічній, культурній, освітній тощо з прикордонними адміністративно-територіальними утвореннями Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, дало змогу практичного здійснення різноманітних транскордонних проєктів.

Окремо слід відзначити високий рівень мобільності, соціальної активності населення регіону, його здатність пристосовуватись до соціально-економічних змін у суспільстві та долати труднощі, зумовлені трансформаційними процесами у державі. У поєднанні із збереженням історико-культурних традицій і цінностей, які збереглися в Українських Карпатах, це формує можливість для забезпечення соціальної стабільності та громадянського спокою, всупереч надзвичайно складній економічній ситуації.

У регіоні, в силу дії різних чинників, існують складні проблеми економічного, соціального порядку. В цьому плані, зокрема, можна відзначити напружену ситуацію із зайнятістю населення, з демографічними проблемами тощо. Особливістю Українських Карпат є те, що значна кількість населення проживає у високогірних районах. Таке розташування поселень та ще й з невеликою кількістю жителів у кожному з них викликає значні складності у розвитку їх господарської, транспортної і соціальної інфраструктури.

Непроста економічна, соціальна, демографічна ситуація в Карпатському регіоні зумовлює необхідність здійснення його всебічного аналізу з різних позицій. При цьому особливу увагу слід зосередити на вивченні регіону з точки зору забезпечення його сталого розвитку та ролі у забезпеченні збалансованого розвитку України в цілому.

У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку було ухвалено низку документів, в котрих зафіксовані принципи положення щодо нової концепції розвитку людства в майбутньому, яка отримала визначення збалансованого (сталого) розвитку (від англ. «sustainable development»). В основу цієї концепції покладене розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних та соціальних проблем розвитку людства та розуміння того, що їх вирішення можливе тільки на комплексній основі, на основі інтересів розвитку природи і суспільства, врахування балансу інтересів всіх складових елементів, котрі в сукупності формують світову цивілізацію. Перехід до сталого розвитку було визначено завданням для всього людства на ХХІ століття.

З того часу питання, пов'язані з проблематикою збалансованого розвитку людства, стабільно знаходяться в центрі уваги світової громадськості. Попри всю критику, якій піддаються численні офіційні форуми, міжнародні зустрічі науковців та політиків, що відбуваються з цієї нагоди, попри критику самого визначення та його численних клонів, як і самої концепції, назване питання не втрачає актуальності і жодним чином не може бути знятим з порядку денного. Головна причина цього

криється в тому, що зміна взаємовідносин у системі «суспільство-природа» є необхідною і обов'язковою умовою забезпечення довготривалого розвитку людства та збереження життя на нашій планеті.

Відзначимо, що стосовно України актуальність досліджень проблеми збалансованого розвитку у всіх аспектах є подвійною, – як з точки зору нового статусу країни як незалежної держави, так і з точки зору трансформаційних процесів. Останні докорінним чином змінюють засади функціонування всіх складових елементів українського суспільства та зумовлюють необхідність розробки і впровадження нових принципів і нового механізму управління ним на основі вивчення всіх передумов і можливих ресурсів збалансованого економічного, екологічного і соціального розвитку території країни та її регіонів.

Для успішного вирішення питань, що формують проблематику збалансованого розвитку, принципово важливим є створення і розробка відповідних показників, індикаторів, систем індикаторів, які б давали змогу достатньо вичерпно і коректно досліджувати суть всіх процесів, складових елементів та взаємозв'язків, котрі в сукупності визначають параметри розвитку суспільства і його життєдіяльності в природі та ступінь «збалансованості» зазначеного розвитку. Залежно від інформаційного навантаження, яке передає чи відображає кожен з показників – індикаторів, їх можна розглядати в якості окремих засобів характеристики особливостей розвитку, рівня його збалансованості.

Розробка і застосування окремих індикаторів, створення і використання їх систем є важливим і дієвим інструментом аналізу особливостей розвитку окремих процесів і явищ, складових компонентів та елементів системи «суспільство-природа» та особливостей взаємозв'язків між ними, котрі визначають характерні особливості суспільно-природної взаємодії в процесі життєдіяльності суспільства в природі та можливості здійснення переходу до збалансованого розвитку.

Однак можливості отримання найбільш узагальнюючих висновків, прийняття стратегічних рішень щодо управління розвитком вимагають розробки і застосування інтегральних показників збалансованого розвитку, котрі б давали принципову, за можливості

максимально повну, оцінку рівня збалансованості загалом.

Певною мірою окремі з цих чинників враховує розроблений в Інституті географії НАН України інтегральний економіко-географічний індекс збалансованості розвитку [1]. Його побудовано на основі розрахунків восьми окремих індексів, кожен з яких розраховано на базі декількох змінних.

Загальна формула розрахунків індексу збалансованості розвитку має вигляд:

$$I_{зр} = \frac{(I_{жн} \cdot I_{в} \cdot I_{знт} \cdot I_{зпр}) + 0,5 \cdot (I_{кв} + I_{ін})}{(I_{дн} + I_{прв})}, \text{ де:}$$

$I_{зр}$ – інтегральний індекс збалансованості розвитку; $I_{жн}$ – індекс життєстійкості населення; $I_{в}$ – індекс виробництва ВВП (для регіонів України – ВДВ; де: ВВП – валовий внутрішній продукт, ВДВ – валова додана вартість) в розрахунку на одного жителя; $I_{знт}$ – індекс забезпеченості населення ресурсами території; $I_{зпр}$ – індекс забезпеченості ресурсами навколишнього природного середовища; $I_{кв}$ – індекс капіталовкладень (інвестицій в основний капітал); $I_{ін}$ – індекс інвестицій; $I_{дн}$ – індекс демографічного навантаження; $I_{прв}$ – індекс природоємності ВВП (для регіонів України – ВДВ).

Застосування інтегрального показника сталого розвитку дозволило визначити і порівняти рівні збалансованості розвитку України та 142 інших країн і територій та світу загалом. Як показали розрахунки, Україна, на жаль, посідала у 2000 році 131 місце серед 143 країн і

територій, щодо яких була достатня кількість статистичних даних.

При потужному і різноманітному природно-ресурсному потенціалі наша країна має недостатній рівень забезпеченості окремими видами природних ресурсів [2].

Водночас Україна мала надзвичайно високий показник природоємності ВВП, який в 8,7 раза перевищує середньосвітовий рівень.

Дані по окремих індексах, котрі враховувались при розрахунках, наступні: за щорічним споживанням води (18,6% від місцевих запасів) Україна посідала 44 місце в світі (з 207), перевищуючи світовий рівень (8%) приблизно в 2,3 раза; за індексом питомих викидів CO₂ на одиницю ВВП Україна утримувала 5 місце в світі (з 152), перевищуючи світовий рівень в 14,1 раза; за показником водоемності ВВП, відповідно, 38 (з 152) місце, перевищення світового рівня – в 2,6 раза; за показником енергоемності – 2 місце (з 152), перевищення світового рівня – в 9,52 раза; за показником електроенергоемності – 4 місце (з 152), перевищення світового рівня – в 8,1 раза.

До чинників, що негативно впливають на можливості збалансованого розвитку України та її регіонів, можна віднести невідповідність рівня забезпеченості окремих регіонів певними видами природних ресурсів та масштабами їх споживання і рівнем природоємності виробництва. Так, найкраще забезпечені місцевими водними ресур-

Таблиця 1

ЗМІНИ РАНГІВ ОБЛАСТЕЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ЗА ЗНАЧЕННЯМ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ В ПЕРІОД 2000-2005 рр.

Області Карпатського регіону	Ранг за значенням індексу збалансованості розвитку 2000 р.	Ранг за значенням індексу збалансованості розвитку 2005 р.
Чернівецька	13	14
Закарпатська	4	1
Івано-Франківська	11	6
Львівська	12	9

сами області Українських Карпат. В той же час значні обсяги споживання водних ресурсів мають малозабезпечені водою області, зокрема Запорізька, Донецька, Луганська.

Наступним етапом наших досліджень стало вивчення регіональних відмінностей рівня збалансованості розвитку в межах території України станом на 2000 рік.

Розрахунки були здійснені на рівні АР Крим та адміністративних областей нашої країни. Інтегральний індекс збалансованості розраховувався з незначними відмінностями, названими вище.

Згідно результатів отриманих значень інтегрального індексу було виділено 5 груп регіонів з високим; помірно високим; середнім; помірно низьким; низьким рівнями збалансованості.

До першої групи потрапили Волинська, Рівненська Київська області з містом Києвом, Закарпатська область та АР Крим разом з Севастополем. Зазначені регіони є досить різномірними.

Зокрема, Волинська, Рівненська та Закарпатська області увійшли до чільної групи внаслідок високого рівня їх забезпеченості природними ресурсами. За приблизно однакового значення інтегрального Ізр вона досягалася в даних регіонах на нижчому рівні економічного та соціального розвитку.

АР Крим увійшла до регіонів з відносно високим рівнем збалансованості внаслідок дії показників по Севастополю, який відзначався в 2000 році в межах України потужним ступенем інвестиційної активності. Сама ж АР Крим, потребуючи значної кількості інвестицій для реалізації свого рекреаційного та туристичного потенціалу, як пріоритетного фактору забезпеченості збалансованості розвитку, отримує відносно незначну кількість інвестицій.

Київська область мала (завдячуючи насамперед Києву) високі значення індексів капіталовкладень, інвестицій, виробництва ВДВ в розрахунку на 1

жителя. Водночас рівень забезпеченості населення області ресурсами території та інтегральний індекс забезпеченості природними ресурсами є нижчим за середньоукраїнський.

Всі області з групи високого рівня збалансованості мають вищі за середньоукраїнські значення індексу життєстійкості населення.

До групи з помірно високим рівнем збалансованості розвитку потрапили Житомирська, Одеська, Чернігівська, Полтавська, Хмельницька та Івано-Франківська області.

Серед групи областей з низьким рівнем збалансованості розвитку слід відзначити Дніпропетровську, Донецьку та Луганську як регіони, де сконцентрована основна частка особливо природоємного промислового виробництва країни, зосереджено основний потенціал гірничодобувної, паливної та металургійної галузей, хімічних виробництв. До регіонів з низьким рівнем збалансованості розвитку потрапили і Кіровоградська область, котра має одні з найменших в Україні показники інвестиційної привабливості, низький рівень виробництва в розрахунку на одного жителя, та Вінницька область, яка мала відносно незначні значення Ів та Ізнт.

Наступним етапом досліджень був розрахунок індексу збалансованості розвитку регіонів України станом на 2005 рік.

Це, зокрема, дало змогу визначити тенденції у змінах рівня їх збалансованості у порівнянні з 2000 роком. Насамперед слід відзначити, що за п'ять років відбулося певне вирівнювання рівнів збалансованості розвитку регіонів України, зменшення різниці максимальних і мінімальних показників збалансованості, що, в цілому, є позитивним моментом.

Серед регіонів України найбільшою мірою поліпшили свої показники

Харківська, Вінницька, Кіровоградська та Дніпропетровська області.

У Донецькій, Дніпропетровській, Луганській областях зменшились показники відносної природоємності виробництва. Загалом показники природоємності виробництва у регіонах України мають тенденцію до певного вирівнювання та зменшення різниці між максимальними та мінімальними їх значеннями. Значення Іін залишаються дуже різними у розрізі окремих регіонів України. При цьому Київ продовжує бути головним центром, куди спрямовуються потоки іноземних інвестицій.

Як видно з таблиці 1, в період 2000-2005 рр. всі області Українських Карпат, окрім Чернівецької, поліпшили свої позиції за значенням рівня збалансованості розвитку у рейтингу регіонів України.

Однак в основі відносно вищих рівнів збалансованості областей тут продовжують залишатися показники забезпеченості ресурсами навколишнього природного середовища, порівняно краща демографічна ситуація, менші рівні забруднення навколишнього середовища та природоємності господарства (таблиця 2).

Водночас за соціально-економічними показниками Карпатський регіон досить відчутно поступається середньоукраїнському рівню. Серед найгостріших проблем Українських Карпат є високий рівень безробіття, надзвичайно напружена ситуація на ринку праці, низький рівень економічного розвитку.

Світова економічна криза спричинила відчутний негативний вплив на суспільно-географічну ситуацію в регіоні. Основними її наслідками для областей регіону можна визначити:

- загострення ситуації на ринку праці внаслідок дії зовнішніх і внутрішніх чинників;
- збільшення соціальної напруги;
- зменшення обсягів транзитних перевезень;
- зменшення обсягів капіталовкладень;
- зменшення притоку іноземних інвестицій;
- загострення екологічної ситуації;
- зменшення обсягів фінансування природоохоронних заходів;
- зменшення притоку туристів (стосовно як внутрішнього, так і в'їзного туризму).

Проблеми забезпечення сталого розвитку Українських Карпат слід вирі-

шувати в системі сталого розвитку усіх регіонів нашої країни.

Серед основних проблем розвитку регіонів України, які потрібно вирішити з метою переходу країни до сталого розвитку, слід назвати:

- забезпечення узгодженого соціально-економічного розвитку регіонів та узгодженого міжрегіонального використання і обміну природними ресурсами країни як основи оптимізації територіальної організації суспільства та його взаємодії з природою в межах території України;

- досягнення оптимального рівня соціально-економічного розвитку регіонів, яке має здійснюватись на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних особливостей кожного з них;

- стабілізацію і поліпшення екологічної ситуації в найбільш проблемних регіонах;

- забезпечення особливо дбайливого підходу до господарського освоєння найбільш цінних в рекреаційному плані регіонів;

- забезпечення належного рівня екологічної безпеки в регіонах як основи її реалізації в країні загалом;

Таблиця 2

**УКРАЇНА, ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ. ІНДЕКС
ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ, 2005 р.**

Україна, області	Ів	Ізнт	Ізпр	І кв	Іін	Ідн	Іпрв	Ізр	Ранг
Україна	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
Закарпатська	0,59	0,8	3,51	0,79	0,79	0,63	0,53	2,54	1
Івано-Франківська	0,72	0,78	2,57	0,92	0,32	0,69	1,26	1,27	6
Львівська	0,74	0,66	1,45	1,22	0,57	0,85	0,80	1,09	9
Чернівецька	0,51	0,69	1,52	0,74	0,64	0,79	0,83	0,85	14

- вирівнювання показників інвестиційної привабливості окремих регіонів, пріоритетне спрямування інвестицій в інноваційні проекти. Створення умов для залучення іноземних інвестицій потребує забезпечення стабільного нормативно-правового поля та загальної економічної і політичної стабільності у державі. Залучення іноземних інвестицій в Україну також вимагає особливо виважених підходів до регулювання порядку користування найголовнішим стратегічним природним багатством України – її земельними ресурсами;

- надання регіонам більших повноважень у сфері розробки і реалізації програм соціально-економічного розвитку;

- розширення прав регіонів щодо здійснення самостійної зовнішньоекономічної діяльності;

- розвиток співробітництва прикордонних регіонів з регіонами країн-сусідів, реалізацію спільних економічних, природоохоронних, соціальних проектів, вирішення наявних проблем, які заважають розвитку прикордонних регіонів України та повномасштабній реалізації загальнонаціональних інтересів у їх межах;

- створення і забезпечення ефективної діяльності системи моніторингу процесів економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів та країни в цілому.

Оцінюючи означені загальні основні проблеми розвитку регіонів України, слід відзначити, що для більшості з них властиві загальні постулати, які діють і в більшості держав світу: брати більше ресурсів, інтенсивніше і швид-

ше їх використовувати. Наслідками цього і стали прояви різних порушень у стані компонентів природи. Тому проблеми раціонального природокористування в Карпатському регіоні виходять на перший план.

У контексті вище зазначеного роль Українських Карпат у забезпеченні збалансованого розвитку України в цілому полягає у збереженні і використанні у масштабах всієї країни їх природних комплексів. Унікальні і дуже чутливі до нерационального господарського втручання ландшафтні комплекси Карпат потребують особливо дбайливого ставлення і виважених підходів до організації в їх межах найбільш доцільних напрямків і масштабів природокористування, зокрема функціонування лісопромислового та лісопродуктового комплексу, організації сільськогосподарського землекористування. Доцільним для оптимізації природокористування в Українських Карпатах може бути використання досвіду європейських країн, зокрема Австрії, досвіду сусідніх держав, територія яких входить до Карпатського Єврорегіону. Практична реалізація заходів щодо оптимізації природокористування в регіоні вимагає солідної фінансової підтримки, джерелами якої мають бути кошти з державного бюджету, бюджетів областей, які входять до Українських Карпат, приватних інвесторів. Для визначення необхідних обсягів витрат, напрямків та порядку їх освоєння потрібна розробка відповід-

ного наукового обґрунтування та створення системи моніторингу.

Потрібне забезпечення якомога повнішої реалізації рекреаційного потенціалу Українських Карпат, пріоритетного в регіоні індустрії туризму, – як зовнішнього, так і внутрішнього. Нині цьому заважає низький рівень інфраструктурного забезпечення туристичної діяльності, недостатньо активна та ефективна маркетингова політика, незначні обсяги залучення іноземних інвестицій. Одним із важливих напрямків вирішення економічних, соціальних, екологічних проблем регіону є розгортання тіснішої співпраці із сусідніми регіонами Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії у рамках співробітництва Асоціації «Карпатський Єврорегіон». Поки що ж за показниками соціально-економічного розвитку українська частина цього регіону поступається своїм сусідам.

Для Українських Карпат особливо актуальною стала адаптація до змін клімату. Це є величезною проблемою і тут вона згадується як така, яку не можна оминути, розглядаючи сталий розвиток регіону. Зміни, що відбулись у температурному режимі території України, та глобальні зміни у циркуляції атмосфери суттєво вплинули на активізацію несприятливих стихійних явищ. Останніми роками Закарпатська та Івано-Франківська області вийшли в Україні на перші місця щодо випадків стихійних метеорологічних явищ. Їх роз-

виток знаходить відгук у прояві гравітаційних процесів, що призвело до активізації селів, зсувів, підтоплення, паводків тощо і, як наслідок, до зруйнування існуючих інфраструктур і загибелі людей.

Ми підтримуємо фахівців, котрі називають у якості пріоритетних напрямків господарської діяльності в регіоні розвиток виробництва, функціонування яких вимагає якісних умов і збереження чистоти навколишнього природного середовища, зокрема окремих високоточних виробництв машинобудування, фармацевтичної галузі тощо. Важливе значення має працевлаштування, використання досвіду і вмінь, набутих громадянами регіону, які працювали за кордоном і внаслідок фінансово-економічної кризи повернулися додому.

Унікальна роль Карпатського регіону як чинника забезпечення збалансованого розвитку України в цілому вимагає розробки відповідної концепції, стратегії та програми на державному рівні з виділенням спеціального розділу, який би характеризував особливості збереження і використання природної і культурної спадщини...

Потрібно не тільки говорити про майбутнє, а робити реальні кроки до нього. Є надія, що до кінця 2009 р. буде прийнято Верховною Радою України закон про сталий розвиток, над яким працює робоча група.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку. – Житомир: Полісся, 2007. – 108 с.

2. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX ст. (географічний аспект) / За ред. Л.Г. Руденка. – К.: Академперіодика. – 2005. – 372 с.

3. Руденко Л.Г., Шапарь А.Г. Основные принципы концепции перехода Украины к устойчивому развитию // Проблемы природопользования и экологические ситуации в Европейской части России и сопредельных странах. Материалы Международной научной конференции. Белгород, 20-24 октября 2008 года. – Москва – Белгород, 2008. – С. 163–170.

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

Указ Президента України

ПРО АКАДЕМІЮ ЕКОЛОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Ураховуючи необхідність забезпечення комплексного розвитку екологічної науки та розроблення науково-методичних засад для розв'язання екологічних проблем, впровадження концепції сталого розвитку України, **постановляю:**

1. Підтримати ініціативу провідних учених щодо заснування Академії екологічних наук України як державної наукової організації, основними завданнями якої є:

забезпечення комплексного розвитку екологічної науки, проведення фундаментальних і прикладних досліджень з питань екологічної безпеки, раціонального природокористування та охорони довкілля, наукове супроводження впровадження результатів прикладних досліджень у галузі екології; проведення науково-аналітичного огляду сучасних особливостей переходу України до гармонійного розвитку з побудовою багатофакторних і багаторівневих моделей за визначеними та обґрунтованими пріоритетами та характеристиками; розроблення та впровадження системи загальної та регіональних структурних моделей переходу до сталого (збалансованого) розвитку держави; сприяння становленню та розвитку вітчизняної екологічної наукової школи, формуванню системи підготовки високопрофесійних наукових кадрів у галузі екології;

прогнозування розвитку науково-технічного прогресу та його впливу на довкілля, визначення пріоритетних напрямів розвитку екологічної науки для забезпечення сталого розвитку України;

забезпечення координації діяльності науково-дослідних і методичних установ, наукових підрозділів вищих навчальних закладів щодо проведення наукових екологічних досліджень, використання науково-педагогічного потенціалу в інтересах розвитку екологічної науки та системи екологічної освіти;

розроблення та внесення в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

2. Установити чисельність членів Академії екологічних наук України в кількості 25 дійсних членів і 52 членів-кореспондентів.

3. Кабінету Міністрів України:

здійснити необхідні заходи, пов'язані із заснуванням Академії екологічних наук України, фінансуванням і створенням умов для її роботи, а також визначити перелік установ і закладів, що передаються Академії;

затвердити відповідно до законодавства Статут Академії екологічних наук України;

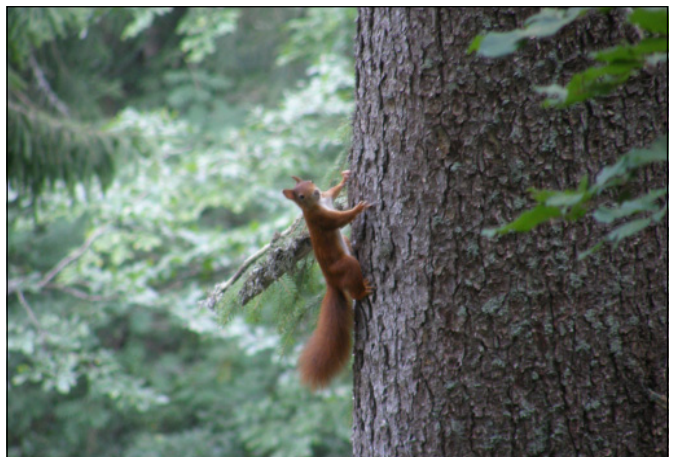
розробити та внести в установленому порядку проекти нормативно-правових актів про внесення змін до законодавства щодо забезпечення діяльності Академії екологічних наук України.

4. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

*м. Київ, 19 грудня 2008 року
№ 1177/2008*

Указ Президента України

ПИТАННЯ АКАДЕМІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

З метою започаткування діяльності Академії екологічних наук України **постановляю:**

1. Затвердити дійсними членами-засновниками Академії екологічних наук України Адаменка О.М., Бондаря О.І., Білоруса О.Г., Гамора Ф.Д., Костишина С.С., Мінаєва О.А., Півняк Г.Г., Ситника К.М., Солов'я В.В., Тарасенка В.С., Тунищо Ю.Ю., Федоркіна С.І., Філіпчука Г.Г., Щербака Ю.М.

2. Взяти до відома, що перші вибори до Академії екологічних наук України проводяться за тимчасовим положенням про вибори до Академії екологічних наук України, яке затверджується дійсними членами-засновниками Академії.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

м. Київ, 19 грудня 2008 року
№ 118/2009

• • •

ПЕРШІ КРОКИ АКАДЕМІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

*Георгій ФІЛІПЧУК,
президент Академії екологічних наук України,
Міністр охорони навколишнього природного
середовища України*

Екологізація майбутнього післякризового соціально-економічного розвитку України, створення сучасної наукової системи «Економіка-Екологія» (Еко-Еко) є найвищим загальнодержавним стратегічним імперативом у жорстких умовах глобальної конкуренції.

Створена відповідно до Указів Президента України № 1177/2008 від 19 грудня 2008 р. і № 118/2009 від 2 березня 2009 р. Академія екологічних наук України (АЕНУ) як державна міжгалузева наукова установа буде забезпечувати розвиток екологічної науки, розробку і реалізацію державних і урядових цільових екологічних програм, зокрема, довгострокову Національну стратегію сталого розвитку України. Основна мета діяльності Академії – підвищення рівня екологічної безпеки держави до європейських стандартів і піднесення на цій основі міжнародної конкурентоспроможності України.

Ініціатива створення Академії екологічних наук України підтримана Комітетом з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Верховної Ради України. Дане також окреме доручення Першого віце-прем'єр-міністра України О. Турчинова від 03.02.09 № 62561/1-08 про погодження проекту Постанови Уряду «Питання Академії екологічних наук України».

У березні 2009 р. відбулись Установчі збори Академії екологічних наук України, обрано її президію, погоджено проект Установчого акту (Статуту) і організаційну структуру Академії, склад її відділень і регіональних центрів. Проведено державну реєстрацію Академії як юридичної особи. Розроблено пропозиції по тематиці найбільш актуальних державних цільових програм до 2015 р., які потребують наукового забезпечення. Відбулись вибори першого складу ака-

дем'єрів-засновників Академії після їх призначення Указом Президента України. Успішно виконуються затверджені Урядом плани заходів по виконанню установчих указів Президента України.

Академія створена не на вузько відомчих засадах, а на принципах міждисциплінарності, поєднання фундаментальних і прикладних досліджень з питань екологічної безпеки і сталого розвитку, широкого залучення науково-технічного потенціалу регіонів, сприяння становленню і розвитку вітчизняної наукової екологічної школи, формуванню системи підготовки професійних і наукових кадрів у галузі екології і сталого розвитку.

Розгортання під керівництвом Уряду і в координації з НАН України АЕНУ буде спрямовано на створення ефективної системи науково-дослідних, проектних і методичних установ, вищих навчальних закладів, проведення комплексних економіко-екологічних досліджень, підготовки науково-педагогічного потенціалу в інтересах розвитку екологічної науки та системи професійної екологічної освіти. Надзвичайно важливим є завдання централізованого розроблення та внесення на розгляд Уряду і Верховної Ради України пропозиції щодо вдосконалення законодавства та нормативно-правових актів про охорону навколишнього природного середовища України та проведення об'єктивних екологічних експертиз усіх інвестиційних проектів.

АЕНУ як нова державна наукова установа готова подати на розгляд Уряду проекти державних цільових програм, зокрема, Державної науково-технічної програми інтегрованого управління використанням природних ресурсів у прибережній зоні українського Причорноморського регіону; Міжрегіонального плану дій з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки; Національну стратегію сталого розвитку України до 2025 р.; Державну цільову програму енергозбереження і розвитку відновлюваних джерел енергії; Стратегію використання твердих побутових відходів; Концепцію інтегрованої системи управління водними ресурсами України.

Академія екологічних наук України буде налагоджувати тісну співпрацю з урядовими структурами, науковими закладами України і міжнародними організаціями, такими, як ООН, ЮНЕП, ЄЕК ООН, ЮНЕСКО, ФАО, ОБСЄ та іншими. Оскільки Україна, як учасник глобальних саммітів ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992 р., Йоганнесбург, 2002 р.) та низки міжнародних конференцій з питань навколишнього середовища, досі не виконала взяті на державному рівні зобов'язання щодо створення стратегії сталого розвитку, в той час, як всі європейські країни і зокрема ЄС (2002 р.) прийняли відповідні

стратегії, а ЄС у 2006 р. прийняв оновлену стратегію сталого розвитку. Відсутність науково обґрунтованої, прийнятої на державному рівні стратегії сталого розвитку України, з врахуванням її трьох основних взаємопов'язаних компонентів (економіка, соціальне життя, екологія), є перешкодою на шляху євроінтеграції України.

Екологічна ситуація в Україні розцінюється як найгірша в Європі: серед семи найбільш небезпечних з погляду навколишнього середовища і безпеки в східній Європі територій – шість розташовані в Україні (Чорнобиль, Донбас, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Крим та інші). Україна належить до країн з найвищими у світі абсолютними та відносними показниками утворення відходів, недопустимо низькою ефективністю використання природних ресурсів (енергоносії, вода). Враховуючи вкрай несприятливу, критичну екологічну ситуацію України, деградацію природних ресурсів, АЕНУ має широке поле діяльності і надаватиме конкретну допомогу державі та Уряду на шляху подолання складних екологічних, економічних і соціальних викликів, перед якими опинилася Україна в умовах глобалізації розвитку. Без штатного просування у вирішенні екологічних проблем інтеграція України в європейські системи і структури є неможливою.

Для успішного виконання вищезазначених завдань підготовлено Постанову Уряду, де визначено установи та інституції, які входитимуть до складу Академії, передбачено відповідне бюджетне фінансування Академії на 2010 рік, розглядаються питання надання належного приміщення в м. Києві тощо.

Крім того, підготовлено необхідні доповнення до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», включивши Академію до переліку державних (бюджетних) наукових установ України.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ АКАДЕМІЇ

Федір ГАМОР,
директор Карпатського біосферного заповідника,
академік АЕНУ

13 березня 2009 року у м. Києві відбулася перша сесія загальних зборів Академії екологічних наук України (АЕНУ), на якій, зокрема, затверджено тимчасове положення про вибори дійсних членів і членів-кореспондентів Академії та її керівництва, структуру Академії та основні напрямки діяльності, погоджено проект Статуту тощо.

Дійсними членами (академіками) Академії екологічних наук України обрано Адаменка О.М., Бондаря О.І., Білоруса О.Г., Гамора Ф.Д., Мінаєва О.А., Ситника К.М., Солов'я В.В., Тарасенка В.С., Федоркіна С.І., Філіпчука Г.Г. та Щербака Ю.М.

Президентом Академії став Міністр охорони навколишнього природного середовища України, відомий вчений, професор Георгій Філіпчук. Першим віце-президентом обрано Юрія Щербака – першого Міністра охорони довкілля незалежної України, доктора медичних наук, директора Інституту сталого розвитку України ім. В.І. Вернадського, фундатора екологічного руху на Україні та відомого дипломата.

Віце-президентами Академії стали голова Комітету у закордонних справах Верховної Ради України, перший посол України в США, голова комітету ОБСЄ з питань економіки та екології, член-кореспондент Національної академії наук України, відомий дослідник сталого розвитку та глобальних екологічних проблем Олег Білорус, видатний вчений-фітобіолог, академік Національної академії наук України, колишній голова Верховної Ради УРСР, почесний директор Інституту

ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України Костянтин Ситник та доктор біологічних наук, професор, ректор Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Олександр Бондар.

Вирішено, що в Академії будуть працювати шість відділень (сталого розвитку та екологічної політики; екологічної безпеки та техногенних проблем захисту населення і довкілля; охорони та раціонального використання природних ресурсів; екологічного законодавства, освіти та інформації; еколого-медичних проблем; біорізноманіття, заповідної справи та екомережі), відкритися Екологічна бібліотека України, виходитиме друкований Вісник наукових праць тощо.

На другій сесії загальних зборів АЕНУ, яка відбулась 26 серпня 2009 року у Києві, заслухано та затверджено звіт президента Академії Г.Г. Філіпчука про підсумки проведеної організаторської роботи із становлення Академії, розглянуто і погоджено план дій щодо наступних етапів роботи. Визнано за необхідне утворити у структурі Академії регіональні центри (Київський – на базі Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління; Західний – на базі Національного університету «Львівська політехніка»; Східний – на базі Харківського технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; Південний – на базі Національної академії природоохоронного та культурного будівництва у Криму; Придніпровський – на базі Національного гірничого університету в Дніпропетровську).

Учасники зборів висловили думку щодо утворення у складі Академії опорних пунктів, науково-дослідних інститутів та проблемних лабораторій. Зокрема, запропоновано організувати Карпатський, Поліський, Лісостеповий та Чорноморсько-Азовський опорні пункти, розпочати роботу з організації структурних підрозділів орієнтовно за такими програмно-цільовими напрямками:

- 1) екологічних проблем сталого розвитку та природоохоронного обґрунтування розробки генеральних схем планування території України;
- 2) геоєкології та раціонального надрокористування;
- 3) розробки екологічно безпечних та природозберігаючих технологій;
- 4) вивчення причин та наслідків екологічних катастроф;
- 5) урбоекології та проблем утилізації відходів;
- 6) екологізації агропромислового виробництва та вивчення наслідків використання генетично модифікованих культур та продуктів;
- 7) дослідження глобальних кліматичних змін, проблем Арктики та Антарктики;
- 8) гідроекологічних проблем, забруднення та очистки води;

9) екологічних проблем та сталого розвитку гірських територій;

10) екології лісу та степу;

11) біорізноманіття та екології рослинних і тваринних угруповань;

12) заповідної справи та екомережі;

13) екології ґрунтів та процесів опустелення;

14) досліджень екологічного стану повітряного басейну;

15) розробки екологічного законодавства;

16) екологічної освіти та виховання;

17) соціальної екології;

18) медичної екології;

19) менеджменту природоохоронної діяльності.

На сесії засновано видання наукового журналу «Екологічні науки», розглянуто ряд інших важливих питань із забезпечення функціонування Академії.

• • •

ГРОМАДСЬКІСТЬ СТУРБОВАНА ЕКОЛОГІЧНИМ СТАНОМ ЗАКАРПАТТЯ

5 червня 2009 р. з нагоди Всесвітнього дня охорони навколишнього середовища в Ужгороді відбулося засідання «круглого столу» на тему «Роль науки, освіти та засобів масової інформації у розв'язанні екологічних проблем Закарпаття», організоване Закарпатською обласною державною адміністрацією з ініціативи Карпатського біосферного заповідника.

У його роботі взяли участь представники обласних ради та державної адміністрації, державного управління охорони навколишнього природного середовища, Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного природного парку, національного природного парку «Синевир», Ужгородського національного університету, Карпатської лісодослідної станції. Учасниками «круглого столу» були також керівники Закарпатського еколого-натуралістичного центру, управління лісового господарства, головного управління земельних ресурсів, Української академії аграрних наук, Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, головного управління рибінспекції, Закарпатського інституту агропромислового виробництва, Державного закарпатського проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів та якості продукції, а також таких громадських організацій як «Рідне Закарпаття», екологічний клуб «Рутенія»

та екологічний клуб «Карпати», представники засобів масової інформації.

«Круглий стіл» відкрив академік Академії екологічних наук України, директор Карпатського біосферного заповідника Ф. Гамор, який окреслив основні екологічні проблеми Закарпаття та роль науки, освіти і засобів масової інформації у їх розв'язанні.

На зібранні виступили заступник голови обласної ради В. Бринзович, начальник відділу держуправління охорони навколишнього природного середовища А. Поляновський, декан географічного факультету УжНУ, доктор фізико-математичних наук, професор С. Поп, завідувач міжвідомчої науково-дослідної лабораторії охорони природних екосистем, доктор біологічних наук, професор УжНУ В. Комендар, начальник управління освіти і науки облдержадміністрації В. Мотильчак, декан біологічного факультету УжНУ, доктор біологічних наук, професор В. Ніколайчук, доктор медичних наук, професор В. Маляр, директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Ф. Гамор, директор Закарпатського еколого-натуралістичного центру О. Геревич, член-кореспондент Української академії аграрних наук, професор УжНУ М. Лендел, співголова ГО «Рідне Закарпаття» І. Митровіч та ряд інших.

Серед гострих екологічних проблем Закарпаття, які обговорювалися під час «круглого столу» – очистка області від залишків старих запасів отрутохімікатів, відсутність у багатьох населених пунктах каналізації, катастрофічні паводки, мінуси лісового господарства, контролю за якістю продуктів харчування (забрудненість нітратами, генетично модифіковані продукти), утилізація побутових відходів, ерозійні процеси на крутосхилах та інші.

Було відзначено, що Закарпаття володіє унікальним природним потенціалом. Зокрема гідрологічні ресурси дозволяють повністю задовольнити потреби краю в електроенергії. Завдяки м'якому клімату і великій кількості опадів (40% опадів України випадає в Карпатах, з яких лівова частка припадає на Закарпаття) віддача рільництва може бути вищою, ніж на чорноземях. Значні площі добре збереженої природи є хорошою базою для розвитку туризму і рекреації. Щоб цей потенціал ефективно працював на благо людей, необхідно ще дуже багато зробити. У цьому контексті велике значення має нещодавно створена Президентом України Академія екологічних наук України, яка покликана виступити науково-методичним та координаційним центром для розв'язання проблем екологічної безпеки та сталого розвитку України.

Учасники круглого столу прийняли документ, яким рекомендується:

1. Створити при голові ОДА постійно діючу координаційну раду з проблем екологічної безпеки та сталого розвитку Закарпаття.

2. Підтримати конструктивну цілеспрямовану роботу голови Закарпатської обласної ради М. Кічківського в Конгресі регіональних та місцевих влад Ради Європи з питань розв'язання екологічних проблем та сталого розвитку Карпатського регіону.

3. Схвалити створення Президентом України Академії екологічних наук України як державного науково-методичного координаційного центру з розв'язання проблем екологічної безпеки та сталого розвитку в Україні. Вважати за необхідне створення в Ужгороді у складі Академії екологічних наук України Карпатського наукового екологічного центру.

4. Науково-дослідним установам поглибити фундаментальні та прикладні дослідження процесів, пов'язаних із кліматичними змінами, виникненням катастрофічних стихійних явищ, забрудненнями води, повітря та ґрунтів, проникнен-

ням на ринки генетично-модифікованих продуктів та сільськогосподарських культур.

5. Місцевим державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування та суб'єктам господарювання під час використання природних ресурсів, в першу чергу земельних, лісових та рекреаційних, проектуванні та будівництві виробничих та інфраструктурних об'єктів ширше залучати науково-дослідні установи для оцінки екологічних наслідків від проектованої господарської діяльності та мінімізації її негативних впливів на природне середовище.

6. Звернути увагу місцевих органів влади на забезпечення збереження рідкісних видів рослин і тварин, мисливської фауни, недопустимість невиконання Законів та Указів Президента України з питань формування національної екологічної мережі, створення та розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду.

7. Вважати роботу зі збору, переробки та утилізації побутових відходів та очищення населених пунктів та водотоків від засмічення справою честі й гідності кожного громадянина та органів влади. В першочерговому порядку зосередити необхідні матеріальні та фінансові зусилля для подолання цього негативного явища в прикордонному Закарпатті.

Федір ГАМОР

• • •

ВСТАНОВЛЕНО ВІДОМЧУ ЗАОХОЧУВАЛЬНУ ВІДЗНАКУ

Міністр охорони навколишнього природного середовища України Г. Філіпчук наказом від 13 липня 2009 р. установив відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства – нагрудний знак «Почесний працівник заповідної справи України». Також затверджено положення про згадану відзнаку, її опис, малюнок та зразок посвідчення до неї.

У положенні, зокрема, зазначено, що нагрудний знак є відомчою відзнакою Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, яка встановлюється для заохочення працівників природоохоронних органів державної влади, наукових установ та громадян, які сприяли реалізації державної політики в галузі заповідної справи.

• • •

Указ Президента України

ПРО ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ ЩОДО РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

З метою поліпшення умов реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи, вдосконалення управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду **постановляю:**

1. Кабінету Міністрів України:

1) внести у місячний строк на розгляд Верховної Ради України законопроект про загальнодержавну цільову екологічну програму розвитку заповідної справи на період до 2020 року;

2) розробити та внести до 1 жовтня 2009 року на розгляд Верховної Ради України проекти законів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо: посилення відповідальності за порушення природоохоронного законодавства на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, зок-

Під час українсько-німецько-словацької зустрічі у Рахові обговорено міжнародний план-менеджмент збереження букових пралісів. 8-12 травня 2009 р.

рема за прийняття протиправних рішень про відчуження земельних ділянок у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і зарезервованих для заповідання природних територій та об'єктів; визначення особливих вимог використання зарезервованих для заповідання природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду, спрощення порядку резервування таких територій та об'єктів; спрощення порядку відведення земельних ділянок для природних та біосферних заповідників, національних природних парків, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, віднесення земельних ділянок до категорії земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; заборони приватизації, відчуження, передачі в оренду, зміни цільового призначення земельних ділянок державної власності з цінними природними комплексами, включених до територій біосферних заповідників і національних природних парків без вилучення у землекористувачів; мораторію на приватизацію, відчуження та передачу в оренду земельних ділянок державної власності, прилеглих до територій і об'єктів природно-заповідного фонду, межі яких не встановлені в натурі (на місцевості) і є спірними;

упровадження системи екологічного страхування територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

3) забезпечити супроводження в установленому порядку у Верховній Раді України проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (реєстраційний N 2747);

4) опрацювати у місячний строк питання щодо вдосконалення системи управління заповідною справою в Україні та за результатами прийняти відповідні рішення;

5) у тримісячний строк: розробити та затвердити план заходів, спрямованих на збереження та розвиток української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат», внесеного до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;

забезпечити передачу в установленому порядку в підпорядкування Міністерству охорони навколишнього природного середовища України установ природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, що перебувають в управлінні Державного комітету лісового господарства України;

забезпечити проведення інвентаризації земель, що перебувають у користуванні Міністерства оборони України, та надати в установленому порядку пропозиції щодо заповідання природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду; ужити заходів для забезпечення необхідними при-

міщеннями спеціальних адміністрацій по управлінню територіями та об'єктами природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; ужити в установленому порядку заходів щодо забезпечення спеціальних адміністрацій по управлінню територіями та об'єктами природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, підприємств, установ, організацій, у віданні яких перебувають такі території та об'єкти, необхідним протипожежним обладнанням та інвентарем, пожежною технікою;

6) у шестимісячний строк:

розробити та затвердити план заходів, спрямованих на створення нових та підтримку діяльності існуючих ботанічних садів в Україні;

розробити та затвердити план заходів із розвитку туризму та рекреаційної діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в тому числі опрацювати питання щодо кредитування юридичних і фізичних осіб, які мають намір розвивати туристичну інфраструктуру в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

забезпечити створення єдиного веб-сайту (веб-порталу) з інформацією про існуючі установи природно-заповідного фонду, їх розташування, природні комплекси та об'єкти на їх території (з характеристикою), рекреаційні можливості, туристичні маршрути та інфраструктуру послуг для відвідувачів;

7) забезпечити встановлення в установленому порядку до 1 січня 2011 року в натурі (на місцевості) меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду, оформлення їх відповідними знаками та інформаційними матеріалами, нанесення меж цих територій та об'єктів на відповідні планово-картографічні матеріали, а також виготовлення і видачу природним та біосферним заповідникам, національним природним паркам, ботанічним садам, дендрологічним та зоологічним паркам документів, що посвідчують право на передані їм земельні ділянки;

8) активізувати роботу з утворення в установленому порядку нових біосферних заповідників, у тому числі в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера»;

9) здійснювати заходи щодо відтворення в навколишньому природному середовищі, зокрема, шляхом забезпечення створення спеціальних розсадників та розплідників рідкісних видів рослинного та тваринного світу, насамперед тих, що зникають та мають господарську цінність, а також заходи щодо посилення боротьби з незаконним полюванням та збутом незаконно добутих тварин;

10) вживати за участю Національної академії наук України заходів щодо активізації співпраці наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів із науковими працівниками спеціальних адміністрацій по управлінню територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, підприємств, установ, організацій, у віданні яких перебувають такі території, у проведенні науково-дослідної роботи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;

11) передбачати за проектами закону про Державний бюджет України на 2010 та наступні роки видатки у необхідних обсягах для фінансування заходів зі створення нових та утримання існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

2. Кабінету Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним державним адміністраціям:

1) забезпечити підготовку у шестимісячний строк та внесення в установленому порядку узгоджених пропозицій щодо створення нових і розширення територій існуючих національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів, передбачених Указами Президента України від 27 серпня 2008 року № 774 (774/2008) «Про невідкладні заходи щодо розширення мережі національних природних парків» та від 1 грудня 2008 року № 1129 (1129/2008) «Про

Президент Віктор Ющенко – гість фестивалю «Гуцульська бринза» (м. Рахів, вересень 2009 р.).

розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів»;

2) вжити протягом 2010-2012 років заходів щодо створення та функціонування центрів санаторного лікування, медичної та соціально-психологічної реабілітації для дітей та дорослих у межах відповідних зон території природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, залучивши для цього інвестиції, в тому числі іноземні;

3) вжити заходів щодо проведення роз'яснювальної роботи серед населення, що проживає на природних територіях, на яких передбачено створення об'єктів природно-заповідного фонду, про необхідність створення таких об'єктів, особливості їх функціонування та обмеження традиційного природокористування;

4) забезпечити створення до 1 січня 2011 року на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду загальнодержавного значення туристичної та рекреаційної інфраструктури, зокрема інформаційно-туристичних центрів, прокладання та облаштування туристичних стежок та місць відпочинку, проведення капітального ремонту і реконструкції під'їзних доріг.

3. Кабінету Міністрів України за участю Національної академії наук України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка забезпечити створення на базі Канівського природного заповідника навчального центру з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівників та спеціалістів спеціальних адміністрацій по управлінню територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, підприємств, установ, організацій, у віданні яких перебувають такі території та об'єкти, інших фахівців заповідної справи, представників громадських природоохоронних організацій.

4. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

1) підготувати та внести у місячний строк у встановленому порядку пропозиції щодо створення нових і розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

2) співпрацювати з органами місцевого самоврядування щодо розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

3) вжити в установленому порядку заходів щодо розміщення на постійній основі соціальної реклами, спрямованої на формування у населення екологічної культури, підвищення екологічної свідомості, популяризацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

4) сприяти участі юридичних і фізичних осіб у заходах із розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

5) вжити у тримісячний строк заходів щодо ліквідації на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду стихійних сміттєзвалищ, недопущення їх утворення у майбутньому;

6) вживати заходів щодо впровадження на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду еколого-натуралістичних напрямів позашкільної освіти, зокрема проведення екскурсій, організації літніх екологічних таборів, залучення учнівської молоді до практичної природоохоронної роботи.

5. Рекомендувати Національній академії наук України:

1) розробити у тримісячний строк відповідно до рекомендацій ЮНЕСКО та затвердити науково-методичні засади використання територій біосферних заповідників;

2) до 1 січня 2011 року:

ужити заходів щодо вивчення та наукового дослідження природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема ділянок морського узбережжя та заплав великих і середніх річок, морських акваторій, для виявлення найбільш цінних природних комплексів з метою подальшого заповідання цих територій та об'єктів;

розробити та затвердити довгострокову наукову програму збереження та відтворення рідкісних видів рослинного та тваринного світу, насамперед тих, що зникають, занесені до Червоної книги України і знаходяться на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;

3) забезпечувати разом із Міністерством охорони навколишнього природного середовища України координацію здійснення науково-дослідних робіт на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

6. Державному комітету телебачення та радіомовлення України забезпечити широке висвітлення в засобах масової інформації заходів щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні, інформації, спрямованої на популяризацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду, формування у населення екологічної культури і підвищення його екологічної свідомості.

7. Запропонувати Генеральній прокуратурі України:

1) провести у тримісячний строк разом із Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством охорони навколишнього природного середовища України перевірки дотримання законів України, що регулюють відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища та у сфері охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, земельних відносин, в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду і зарезервованих для заповідання;

2) організувати перевірки дотримання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування законів

України, що регулюють відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища та у сфері охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, земельних відносин;

3) посилити нагляд за дотриманням законів України під час розслідування кримінальних справ про порушення природоохоронного та земельного законодавства;

4) створити робочу групу із залученням представників Служби безпеки України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Державного комітету України із земельних ресурсів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, відповідних органів місцевого самоврядування та у двомісячний строк провести перевірку дотримання вимог законів України при використанні земель Нікітського ботанічного саду – Національного наукового центру.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

м. Київ, 14 серпня 2009 року
№ 611/2009

...

Указ Президента України

ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ГУЦУЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

З метою збереження і популяризації самобутніх культурно-історичних традицій, духовної та матеріальної гуцульської культури **постановляю:**

1. Кабінету Міністрів України:

1) розробити з урахуванням пропозицій Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької обласних державних адміністрацій і затвердити в тримісячний строк план заходів із збереження духовної та матеріальної гуцульської культури, передбачивши, зокрема:

дальший розвиток позашкільної освіти за художньо-естетичними напрямками, створення шкіл мистецтв для вивчення молодим поколінням досвіду майстрів народного гуцульського мистецтва; розширення мережі музеїв народного мистецтва й побуту Гуцульщини, в тому числі музеїв-садиб; упорядкування територій об'єктів природно-заповідного фонду та проведення ремонтно-реставраційних робіт пам'яток культурної спадщини Гуцульщини; організацію роботи з підготовки та видання каталогів, буклетів, наукових праць з питань духовної і матеріальної гуцульської культури; створення і трансляцію теле-, відео- та аудіовізуальної продукції про традиції та народні художні промисли Гуцульщини;

2) забезпечити фінансування в установленому порядку зазначеного плану заходів.

2. Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій обласним державним адміністраціям разом із Міністерством культури і туризму України:

організувати в музеях та бібліотеках тематичні виставки, присвячені традиціям і народним художнім промислам Гуцульщини;

забезпечити проведення етнографічних експедицій та впорядкувати туристичні маршрути, пов'язані з популяризацією культурно-історичних традицій Гуцульщини;

забезпечити проведення щорічного ярмарку традиційного народного гуцульського мистецтва.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

м. Київ, 2 вересня 2009 року
№ 703/2009

Указ Президента України

ПРО ДЕНЬ ПРАЦІВНИКА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

Ураховуючи вагомий внесок працівників природно-заповідної справи у збереження та відновлення біологічного і ландшафтного різноманіття, розвиток територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, на підтримку ініціативи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України **постановляю:**

Установити в Україні професійне свято – День працівника природно-заповідної справи, яке відзначати щорічно 7 липня.

Президент України

м. Київ, 18 серпня 2009 року
№ 629/2009

В. ЮЩЕНКО

НАГОРОДА ЗА НАТХНЕННУ ПРАЦЮ

З нагоди Дня працівників лісу, за вагомий особистий внесок у розвиток лісового господарства, підвищення ефективності лісгосподарського виробництва, Указом від 17 вересня 2009 р. Президент України Віктор Ющенко відзначив державними нагородами групу працівників галузі. У їх числі орденом «За заслуги» III ступеня нагороджений директор Карпатського біосферного заповідника Федір Дмитрович Гамор.

Це його чергова висока відзнака за натхненну працю, непрості зусилля, які разом з колективом КБЗ упродовж багатьох років докладає для збереження довкілля Карпат.

Колектив заповідника, редакція журналу «Зелені Карпати», природоохоронці Закарпаття щиро вітають Федора Дмитровича з високою нагородою.

Наш кор.

ПРЕМ'ЄР - МІНІСТРУ УКРАЇНИ Ю.В. ТИМОШЕНКО

Вельмишановна Юліє Володимирівно! За оцінками міжнародних експертів, Україна сьогодні належить до країн із найгіршою екологічною ситуацією у Європі. Незважаючи на рішення саммітів глав держав світу в Ріо-де-Жанейро (1992) та Йоганнесбурзі (2002), до цього часу не прийнято навіть концепції сталого розвитку України. Це створює серйозні загрози для національної безпеки та майбутнього соціально-економічного розвитку держави. У цій ситуації надзвичайно велику роль може відіграти створена нещодавно Президентом України Академія екологічних наук України, яка покликана забезпечити комплексний розвиток екологічної науки та розробку науково-методичних засад для розв'язання екологічних проблем і впровадження концепції сталого розвитку України. Але, як не дивно, ця надзвичайно важлива і вкрай потрібна державна наукова інституція до цього часу ще не запрацювала. Тому просимо в найближчий час вирішити питання організаційно-фінансового забезпечення діяльності державної Академії екологічних наук України. Переконані, що налагодження роботи новоствореної Академії стане важливим фактором у стабілізації екологічної ситуації в Україні, прискорить процеси екологізації економіки та сталого розвитку нашої країни.

З повагою,

В.І. КОМЕНДАР,

доктор біологічних, наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, завідувачий Міжвідомчої лабораторії охорони природних екосистем Ужгородського національного університету;

В.В. ХИМИНЕЦЬ,

доктор фізико-математичних наук, професор, заслужений винахідник України, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки, завідувачий кафедри Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти;

В.І. НІКОЛАЙЧУК,

доктор біологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки, декан біологічного факультету Ужгородського національного університету;

С.С. ПОП,

доктор фізико-математичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, декан географічного факультету Ужгородського національного університету;

М.А. ЛЕНДЄЛ,

доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, член-кореспондент Академії аграрних наук України

18 вересня 2009 р.

ДРУГИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД ЕКОЛОГІВ (23-26 вересня 2009 р., м. Вінниця)

У роботі з'їзду взяли участь понад 180 учасників зі всієї України, а також гості із зарубіжжя, зокрема, з Росії, Білорусії, Польщі, Франції та Канади. Головний організатор цього з'їзду, як і Першого всеукраїнського з'їзду екологів, – Вінницький національний технічний університет.

З'їзд прийняв резолюцію, у якій визначені шляхи розв'язання наболілих екологічних проблем, зокрема підтримано створення Академії екологічних наук України, рекомендовано звернутися до Прем'єр-Міністра України з пропозицією прискорити прийняття Постанови Кабінету Міністрів України про організаційні заходи, фінансування та передачу до складу АЕНУ наукових та природоохоронних установ для нормального її функціонування. Президії АЕНУ запропоновано проводити вибори нових дійсних членів та членів-кореспондентів з врахуванням регіонів, щоб в Академії максимально були представлені всі області України.

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАРАДА З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ВІКТОР ЮЩЕНКО: «ЩОБ МИ ПИШАЛИСЯ СВОЇМ КРАЄМ...»

9 липня 2009 р. під головуванням Президента України Віктора Ющенка в с. Гаївка Шацького району Волинської області проведено нараду з питань розвитку природно-заповідної справи (в Шацькому національному природному парку).

Мета заходу – розгляд стану реалізації природно-заповідної справи та визначення шляхів вирішення існуючих проблемних питань.

Для вивчення учасникам наради було представлено проект Указу Президента «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні».

Учасники наради обговорили: сучасний стан заповідної справи в Україні; охорону територій та об'єктів ПЗФ; контроль за дотриманням їх режиму; дотримання природоохоронного законодавства на територіях та об'єктах ПЗФ; стан виконання Указів Президента щодо розвитку мережі національних природних парків і заповідників; науково-дослідну діяльність установ ПЗФ; стан забезпечення установ ПЗФ державними актами на постійне користування земельними ділянками.

У нараді взяли участь Міністр охорони навколишнього природного середовища України Георгій Філіпчук, перший заступник Глави Секретаріату Президента Олександр Шлапак, заступник Генерального прокурора Тетяна Корнякова, заступник голови Держкомітету лісового господарства Микола Ведмідь, директор Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, директор біосферного заповідника «Асканія-Нова» Віктор Гавриленко, директор Канівського природного заповідника Микола Чорний, керівники ОДА, науковці тощо.

Президент констатував: «Фінансування заповідної справи в останні три роки скорочується. На мій погляд, це велика вина, перш за все, Уряду, що політика, яка в усьому світі пропагується і має нових прихильників, в Україні здійснюється за протилежним підходом... Таке ставлення до природоохоронної діяльності є недопустимим» – наголосив він. У цьому контексті Віктор Ющенко позитивно оцінив зусилля Міністра охорони навколишнього природного середовища, однак додав, що необхідно забезпечити адекватне ставлення Уряду до пропозицій Міністерства. Глава держави відзначив, що необхідно забезпечити поліпшення бюджетного фінансування цієї галузі, адже сьогодні лівова частина коштів на утримання заповідників йде на оплату праці.

Звертаючись до голів обласних державних адміністрацій, зробив наголос на тому, що вони мають брати активну участь у розвитку природних заповідників. Президент також доручив керівникам областей опрацювати питання підготовки інформаційно-просвітницьких програм для школярів та студентів.

Президент акцентував увагу на необхідності розширення національної екологічної мережі, адже сьогодні показник заповідності у Європі становить 15%, а в Україні лише 5%. Він нагадав, що у 2008 році доручив Урядові та місцевій владі забезпечити підготовку матеріалів щодо створення нових національних природних парків та заповідників. Указами Президента України передбачено започаткувати 43 нові національні природні парки, розширити території 9 об'єктів природно-заповідного фонду. Також нагадав, що у 2009 році прийнято 4 Укази Президента України, якими створено ряд національних природних парків. Глава держави підкреслив, що очікує повного виконання цих указів. Через два місяці Президент має отримати повний звіт із цього питання.

«Не питання, як захистити відповідні масиви від людей. Питання стоїть, як захистити їх для людей, щоб ми пишалися своїм краєм», – сказав Віктор Ющенко. Він констатував, що проекти створення значної частини парків «слабо просуваються через перешкоджання Держкомлісгоспу. Я даю 2 місяці, щоб ці питання більше не існували», – попередив Президент.

Президент детально проаналізував проблеми процесу розширення території Карпатського біосферного заповідника: «Особливо мене бентежить, що досі не узаконено розширення Карпатського біосферного заповідника. Я б хотів Вас запросити 17 липня піднятися на Говерлу і показав би триста гектарів лісу, унікального лісу, які через Вашу бездіяльність вирізано за останні вісім місяців. На тій території, яка повинна була бути відведена до Карпатського біосфер-

ного заповідника – одного з найпотужніших в Україні. Так Вам для повного щастя не вистачало 300 гектарів смерекового лісу? Це такі патріоти виростають у Закарпатті?..

Закарпатська обласна державна адміністрація та Рахівська районна державна адміністрація затягують процес погодження розширення території Карпатського біосферного заповідника в районі Говерли. Прошу за сім днів вирішити це питання. Секретаріат Президента просив би взяти це на контроль. Після семи днів, шановні, я чекаю від Вас тільки звіт про всі питання, що стосуються відведення і розширення біосферного заповідника. Ваше подання, не моє подання, шановні, – я пішов Вам назустріч.

До речі, я декілька тижнів тому проїхав дорогою майбутнього заповідника, яка уже років мабуть двісті веде десятки тисяч туристів на Говерлу. Я б дуже хотів, щоб голова, чи хто там залишився на господарстві Закарпатської області, під'їхав сьогодні до «сідловини» закарпатською дорогою. Без БТР ви туди не проїдете. Шановні, два роки назад «Жигулі» виїжджали. Прошу, не порушуйте тільки питання коштів або спецтехніки. Це маленьке питання вашої великої компетенції – зустріти десятки тисяч людей, які приносять у вашу казну обласного бюджету не один мільйон гривень.

Здивував ще один факт. Коли приїхала комісія з питань відведення відповідної території до Карпатського біосферного заповідника, – це було 11 червня 2009 року, – «охоронці» силою перешкоджали робочій групі з розширення меж біосферного заповідника проводити обстеження лісових масивів на схилах гори Говерла. Генеральну прокуратуру прошу за 5 днів доповісти суть цього інциденту і зробити висновки для тих людей, які це чинили. Ви представляєте державу, не шахраїв, які хочуть панувати в тих лісах. Зробіть усе, я звертаюся до Генпрокуратури, щоб державна місія відповідного міністерства провела необхідну роботу для відведення конкретної площі до сфери заповідника. Я ще раз, Володимире Васильовичу, заступнику голови Закарпатської ОДА, звертаюся до Тебе, – це Твоя персональна справа. Сім днів і питання всі ці повинні бути вирішені. Аналогічне звернення у мене до Держкомлісгоспу, Закарпатської обласної держадміністрації – до кінця тижня стосовно Карпатського біосферного заповідника всі питання повинні бути вирішені, а дорога до Козьмещика повинна бути принаймні такою, якою вона була рік назад чи два, без фінансування з Києва, Москви чи Брюсселя. Підтримуйте хоча б у тому порядку, який був ще рік чи два назад. У бік органів місцевого самоврядування я б хотів зробити окреме звернення. Я розумію, що тут великий конфлікт дуже часто ви-

никає по тих чи по інших проектах – конфлікт інтересів. Орган самоврядування – це самоврядна влада в Україні, її рішення ніхто не замінить, самоврядування повинно бути партнером у цьому питанні. І тому мене дивує поведінка деяких органів місцевого самоврядування...»

Крім того, Президент дав тридцятиденний термін на конкретні пропозиції Закарпатській ОДА щодо розширення регіональної мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Названа проблема має бути опрацьована спільно з фахівцями, науковцями та місцевою громадськістю. «Це повинен бути солідарний проект», – переконаний Віктор Ющенко.

На нараді йшлося і про такі проблеми у природоохоронній справі, як управління об'єктами і територіями природно-заповідного фонду в ряді областей нашої держави. «Бачу єдину причину зволікання із впорядкуванням земельних питань – це корупція, корпоративні інтереси – щось дрібне, низьке, але не державне. Немає розуміння, що це – державна справа», – наголосив Президент.

Йшлося також про необхідність удосконалення структури державного управління установами природно-заповідного фонду.

На нараді конкретні завдання було поставлено перед працівниками Генпрокуратури, Української академії аграрних наук, Закарпатської ОДА та органами місцевого самоврядування.

Звертаючись до учасників наради, Віктор Ющенко наголосив на важливості сформулювати у ході цього заходу стратегічні завдання розвитку природно-заповідної справи на найближчі роки.

За матеріалами веб-сайту Президента України.

ПРО ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ ПРИРОДООХОРОННИХ УСТАНОВ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

*Директор КБЗ,
професор Федір ГАМОР*

Не буде зайвим нагадати, що в умовах загострення екологічної кризи в надрах ЮНЕСКО ще у сімдесяті роки минулого століття започатковано програму «Людина і біосфера», у її рамках сформована міжнародна мережа біосферних резерватів, які покликані виступати модельними територіями для сталого розвитку, слугувати навчальними полігонами для примирення людини і природи та більш активної екологізації соціально-економічних процесів. Відповідно до цієї концепції сьогодні в Україні в її різних природно-кліматичних зонах працюють чотири біосферні заповідники та два національні природні парки, які також входять до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Карпатський біосферний заповідник, який є одним із найбільших та найстаріших об'єктів природно-заповідного фонду України, з 1993 року репрезентує у цій мережі укра-

їнську частину карпатської гірської екосистеми, і до речі, за успіхи в роботі тричі нагороджений Радою Європи Європейським дипломом.

На його території знаходиться географічний центр Європи, гора Говерла, унікальна Долина нарцисів, охороняються найбільші у Європі ділянки пралісів, близько 200 видів рослин і тварин із Червоної книги України, в тому числі великі популяції карпатського бурого ведмеда, рисі, беркута, радіоли рожевої або карпатського женьшеня тощо. В зоні діяльності біосферного заповідника розташовано, в межах Закарпатської області, близько 20 населених пунктів, де проживає майже 100 тисяч чоловік. У зв'язку з цим адміністрація біосферного заповідника докладає чимало зусиль для того, щоб поєднати інтереси збереження унікальної природи із соціально-економічним розвитком прилеглих територій. Для цього нами, зокрема, зініційовано та науково обгрунтовано прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про державну підтримку еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998-2005 років» (1997 р.), Рамкової конвенції «Про охорону та сталий розвиток Карпат» (1998 р.), рішень Верховної Ради з підготовки Державної програми сталого розвитку гірських регіонів України та будівництва еколого-освітнього центру в географічному центрі Європи і т.д. Створенню привабливого іміджу для розвитку туризму і рекреації, як альтернативи лісозаготівлям, у зоні розташування біосферного заповідника сприяє також проведення на його базі численних міжнародних науково-практичних конференцій, створення у Рахові музею екології гір та історії природокористування в Карпатах, музею нарцису у Хусті, будівництво еколого-освітніх центрів у Центрі Європи та на високогір'ї Карпат, видання всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» тощо.

Але для реалізації завдань, визначених Указом Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку заповідної справи в Україні», положень Севільської стратегії для біосферних резерватів ЮНЕСКО, окремих рекомендацій Ради Європи у зв'язку з нагородженням Карпатського біосферного заповідника Європейським дипломом, необхідно докорінно змінити ставлення органів виконавчої влади та місцевого самоврядування до виконання Законів та Указів Президента України у частині створення та функціонування установ природно-заповідного фонду, в першу чергу забезпечення їх належного фінансування та матеріально-технічного забезпечення. Важливо внести конструктивні зміни до Закону України «Про природно-заповідний фонд» та до інших нормативно-правових актів з цього питання.

Завдячуючи Президенту України Віктору Ющенку та Міністру охорони навколишнього природного середовища України Георгію Філіпчуку, останнім часом вживаються рішучі заходи щодо створення нових та розширення територій діючих національних природних парків та заповідників. Проте в багатьох випадках на місцях іде неприхований саботаж цих важливих державних рішень. Яскравим прикладом у цьому є події навколо національного природного парку «Гуцульщина» та у зв'язку із прийняттям Указу Президента України «Про впорядкування території гори Говерла та встановлення пам'ятного знака на її вершині», яким передбачено включити до складу Карпатського біосферного заповідника північні мегасхили гори Говерла. Нагадаю, що передачу до природно-заповідного фонду цієї надзвичайно унікальної високогірної екосистеми Карпат обгрунтували ще у 30

роках минулого століття відомі чеські природодослідники на чолі із професором Алоїсом Златніком. Цього протягом десятків років домагаються і українські вчені та природоохоронці. Це також передбачено Законами України «Про формування загальнодержавної національної екологічної мережі України на період 2000-2015 років» та «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах у ялицево-букових лісах Карпатського регіону».

Однак, незважаючи на все це, лісгосподарники та місцеві органи влади Рахівського району Закарпатської області, навіть після попереднього погодження проекту розширення заповідника, на догоду лісорубам та перекупникам земель не погоджують відповідний проект Указу Президента. Більше того, ведуть дезінформування та підбурювання людей проти заповідної справи, відверто дискредитують Укази Президента та Закони України. В той же час на запроєктованих під розширення територіях активізуються розпродаж земель та лісозаготівлі. Зокрема, на ділянках під Говерлою тільки в останній час суцільно зрубано близько 300 гектарів цінних водорегулюючих лісів, що, без сумніву, ускладнює тут паводкову ситуацію.

У зв'язку з цим просимо, в інтересах збереження екосистем однієї з найбільших святинь України – гори Говерла, підписати підготовлений на підставі погодження Закарпатської обласної державної адміністрації та зацікавлених міністерств і відомств ще у 2006 році відповідний проект Указу Президента України. У цьому конкретному випадку потрібне вольове рішення, від якого виграє природа і весь регіон.

Хотіли б також просити комітет Верховної ради з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і Мінприроди України для зменшення соціальної напруги навколо проблем ство-

рення та діяльності біосферних заповідників та національних природних парків спростила процедуру забезпечення життєвих потреб місцевого населення, що проживає у зоні діяльності цих природоохоронних установ, надати в цих питаннях більше прав і можливостей їх адміністраціям. Стаття 12 Закону України «Про природно-заповідний фонд» передбачає, що управління територіями природоохоронних установ здійснюють їх спеціальні адміністрації. Але на практиці це далеко не так. Це засвідчує, зокрема, надмірна централізація управління, в першу чергу в питаннях забезпечення традиційного господарювання місцевого населення. Отримання дозволів від Мінприроди та його обласних управлінь на елементарну заготівлю дров, випас худоби, сінокосіння чи збір дикоростучих ягід та грибів надзвичайно ускладнене і викликає справедливе обурення людей. На цьому добре спекулюють різноманітні ділки та природогуби, налаштовуючи громади проти заповідників та національних парків. Тому вирішення цих питань слід повністю передати адміністраціям установ ПЗФ. До речі, подібна практика існує зараз у сусідній Росії. Ми згодні, що для промислової експлуатації природних ресурсів необхідно видавати ліміти, спеціальні дозволи. Тоді менше буде непорозумінь та спротиву населення. У роботі біосферних заповідників та національних природних парків, у межах відповідних функціональних зон, ми повинні рішуче відійти від стереотипів радянських заповідників. Відмовившись від суцільних заборон, нам потрібно розумно регулювати природокористування, а де необхідно, крім пасивної охорони, застосовувати методи активної охорони природи. Наше завдання – забезпечити на практиці сталий розвиток. Тоді ми збережемо і цінності природи, і створимо нормальні умови для життя усіх людей, а не лише вибраних.

Треба більш ретельно продумати і процедуру використання цих територій, звичайно, за межами заповідних зон, у рекреаційних та екологоосвітніх цілях, створити дієві механізми для залучення інвестицій в облаштування відповідної інфраструктури для екотуризму та відпочинку людей.

Великою проблемою залишається низький рівень заробітної плати працівників природоохоронних установ та їх соціального захисту, відсутність будь-якої системи підготовки кадрів для заповідної справи. Це створює великі труднощі в організації роботи, в першу чергу служби державної охорони природно-заповідного фонду.

Серйозно знижує ефективність роботи цієї служби зніжені її повноваження щодо покарання порушників природоохоронного законодавства на місці скоєння правопорушення. Наші інспектори охороняють особливо цінні ліси та

унікальні природні об'єкти, а користуються вони меншими правами і слабшим соціальним захистом, ніж навіть працівники державної лісової охорони. У цих питаннях, як мінімум, необхідно ці дві категорії природоохоронців прирівняти у правах та соціальних гарантіях.

Потребує особливої уваги наукове забезпечення функціонування системи заповідної справи, адже сьогодні, на жаль, Національна академія наук України практично усунулась від цих справ. Щоб не бути голослівним скажу, що, до прикладу, Інститут екології Карпат НАН України за 20 років кураторства над Карпатським біосферним заповідником жодного разу навіть не поцікавився ходом тут наукових досліджень, чи їх результатами. Тому дуже важливо прискорити становлення нещодавно створеної Президентом України Академії екологічних наук України, яка повинна стати координуючим центром усіх екологічних досліджень та забезпечити розробку науково-методичних засад для сталого розвитку.

Ще дві болючі проблеми.

Ціною великих зусиль науковців Карпатського біосферного заповідника в 2007 році українсько-словацька номінація «Букові праліси Карпат» включена до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це одне з найбільших наукових та природоохоронних досягнень України, яке отримало таке високе міжнародне визнання. Але уже майже два роки ми не можемо домогтись прийняття підготовленого нами проекту Указу Президента України стосовно збереження цього об'єкту та забезпечення розвитку прилеглих до пралісів населених пунктів. Це вимога Конвенції з охорони Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Тому дуже просимо прискорити прийняття цього важливого для іміджу України документа. Проект Указу пройшов узгодження всіх зацікавлених міністерств та відомств, але Міністерство юстиції чомусь відписало, що прийняття рішення з цього питання не входить до компетенції Президента України.

Щодо фінансування установ природно-заповідного фонду. Воно не задовільне, не залежно від того, чи криза в Україні, чи її немає. Ми роками не можемо допроситись жодної копійки на розвиток біосферного заповідника, хоча у цьому році, до речі, понад 200 млн. грн., як і у попередні періоди, Кабінет Міністрів забрав у Мінприроди як такі, що не використані на природоохоронні цілі. Хіба нормально, коли навіть на ліквідацію наслідків повені 2008 року національні парки та заповідники Мінприроди не отримали нічого?..

Якщо заповідна справа є справді пріоритетом і вона потрібна державі – то фінансування також має бути адекватним.

Будемо надіятись, що нинішня нарада стане нарешті переломним етапом у розвитку заповідної справи в Україні.

Р.С. БЕЗ КОМЕНТАРІВ:

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Голові Закарпатської обласної
державної адміністрації О.О. ГАВАШІ

Шановний Олегу Олодаровичу! Звертаю Вашу увагу на вкрай незадовільний рівень виконавської дисципліни у Закарпатській обласній державній адміністрації.

Так, Указами Президента України від 10.07.08 № 633 «Про впорядкування території гори Говерла та встановлення пам'ятного знака на її вершині», від 01.12.08 № 1129 «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів» та від 14.08.09

№ 611 «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» Закарпатській обласній державній адміністрації доручено забезпечити підготовку та внесення пропозицій щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника.

Крім того, 9 липня 2009 року під час Всеукраїнської наради з питань розвитку природно-заповідної справи я доручив Вам особисто забезпечити погодження у тижневий строк матеріалів щодо розширення території цього заповідника.

Змушений констатувати – до цього часу зазначене завдання не виконано.

Отримані формальні відписки Закарпатської облдержадміністрації свідчать про відверте саботування виконання доручень Глави держави.

Звертаю увагу на Вашу особисту відповідальність як голови обласної державної адміністрації за стан виконання очолюваним Вами органом виконавчої влади актів Президента України.

Відтак прошу у тижневий строк забезпечити погодження усіх необхідних матеріалів щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника з метою віднесення всієї території гори Говерла до природно-заповідного фонду.

Про результати прохання доповісти особисто.

З повагою

В. ЮЩЕНКО

РОЗПОРЯДЖЕННЯ
голови Закарпатської обласної
державної адміністрації

від 19.11.2009, № 596

м. Ужгород

**Про розширення території
Карпатського біосферного заповідника**

Відповідно до статті 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», статті 122 Земельного кодексу України та пункту 12 Перехідних положень Земельного кодексу України, на виконання Указів Президента України від 10 серпня 2008 року № 633/2008 «Про впорядкування території гори Говерла та встановлення пам'ятного знака на її вершині» та від 1 грудня 2008 року № 1129/2008 «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів»:

1. Погодити розширення території Карпатського біосферного заповідника на площі 7508,8 га з наступною передачею у постійне користування за рахунок земель запасу Рахівського району 137,0 га, земель лісового фонду державного підприємства «Великобичківське ЛМГ» – 2587,0 га, державного підприємства «Рахівське ЛДГ» – 2487,0 га і державного підприємства «Ясінянське ЛМГ» – 2297,8 га.

2. Пропонувати Карпатському біосферному заповіднику (Гамор Ф.Д.): розробити проект землеустрою з організації та встановлення меж території природно-заповідного фонду відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1094 та подати його на затвердження в установленому порядку;

про проведену роботу поінформувати державне управління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області та облдержадміністрацію до 25 грудня 2009 року.

3. Контроль за виконанням цього розпорядження покласти на заступника голови державної адміністрації Гоблика В.В.

Голова державної адміністрації

О. ГАВАШІ

НЕВІДКЛАДНА ДОПОМОГА ГІРСЬКОГО БАЗУВАННЯ

З 22 по 25 квітня 2009 року у Закарпатті проходив навчально-практичний семінар спеціалістів пошуково-рятувальних загонів з України, Польщі, Словаччини та Чехії, організований за сприяння Карпатської туристичної спілки та громадської організації «Людина в скруті» (Чеська Республіка).

Розпочавшись у м. Ужгороді, семінар «переїхав» до турбази «Полонина» поблизу села Лумшори. Теоретичні заняття з обговоренням питань та обміном досвіду рятувальних робіт підкріплювалися виїздами на полонину Руку (1400 м н.р.м.), де тоді ще лежав сніг. Закордонні колеги показували, як за допомогою сучасного обладнання здійснювати пошук людей, контролювати процес сходження лавин. Учасники семінару відвідали гірськолижний комплекс «Красія» з крісельними витягом, де вітчизняні рятувальники демонстрували здійснення рятувальних операцій у гірській місцевості.

«АВАРІЙКА» В КАРПАТАХ

– Є рятувальники, а є їхні громадські помічники. Я належу до останніх, – жартує голова громадської організації «Боржавська ініціатива» Денис Добра, разом із яким добираємося до Лумшор. Трохи згодом додає. – Дякуємо журналові «Зелені Карпати» за популяризацію туризму в краї, великі зусилля в справі охорони довкілля.

У програмі семінару – заняття «в полі» та на місцевості, дискусії, перегляд та аналіз екстремальних ситуацій з допомогою відео, поглиблення знань про медичні аспекти рятувальних операцій. Найбільше закордонних учасників приїхало з Чехії: окрім представника Карпатської туристичної спілки Алеша Кучери і голови фундації «Людина в скруті» Іво Дуу-

купіла, з цієї країни приїхали працівники гірської рятувальної служби, головний редактор спеціалізованого «гірсько-лижного» журналу та редактор однієї з телестудій. Рятувальники зі Словаччини прибули на чолі з керівником цієї служби країни Яном Петьо. У семінарі брали участь і троє рятувальників із Польщі, зокрема, регіону Бешадів.

З українського боку – керівники гірських пошуково-рятувальних служб Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей. Останню представлено начальниками більшості пошуково-рятувальних пунктів, у тому числі Воловецького – Василь Вербишук, Міжгірського – Юрій Рябич, Ужгородського – Андрій Косило, Усть-Чорнянського – Юрій Костяк. Усіх учасників семінару-тренінгу – 44 особи.

Віктор Опаленик, начальник Закарпатського гірсько-пошуково-рятувального загону МНС:

– Наш загін створений у 2007 році після реформування попередньої служби. У його складі 8 пошуково-рятувальних пунктів, які розміщені в місцях найбільшої туристичної активності. Сьогодні вперше після розпаду СРСР ми з сусідами з інших країн зустрічаємося в такому тісному форматі. Адже якщо колись, за часів соціалістичної співдружності, були постійні контакти, то потім шляхи розійшлися. Завдяки нашому спілкуванню з Алешом Кучерою контакти відновилися, став можливим цей захід. Він, підкреслюю, відбувається вперше від початку 1990-их років.

На полонині Руна ми знайшли ділянки снігу, де можна імітувати пошук людей у лавинах. Кожна команда демонструвала свої знання і вміння рятувати туристів. Вечорами у нас відбуваються презентації, які підготували всі учасники. Для цього є проектор, ноутбуки тощо.

Закарпатським загоном від початку 2009 року врятовано 56 людей. Попри вагомий результати, є привід задуматися про діяльність цієї служби. У Закарпатті на одного рятувальника припадає 318 квадратних кілометрів, що майже в двадцять разів більше, ніж, наприклад, у словаків або чехів. Зона дії рятувального пункту в Словаччині, Чехії – 15-20 квадратних кілометрів. Там за шістьдесят хвилин можна дістатися до місця пригоди. У Закарпатті ж через надмірні навантаження на рятувальників дістатися до місця пригоди дуже складно: через хребти на прямий слід іти по три дні, або ж, щоб потрапити з однієї долини в іншу автодорогами, слід проїхати по 90 і більше кілометрів. Потрібно вносити зміни.

ЛАВИНОНЕБЕЗПЕКА: ЗАЙВИХ ЗНАЇВ НЕ БУВАЄ

Лавини – питання життя і смерті туристів. Вивчення лавин – справа архіважлива, яка вимагає спеціальних приладів, досвіду. На схилах із вітровим впливом і без лавинонебезпеки різні, а також далеко неоднакова на сонячній і тіньовій сторонах. Лавини сходять зі схилів, крутизна яких до 30 градусів. Північно-східні схили є більш крутими і відтак небезпечнішими, ніж південно-західні.

Для того, щоб зробити засніжені схили не такими загрозливими насамперед слід моніторити стан снігу. Це означає – вивчати, аналізувати. Але без спеціальних приладів займатися цим неможливо, і тут своє плече підставили гості з Чехії. Вони зробили закарпатцям подарунк – п'ять пібсів. Усть-Чорнянський рятувальний пункт отримав один прилад, Рахівський – три, доля ще одного вирішується.

На знак партнерських дружніх відносин чеськими рятувальниками передано українським колегам ще й автоматичний пристрій пошуку людей у лавинах RECCO. Словацькі рятувальники з виїздом на полонину Руна продемонстрували, як діють прилади в реальних умовах, яку користь від них можна мати.

Після повернення з полонини, куди учасники форуму діставалися позашляховиками, деякі ще продовжували розважатися свої речі. Підходжу до Юрія Костяка: до його ременя прицеплений згадуваний пібс.

Юрій Костяк, начальник Усть-Чорнянського пошуково-рятувального пункту:

– Пібс хоч і невеликий за розмірами, але дуже корисний прилад. Допомогає шукати людину у лавині. На одязі закордонних туристів, коли ті йдуть у гори, прикріплюється датчик-чіп, що реагує на сигнали, які відсилає прилад рятувальника. Людина під товщею снігу не може поворухнутися, проте сигнал усе одно надходить. Чим ближче знаходиться рятувальник до людини, тим більша кількість лампочок світиться. Радіус дії – близько 400 метрів. Реагує, до речі, й на мобільний телефон. Таким способом потерпілого можна швидше знайти в лавині та врятувати.

Вартість одного пібса – понад півтори тисячі гривень. А враховуючи, що від чеського спонсора закарпатці отримали і спеціальний зонд для пошуку потерпілих у снігу, майже в чотири рази дорожчий за пібс, – ці подарунки можна назвати щедрими.

Алеш Кучера, представник Карпатської туристичної спілки:

– Досі на міжнародному рівні зустрічалися виключно найвищі урядовці. Ці бюрократи промовляють загальні слова, вип'ють пива, поспілюються – і жодних наслідків. Ми вирі-

шили зламати цю прикру традицію і вперше від 1990 року влаштували зустріч рятувальників міжнародного характеру. Тут справді йде обмін досвідом. Ми пробуємо в тісному колі чотири дні і, звісно, цей час не мине безслідно. Колеги вчитимуться одні від одних сучасним способам рятування. У виграші від цього буде безпека туристів і лижників у горах.

Словацькі колеги продемонстрували, як діє зонд. Він допомагає визначати наявність розшарування снігу, а відтак – і зміщення шарів. На основі таких даних роблять висновки про лавинонебезпеку в горах.

«СПІЛЬНОСТІ ПІДХОДІВ У МАРКУВАЛЬНИКІВ – ФУНДАМЕНТ НАШОЇ СПРАВИ»

Маркуванням, або ж ознакуванням туристичних маршрутів за допомогою спеціальних вказівників – марок – у Карпатах почали займатися понад століття тому. На території нинішньої Івано-Франківської області на початку 1900-х це робили польські туристичні товариства, а на землях Закарпаття – чехословацькі. Цікаво, що перша стежка в Польщі була промаркована (білим і чорним) на початку ХХ століття поблизу Ворохти саме в Українських Карпатах. Тоді ж було взято за основу колірний принцип маркування. Про це нам повідав голова фундації «Карпатські стежки» з м. Івано-Франківська Василь Гутиряк.

– Маючи схему маршрутів, можна вибрати необхідний, користуючись систематикою кольорів, – продовжував Василь Гутиряк. – Спільність підходів у маркувальників – фундамент нашої справи. На жаль, нині в маркуванні немає єдності, і це згубно позначається на безпеці туристів. Львівські маркувальники, які цією справою займаються від 2001 року, продовжуючи польську традицію, взяли за основу колірний принцип. Кожен колір марки (зображення 10х10 см на добре помітному предметі) означає спосіб пересування: жовтий свідчить про пішохідні маршрути, зелений – про велосипедні, чорний – кінні, синій – водні, червоний – лижні. Тло завжди залишається однаковим – білим. Поряд із цим, як на Львівщині, так і в Закарпатті, використовують нумерацію. Один маршрут від іншого відрізняє номер, який «виділяє» Київ для кожного рівня чи виду (всукраїнський, місцевий, екологічний тощо). Для екскурсійних маршрутів використовується, наприклад, чотиризначний номер.

ЩОБ КАРПАТСЬКІ СТЕЖКИ НЕ РОЗ'ЄДНУВАЛИ...

Василь Гутиряк вважає за необхідне зробити підходи до маркування єдиними для Карпат. І, крім того, варто використати досвід земляків-івано-франківців.

– Ми займаємося маркуванням від 2001 року. Переконані, що застосування на марках різних кольорів незручне. Бо для маркування одного маршруту по ньому слід пройти три рази. Наносячи фарби одна на іншу, щоразу слід дочікуватися, щоб нижня повністю висохла. Інакше вони потечуть, накладуться одна на одну. Ми за одним заходом наносимо малюнок повністю. Беремо трафарет і, замальовуючи прорізи у ньому, наносимо весь одразу. Таким чином, за одні й ті ж гроші можна маркувати не один маршрут, а три...

У 2002-му мали з львів'янами дискусію з цього приводу, – продовжує Василь. – Шкода, що закарпатці розпочали маркування, використовуючи саме наробки львів'ян, і це досі посилювало розбіжності між нами. Є й такий нюанс. При номерній системі на роздоріжжях маршрутів обов'язково мають бути дороговкази, які вказують, куди звертати. Ні для кого не є секретом, що недисципліновані туристи часто забирають таблички собі (як сувеніри). За відсутності такої таблички з номером початкуючий турист не знає, куди йому далі йти. Якщо ж використовувати нашу, «івано-франківську» практику, такої ситуації не виникає, адже турист іде відповідно до кольору свого маршруту.

Тепер між нами точаться дискусії, як саме продовжувати справу. Ми готові до компромісів, аби лише різні системи маркування не заважали туристам, не роз'єднували карпатські стежки, які не знають міжобласних кордонів.

ПОРЯТУНОК ТУРИСТІВ – СПРАВА НЕ ЛИШЕ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Начальник Закарпатського пошуково-рятувального загону МНС України Віктор Опаленик у розмові з автором цих рядків сказав: «Ми зацікавлені, щоб у нас була спільна система маркування, адже це дуже важливо для туристів, які губляться в горах. Процес маркування пішов би швидше, якби від держави в цьому питанні йшли вагомі імпульси, було більше скоординованості в діях різних сторін.

Під час семінару-тренінгу підійшли до ще однієї важливої теми: необхідності організувати в Україні шість метеостанцій для потреб гірських рятувальників, які б давали точний прогноз погоди. На відомості гідрометцентру в горах, на жаль, не завжди можна покластися.

Закарпатців участь у семінарі підвела до ще одного важливого кроку. Віктор Опаленик, зокрема, про це сказав: «Днями будемо обговорювати з працівниками нашого загону, а також головного управління в Києві питання вступу в асоціацію «Ікар», яка об'єднує гірські рятувальні служби Європи. З її боку надається суттєва методична і практична допомога. В цьому ми зацікавлені, як і, звичайно, в подібних до цієї міжнародних зустрічах, тренінгових навчаннях...

Василь БЕДЗІР,
м. Ужгород

Див. стор. 22-23:

1. Лідер «Боржавської ініціативи» Денис Добра та керівник усть-чорнянських рятувальників Юрій Костяк.
2. Голова фундації «Карпатські стежки» Василь Гутиряк (другий зліва) розповідає про справи івано-франківців.
3. Учасники зустрічі обговорюють можливості нових пристроїв.
4. Небезпечність лавини вивчають за заляганням шарів снігу.
5. Практичні заняття – з виїздом на полонину Руно.
6. Керівник гірської пошуково-рятувальної служби Закарпатської області Віктор Опаленик.
7. Голова чеської фундації «Людина в скруті» Іво Доукупіл.
8. Спільне фото на згадку – з журналом «Зелені Карпати».
9. Про лавинонебезпеку повідомляють спеціальні щити.
10. Все, що можна знати про застосування подарованих пристроїв, – з вуст закордонних колег.
11. Повернення з полонини Руної.

БОРЦІ З ЛАВИНАМИ

Миттєвості міжнародного навчально-практичного семінару фахівців пошуково-рятувальних загонів (22-25 квітня 2009 р.).

Фотознімки Василя БЕДЗІРА.

Голова Закарпатської
обласної ради
Михайло КІЧКОВСЬКИЙ:

«ЗЕМЛЯ, НАБЛИЖЕНА ДО НЕБА...»

Нещодавно Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження «Про підготовку та проведення міжнародної науково-практичної конференції «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи», яким підтримано відповідну пропозицію Мінрегіонбуду України, Закарпатської обласної ради та делегації України в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи.

На загальнодержавному рівні створено організаційний комітет із представників центральних відомств, органів місцевого самоврядування та облдержадміністрацій, науковців, які займаються проблемами сталого розвитку Карпат. Співголовами оргкомітету затверджено віце-прем'єра України Григорія Немирю та голову Закарпатської обласної ради Михайла Кічковського.

Конференція покликана стати важливим етапом підготовки та обговорення проектів Резолюції та Рекомендації Конгресу РЄ щодо сталого розвитку гірських регіонів Європи, прийняття яких ініційоване делегацією України в цій високоавторитетній структурі. Проведення зазначеної конференції підтримано Президентом України, а також Радою «Карпатського Євросерегіону». Бюро Конгресу РЄ прийняло рішення надати цьому заходу статус міжнародної конференції Ради Європи.

...А починалося усе так. Від імені української делегації в Конгресі місцевих та регіональних влад Ради Європи очільник Закарпатської облради, голова МА «Карпатський Євросерегіон» М. Кічковський у червні 2007 року запропонував винести на обговорення цього поважного міжнародного форуму вкрай актуальне не тільки для України, але й усіх держав Карпатського регіону питання – про екологічну ситуацію в Карпатах, її соціальні наслідки та шляхи поліпшення. Виступаючи перед конгресменами, промовець наголосив, що ще у 2003 році країнами Карпатського регіону було прийнято Рамкову конвенцію «Про охорону та сталий розвиток Карпат» та задекларовано Ініціативу щодо сталого просторового розвитку в басейні ріки Тиса та ряд інших документів. Але їх реалізація належним чином не координується. Позаяк для України і держав Карпатського регіону збереження навколишнього природного середовища має доленосне значення, то пропозиція була підтримана представниками 47 країн-учасниць Конгресу. Конгресмени визнали за необхідне розробити спеціальні Резолюцію та Рекомендацію про забезпечення сталого розвитку гірських регіонів Європи та Карпатського регіону зокрема. Бюро Конгресу затвердило конкретний графік проходження цього питання у Конгресі Ради Європи.

Як результат, 2 березня 2009 року на засіданні Комітету з питань сталого розвитку Конгресу Ради Європи відбулася презентація звіту української делегації, з яким виступив Михайло Кічковський. Таким чином розпочато практичну підготовку проектів Резолюції та Рекомендації Конгресу з цього питання. Більше того, було подано відповідний проект Резолюції, підготовлений за участі широкої наукової громадськості.

Проекти Резолюції та Рекомендації нині обмірковуються у структурах Конгресу. Їх буде ухвалено на 19 сесії Конгресу Ради Європи у жовтні 2010 року.

Про завдання і цілі майбутнього наукового форуму йдеться у розмові з Михайлом КІЧКОВСЬКИМ.

Кор.: – Шановний пане Михайле, як впливає з розпорядження Кабміну України, науково-практичну конференцію з питань сталого розвитку Карпат, яку передбачалося провести в Ужгороді у вересні 2009 р., перенесено на квітень наступного року. Чим це зумовлено?

М.К.: – Згадана конференція покликана підготувати відповідні рекомендації Ради Європи щодо сталого розвитку гірських регіонів, розгляд проектів яких у Конгресі заплановано на 2010 рік.

Її проведення має не тільки загальнодержавну вагу для України, а й загальноєвропейське значення. Конференція може стати ще одним кроком інтеграції нашої держави в європейське співтовариство, трибуною для обговорення загальноєвропейських екологічних і соціальних проблем, важливим етапом налагодження співпраці між Україною та сусідніми державами по розв'язанню спільних завдань сталого розвитку Карпат, досягнення нових домовленостей між урядами, міністерствами та відомствами країн Карпатського регіону.

Тому про стан реалізації ініціативи української делегації в Конгресі мною проінформовано Президента України Віктора Ющенка у травні 2008 та квітні 2009 року. Віктор Ющенко підтримав проведення такої конференції. На його думку, як для України, так і для держав Карпатського регіону збереження навколишнього природного середовища має доленосне значення. Листом від 21 травня 2009 року Президент України звернувся до Прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко з проханням доручити центральним та окремим регіональним органам виконавчої влади, Національній академії наук України спільно з Закарпатською обласною радою визначитися щодо можливостей реалізації цього заходу. За результатами опрацювання зазначеної вище ініціативи центральні органи виконавчої влади схвалили актуальність теми та підтримали проведення форуму.

Це в черговий раз утвердило нас у думці, що рухаємося правильним шляхом. Означене питання тривожить розум не тільки представників України, а й багатьох європейських держав. Тому конференція має пройти на високому державному рівні, із залученням керівництва країн Карпатського регіону, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи та представників Комітету вищих посадових осіб СЕМАТ. Це – по-перше.

По-друге. Ініціатива України має слугувати імпульсом до збільшення обсягів та якості природоохоронних заходів,

сталого просторового планування розвитку Карпатського регіону, що особливо важливо на тлі останніх жакливих природних катастроф, котрі відбулися тут.

По-третє. Конференція має розглянути стан реалізації національних законодавчих ініціатив, міжурядових та міжнародних проектів та програм щодо забезпечення розбудови гірських територій та попередження екологічних катастроф.

По-четверте. З високої міжнародної трибуни конференції Україна повинна запропонувати країнам Карпатського регіону та іншим країнам – членам Ради Європи сучасне бачення шляхів просторового розвитку гірських регіонів.

Створений на рівні Закарпатської області наприкінці січня 2009 року оргкомітет провів чималу роботу з підготовки конференції. За участю вчених та фахівців складено проект її програми, розроблено проект фінальної декларації, яку ми бачимо як звернення до урядів усіх країн Європи, що мають гірські регіони, та керівництво до подальших дій із розвитку областей Карпатського регіону.

До участі в конференції уже зголосилось понад 50 вітчизняних та зарубіжних доповідачів. До її підготовки та проведення залучено науковців Інституту регіональних досліджень НАН України та Інституту екології Карпат НАН України, Ужгородського національного університету, Карпатського біосферного заповідника, інших наукових установ і організацій, керівників центральних державних відомств, які відповідають за питання захисту навколишнього середовища, водного та лісового господарств, сталого розвитку країн Карпатського регіону.

Передбачається, що в рамках конференції вищі посадові особи країн-членів Карпатського регіону, представники національних делегацій Конгресу вироблять спільні позиції щодо соціально-економічного розвитку високогірних територій і збереження екосистем гір, а також схвалять конкретні рекомендації, які будуть покладені в основу резолютивних документів Ради Європи.

Зрозуміло, що підготовка заходів такого рівня потребує більшого часу, фінансів, до неї мають долучитися відповідні центральні органи влади, наукові центри. Тому згідно пропозиції Президента України розпорядженням Кабінету Міністрів України № 936 від 12 серпня 2009 р. конференцію буде проведено у квітні наступного року. Зараз орг-

комітет розробляє відповідний план заходів, що дасть змогу, я переконаний, зреалізувати її на належному рівні.

Кор.: – *Вузол екологічних карпатських бід є надто запутаним...*

М.К.: – Це справді так... Одна з таких – катастрофічні повені. Якщо у XIX ст. паводки в Карпатах траплялися в середньому через 18 років, то вже у XX ст. – через 4-5 років. А на Закарпатті руйнівні повені за останні 10 літ відбулися тричі.

Остання – влітку 2008 року, в шести західних регіонах України, своїми наслідками торкнулася також багатьох країн в зоні Карпатських гір і поза гірським масивом. Лише на Україні, крім людських жертв, вона заподіяла збитків на 7 млрд. грн., зруйнувала більше 1500 осель, пошкодила майже 1300 км автомобільних та пішохідних мостів, понад 1 тисячу кілометрів автомобільних доріг.

Повені спричиняють і соціальні проблеми. На ліквідацію їх наслідків відволікаються величезні фінансові і матеріальні ресурси, які б могли бути використані для підвищення рівня життя громадян. Так, на подолання наслідків стихії у 2008 році з бюджету України виділено 5,8 млрд. грн.

Прогноз кліматичних змін до 2020 року засвідчує ріст нестабільності погоди, збільшення в гірських районах Карпат кількості днів з інтенсивними опадами...

Адаптаційні засоби, практика оцінки і управління ризиками, системи захисту від повеней і зниження матеріальних збитків добре опрацьовані в ряді країн Європи (Нідерланди, Англія, Німеччина). Їхній досвід вартий вивчення та наслідування в частині комплексного розгляду проблеми як такої. А це – потребує знання кліматичних особливостей і гідрологічного режиму території з продуманою системою моніторингу і раннього виявлення ризику; розуміння того, що будь-яка структура природних ландшафтів (лісистість, склад деревостанів, вік, спосіб ведення господарства, розораність території) не є гарантією запобігання повеням катастрофічного типу при рівні і концентрації опадів, що перевищують буферні можливості; створення раціональної інфраструктури з необхідними гідротехнічними спорудами тощо.

Очевидним висновком є необхідність розробки для Карпат системи протиповеневих заходів, основою яких – продумане протиповеневе облаштування територій. Це потребує

Голова Закарпатської облради Михайло КІЧКОВСЬКИЙ (у центрі), начальник головного управління з питань євроінтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків і туризму Закарпатської ОДА Ернест НУСЕР (справа) та заступник керівника уряду Пряшівського самоврядного краю Штефан МАТЕЙЧІК (Словаччина) обговорюють питання співпраці двох регіонів.

Делегація органів місцевого самоврядування України в Раді Європи.

Вручення відзнаки Закарпатської обласної ради «гетьману» краю Височіна (Чехія) Іржі Б'ЄГОУНЕКУ.

Делегація Закарпаття під час відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку в м. Сату-Маре (Румунія).

значних інвестицій і серйозної довгострокової роботи, але іншого шляху немає.

Що стосується регулювання землекористування в Карпатах і суто лісогосподарської діяльності (включаючи систему лісостористування), то напрацювання карпатських лісівників і їх рекомендації є повністю достатніми для врахування кліматичних особливостей.

Там, де загрозам стихії протиставлене єднання і співдружність, там вищим є рівень безпеки людей і значно менше втрат. Завдяки співпраці України з Угорщиною та Словаччиною при сприянні структур Європейського Союзу у сфері розбудови водозахисних споруд, системи попередження паводкових ситуацій, зокрема завдяки здійсненню спільної українсько-угорської програми протиповеневого захисту у басейні ріки Тиси, вдалося своєчасно спрогнозувати минулий паводок на Закарпатті (2008 р.), уникнути людських жертв і запобігти великим руйнуванням по обидва береги річки. Тепер подібний проект починає реалізовуватися і на українсько-румунській ділянці Тиси.

Продовжується співпраця з вдосконалення системи гідрометеоспостережень у рамках міжнародного проекту «Протипаводковий менеджмент України та Словаччини», що дасть змогу оперативно отримувати дані про кількість опадів на всій Карпатській території України, Словаччини, Угорщини та Румунії. А, отже, – прогнозувати паводки та своєчасно вживати заходи захисту населення від них.

Тому дуже важливим завданням державних, регіональних і місцевих влад країн Карпатського регіону є розробка і здійснення спільної довготривалої програми захисту населення в басейнах річок від повеней.

Торік Уряд України затвердив і державну цільову програму комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністер, Прут та Сірет. Її реалізація створить безпечні умови для життєдіяльності громадян майже 900 населених пунктів, а, крім того, захистить близько 90 тисяч гектарів сільськогосподарських угідь. Важливо забезпечити своєчасне і в повному обсязі фінансування заходів таких програм.

Від згубного впливу викидів промисловими підприємствами сірки і інших шкідливих елементів потерпають високігірні ліси.

Масові рубки у повоєнний період призвели до зменшення площі стиглих лісів, які мали вагоме водорегулююче значення. Щоб зберегти лісове середовище, а, отже, і

постійність його водорегулюючої ролі, потрібно у всіх гірських лісах виключити суцільні рубки і застосувати систему вибіркового (селективного) лісостористування, як вимагає Закон України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», здійснити комплекс заходів щодо збільшення лісистості на всій території регіону та оздоровлення лісів.

На довкілля в Карпатах істотно посилюється антропогенний тиск, в результаті якого багато видів рослин і тварин виявилось під загрозою зникнення і вимагають невідкладних заходів з їх порятунку і охорони.

За сучасних темпів освоєння природних ресурсів одним із стратегічних напрямків збереження природної спадщини у Карпатах є заходи по створенню заповідних територій і ландшафтів. Зараз тут діє 5 таких резерватів та 38 національних парків. Питання розвитку природно-заповідної справи та екомережі є одним з пріоритетних напрямків екологічної політики на загальнодержавному та регіональному рівні з врахуванням інтеграції до європейських досягнень. Сприяти цьому покликаний і Указ Президента України від 27 серпня 2008 року №774/2008 «Про невідкладні заходи щодо розширення мережі національних природних парків», згідно якого національна екологічна мережа поповнюється ще 14 національними парками, з яких три у Карпатах – «Зачарований край» в Закарпатській, «Верховини Довбуша» – в Івано-Франківській та «Черемошський» у Чернівецькій області.

Забезпеченню зазначеного напрямку служить і реалізація закарпатської обласної програми розвитку природно-заповідної справи, якою передбачено розширення території Карпатського біосферного заповідника та створення 3 нових національних природних парків. Ось і на минулій сесії прийнято рішення про започаткування регіонального ландшафтного парку «Притисянський»...

Кор.: – Які заходи транскордонного співробітництва здійснюються у екологічній галузі?

М.К.: – Національна політика сталого розвитку українських Карпат все більше переплітається з міжнародною співпрацею в природоохоронній сфері. Прикладом цього є функціонування українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати». Здійснюється робота по створенню спільного українсько-румунського біосферного резервату «Марамороські (Гуцульські) Альпи» та українсько-угорського ландшафтного парку «Притисянський»...

У музеї Христофора Колумба. Генуя (Італія).

Екологія Карпат серйозно потерпає і від промислово-технологічних процесів. І хоч за останні роки значно скоротилися викиди промисловими підприємствами шкідливих речовин у повітря в Польщі, Словаччині, Угорщині, Україні, їх замінив автотранспорт, яким переповнені вулиці наших міст. Експерти наголошують також на значному забрудненні ґрунтів через використання засобів захисту рослин. Значною проблемою залишається утилізація залишків отрутохімікатів колишніх сільгоспдприємств.

Почастішали техногенні аварії на промислових об'єктах, магістральних трубопроводах, унаслідок чого отруюється вода транскордонних річок, земля, повітря. Лише у басейні річки Тиса вже у нинішньому столітті сталося більше 50 аварій, що завдали величезного лиха довкіллю.

Значно шкодить екології побутова діяльність людей. Не тільки у містах, але й у селах великою проблемою стало заховання виробничих і побутових відходів, кількість яких, за твердженням експертів, лише в Україні збільшується щороку на 2 млрд. тонн. Внаслідок відсутності продуманої системи виховної роботи з населенням та неуваги з боку владних структур до вирішення цього питання виникають сотні стихійних сміттєзвалищ. Після проливних дощів цей бруд опиняється в річках, з яких потім беремо воду для пиття.

Таким чином, досвід Європи у цих надто непростих питаннях є не лише бажаний, а й край необхідний.

Кор.: – *Результатом конференції буде вироблення спільних позицій вищих посадових осіб країн Карпатського регіону?*

М.К.: – Саме так. Мова йде про вироблення спільних позицій вищих посадових осіб країн Карпатського регіону та схвалення проєктів Резолюції і Рекомендації Конгресу Ради Європи щодо сталого розвитку гірських регіонів. Вони, в свою чергу, будуть сприяти консолідації зусиль на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях у комплексному вирішенні екологічних і соціально-економічних проблем гірських регіонів Європи, дозволять відкрити реальні перспективи залучення фінансових ресурсів Європейського Союзу та міжнародних організацій для розв'язання проблем сталого розвитку гірських територій держав Карпатського регіону, зокрема Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей України.

На міждержавному рівні передбачається: створення «Екологічного гірського фонду Європи», Екологічної комісії із членів Конгресу – країн Карпатського регіону та ін.

На державному рівні: переорієнтація екологічно небезпечних галузей промисловості на сучасні нешкідливі технології, перегляд пріоритетів інвестування і розвитку металургійних, хімічних та автомобілебудівних галузей, хімізації сільськогосподарського сектора економіки і поліпшення якості ґрунтів, розробка спільної довготривалої програми захисту басейнів рік від паводків із залученням до її реалізації структур Ради Європи, прийняття законодавства щодо сталого розвитку гірських регіонів.

На регіональному рівні: перетворення Карпатського регіону на туристично-рекреаційний центр, розвиток інфраструктури для лікування людей, насамперед дітей, збільшення обсягів вирощування, зберігання і переробки екологічно чистих сільськогосподарських продуктів, а також вирощування рослинної сировини для медичних потреб, активізація робіт з утилізації хімічних, біологічних та побутових відходів, розвитку наукових досліджень, зорієнтованих на пошук екологічно безпечних місць для захоронення відходів та зменшення забруднення навколишнього природного середовища, відновлення порушених екосистем, проведення системної освітньої та виховної роботи із формування екологічної культури населення тощо.

Кор.: – *Нещодавно у всеукраїнському видавництві «Карпати» побачила світ книжка «Земля, наближена до неба». Її автори – голова Закарпатської обласної ради Михайло Кічковський; доктор біологічних наук, професор Федір Гамор та журналіст Борис Кушнір. Дуже цікава назва...*

М.К.: – Назву їй дали слова українського поета, етнографа і громадського діяча XIX ст. Івана Вагилевича: «Ніде поезія природи не виявляється так яскраво, як у горах, де земля більше наближена до неба...» Видання порушує питання охорони довкілля, сталого розвитку Карпат – природної серцевини Європи. У книзі використані аналітичні матеріали провідних фахівців, науковців України і їхніх зарубіжних колег, у яких йдеться про необхідність міжнародної координації зусиль усіх природоохоронних відомств і структур у межах Рамкової конвенції про охорону довкілля та сталий розвиток Карпат під егідою Ради Європи, розробки Екологічної конституції Європи.

Наш задум розкривають назви розділів: «Карпати – одне із чудес Європи», «Природні легені континенту», «Вода – це Господні очі», «Карпатські ліси – унікальний релікт і резерват біорозмаїття», «Випробування паводками», «Роль місцевих і регіональних влад та неурядових організацій у вирішенні екологічних проблем регіону».

До речі, ця книга стала важливим аргументом для переконання членів Комітету з питань сталого розвитку Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи при прийнятті пропозицій щодо винесення на обговорення Конгресу питання сталого розвитку Карпат. Її вручено також всім учасникам засідання Ради «Карпатського Єврорегіону», яке відбулося в Ужгороді і під час якого було ухвалено рішення оголосити 2009 р. Роком Карпат, а також провести в Україні під егідою Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи міжнародну науково-практичну конференцію, яка сьогодні зацікавила вище керівництво України і, без перебільшення, окрилила її натхненників. Сьогодні ми ініціюємо прийняття в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи Екологічної конституції Європи, яка, переконаний, об'єднає зусилля всіх народів для збереження нашого спільного дому – планети Земля...

Бесіду вели
Анна РОМАНЕНЧУК, Іван ДІУС, Василь ГУСТІ,
м. Ужгород

М. ШЕРШУН,

перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища у більшості країн світу є предметом державного регулювання.

В основу формування екологічної політики України було покладено базовий принцип, згідно з яким екологічна безпека держави стала важливим елементом і складовою національної безпеки. Положення, що розвивають цей принцип, закріплено Конституцією України, низкою інших законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Одним з основних, базових нормативно-правових актів, що регулюють відносини у зазначеній сфері, став Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий у 1991 році. Цей Закон визначає засади та рамки діяльності щодо захисту довкілля внаслідок економічної

та іншої людської діяльності, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, передбачає реалізацію державних екологічних програм, стверджує право власності на природні ресурси. Він закріпив основи якісно нового підходу до змісту суспільних екологічних відносин.

Іншими діючими нормативно-правовими актами у сфері екології є: Земельний кодекс України (2001 р.), Водний кодекс України (1995 р.), Лісовий кодекс України (1994 р.), Кодекс України про надра (1994 р.), закони України «Про природно-заповідний фонд» (1992 р.), «Про охорону атмосферного повітря» (1992 р.), «Про тваринний світ» (2001 р.), «Про рослинний

світ» (1999 р.), «Про Червону книгу України» (2002 р.), «Про екологічну експертизу» (1995 р.), «Про екологічний аудит» (2004 р.), «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995 р.), «Про відходи» (1998 р.), «Про питну воду та питне водопостачання» (2002 р.), «Про утилізацію радіоактивних відходів» (1995 р.) тощо.

Прийняття зазначених законодавчих актів є результатом тривалої співпраці на засадах творчого співробітництва Верховної Ради України, зокрема Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, з органами державної влади та місцевого самоврядування, науковими установами, громадськістю.

Розвиток та вдосконалення законодавчої бази у сфері охорони навколишнього природного середовища постійно продовжуються. Розробляються та затверджуються нові нормативно-правові акти і програми. Верховною Радою України ратифіковано ряд міжнародних конвенцій, угод та інших договорів, які, зокрема, стосуються глобальних питань захисту довкілля, захисту і збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, природних екосистем.

Суттєвим кроком на шляху гармонізації законодавства стало приєднання України до таких важливих міжнародних договорів, як Конвенція про охорону біологічного різноманіття, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті, Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі, Конвенція про водно-

болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів, Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, Європейська ландшафтна конвенція тощо.

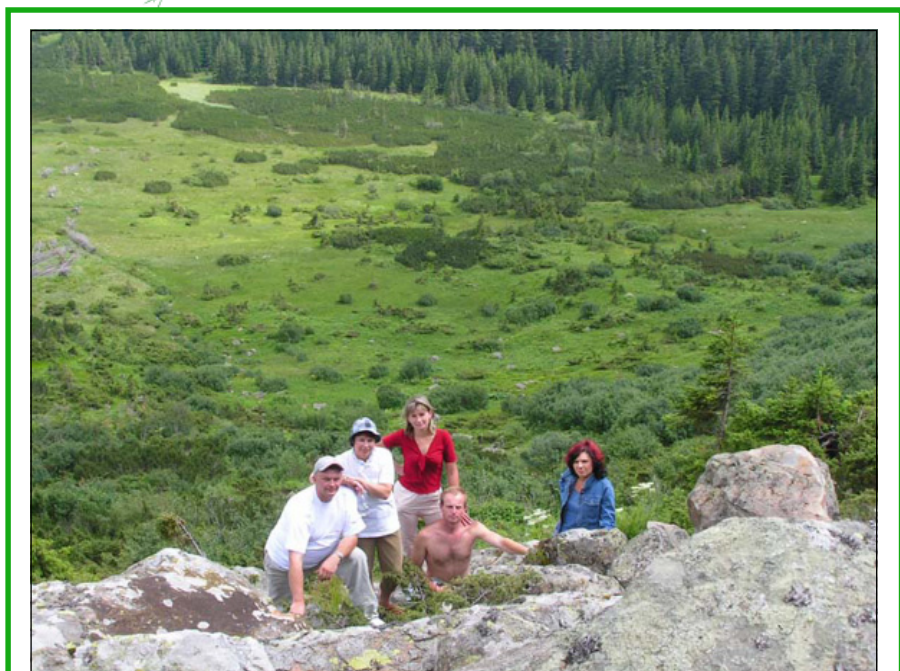
Водночас природоохоронне законодавство ще не забезпечує повною мірою потреб суспільства, а державний контроль за його дотриманням та механізми його реалізації недостатньо розвинуті. З'являються нові загрози (глобальні зміни клімату, руйнація озонового шару Землі, виснаження ресурсів), які також потребують законодавчого врегулювання. При цьому слід враховувати, що навіть локальні загрози можуть мати непередбачені та несподівані наслідки для інших європейських країн та усього світу.

Актуальною стала потреба узгайнення існуючих проблем і систематизації законодавства, створення узгодженої законодавчої бази у сфері охорони навколишнього природного середовища, запобігання надзвичайним ситуаціям з урахуванням сучасних потреб та світового досвіду.

Оскільки реалізація державної екологічної політики потребує створення цілісної системи заходів правового, економічного, соціального, освітнього та організаційного характеру, виникла нагальна необхідність прийняття Верховною Радою України довгострокової державної екологічної політики, стратегії системного розв'язання екологічних проблем. З цією метою в даний час розробляється Стратегія національної екологічної політики України на період до 2020 року.

Сьогодні основними завданнями щодо розвитку та удосконалення законодавчої бази є систематизація національного екологічного законодавства, ліквідація прогалин та існуючих неузгодженостей в нормативно-правових актах екологічного законодавства, передбачаючи посилення ролі законів в його системі з поступовою мінімізацією нормативно-правового регулювання на рівні актів Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування зі стратегічною перспективою розроблення та прийняття в подальшому Екологічного кодексу України.

Суттєвим є також забезпечення чіткого законодавчого розмежування

сфери повноважень та відповідальності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань охорони навколишнього природного середовища; забезпечення удосконалення механізмів взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, а також безпосередньо між зацікавленими органами виконавчої влади.

Існує потреба у законодавчому визначенні механізмів реалізації конституційних приписів щодо належності землі, її надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, які знаходяться в межах території України, природних ресурсів її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони до об'єктів права власності українського народу, а також щодо права кожного громадянина України на користування природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Необхідне законодавче врегулювання з урахуванням вимог міжнародних конвенцій питань охорони та використання природних ресурсів континентального шельфу України.

Пріоритетними питаннями є також розроблення та прийняття Верховною Радою України законів про екологічний фонд (в якому буде законодавчо закріплена системна державна підтримка реалізації екологічних програм), моніторинг навколишнього природного середовища, регулювання

обсягу антропогенних викидів та поглинання парникових газів, екологічне страхування та інших, а також внесення змін до діючих законодавчих актів з урахуванням сучасних умов та вимог міжнародного законодавства.

У цьому контексті необхідно відзначити діяльність щодо гармонізації екологічного законодавства України з європейським законодавством.

Право Європейського Союзу звернене насамперед до держав, які входять до його складу. Проте однією з умов прийняття до ЄС нових членів є адаптація їх внутрішнього законодавства до права Європейського Союзу. Тобто, держава вживає ряд заходів з метою приведення своїх законодавчих систем та адміністративної практики у відповідність з обов'язковим мінімумом законодавства Європейського Союзу.

Екологічна частина зазначеного обов'язкового мінімуму містить близько 145 законодавчих документів. Однак просте перенесення вимог європейського законодавства до національних законодавчих актів є недостатнім: відповідні правові норми мають бути впроваджені практично, країна повинна забезпечити їх застосування та контроль за виконанням.

Зусилля України щодо адаптації екологічного законодавства до права навколишнього середовища Європейського Союзу останніми роками зумовили перегляд ряду підходів до

правового регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування, зокрема, до організації моніторингу, стандартизації, оцінки впливу на навколишнє середовище, організації екологічного аудиту, створення екологічної мережі.

Внесено чимало інших змін до законодавства України під кутом зору наближення його до європейських стандартів.

Отже, виходячи із сказаного вище, основними завданнями у сфері удосконалення законодавчого забезпечення формування та ефективної реалізації державної політики з охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки, у тому числі в контексті правової системи Європейського Союзу, є:

- досягнення системності екологічного законодавства в Україні відповідно до характеру об'єкту та предмету регулювання, суспільних інтересів та положень концепції сталого розвитку;
- «екологізація» усіх галузей законодавства, насамперед податкового, бюджетного, господарського, а також з питань діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ліцензування, сертифікації, інноваційного розвитку, наукової та науково-технічної діяльності, територіального планування та містобудування, адміністративного та кримінального законодавства;
- адаптація положень екологічного законодавства України до ринкових умов господарювання;

- суттєве удосконалення механізмів державного та громадського контролю за дотриманням вимог екологічного законодавства, підвищення його ефективності; посилення відповідальності юридичних та фізичних осіб за порушення природоохоронного законодавства, удосконалення процесуальних норм правового захисту екологічних інтересів держави, громадян та інших суб'єктів;

- законодавче врегулювання питань екологічного страхування; удосконалення економічних механізмів природокористування, організації комплексного екологічного менеджменту на підприємствах, екологічного аудиту, сертифікації, впорядкування нормативів та стандартів у галузі охорони навколишнього природного середовища з урахуванням вимог законодавства Європейського Союзу та кращої практики іноземних держав;

- адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу з урахуванням перспектив його удосконалення, забезпечення всебічної реалізації у національному законодавстві та практиці діяльності положень міжнародних договорів, стороною яких є Україна;

- удосконалення інституційного забезпечення та системності діяльності з питань розвитку екологічного законодавства шляхом активізації та поліпшення координації діяльності відповід-

них державних і недержавних дослідницьких та аналітичних центрів, активізації співробітництва з відповідними міжнародними урядовими та неурядовими центрами з правових питань;

- підвищення активності України у сфері розвитку міжнародного екологічного законодавства з метою повнішого урахування інтересів та досвіду України під час підготовки міжнародних нормативно-правових актів;

- розроблення з ініціативи України та прийняття в перспективі Екологічної конституції Землі, або іншого комплексного міжнародного нормативно-правового акту з глобальних питань охорони навколишнього природного середовища, визначення на міжнародному рівні адекватних механізмів реалізації такого документа.

Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи на своєму засіданні 5 березня 2008 року затвердив Пріоритети діяльності Комітету, якими визначено конкретні дії щодо реалізації більшості з зазначених вище завдань. І в цілому ми можемо зазначити, що спостерігається позитивна тенденція щодо гармонізації екологічного законодавства України з європейською правовою системою.

Володимир ГЕТЬМАН,
Державна служба заповідної справи
Мінприроди України,
м. Київ

УПРАВЛІННЯ ЗАПОВІДНОЮ СПРАВОЮ

Сучасне суспільство стало непередбачуваним. Норми моралі, якими вимірювались поведінка людей, державні, соціальні цінності поступово втрачають актуальність, почасті нівелюються або навіть перетворюються у протилежність.

Особливо ці питання загострюються в перехідні періоди суспільного розвитку, коли різко зростає ціна управлінських рішень і, як результат, відповідальність менеджера. Тому прерогативою діяльності органів державної влади мусить стати висока ефективність управління на підставі глибокого освоєння його теорії і практики. При цьому значущості набувають особистісні риси державних управлінців, зокрема, відчуття обов'язку, компетентність, діловитість, творчість, суворе дотримання законності, дисциплінованість, принциповість тощо.

Отже, як здійснюється управління національним надбанням країни, яким є природно-заповідний фонд? Ще з часу з'яви самої ідеї заповідання, висловленої у 1895 р. В. Докучаєвим, збереження заповідних еталонів кожної природно-історичної області вважалося науковими колами і прогресивною громадськістю святою справою.

Загалом заповідна справа дотикається багатьох морально-етичних аспектів взаємодії людини і природи. Тому такі ідеальні феномени, як сакральна, духовна, естетична та інші «нематеріальні» цінності живої і неживої природи, гуманне до неї ставлення людей, соціальні (зокрема, етнічні) сутності певних ландшафтів, їх символізм тощо є тими об'єктами ідеальної природи, на

які спрямована заповідна справа (8).

Отже, заповідну справу можна визначити як теорію та практику збереження та відновлення ландшафтних комплексів, а також їх раціонального використання у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Чи потрібні суспільству заповідники, національні парки і загалом заповідні території? Відверто кажучи, сьогодні вони економічно недоцільні і не мають соціального запиту. Для більшості українців національні парки, що створені для організації відпочинку і дозвілля населення, не є першою необхідністю. Яка там рекреація, відтворення життєвих сил, коли щодня треба думати про шмат хліба насущного!

Немалі державні кошти потрібні на створення національних природних парків, а ще більші – на їх подальше утримання. Якщо рахувати десятки, сотні тисяч гривень на розробку проєктів організації території, на чотириразові протягом року відрядження у Київ працівників парків для звітування (з наповненими всяким ужитком торбами), то сума вийде доволі крута...

У деяких парках штатний розпис сягає за дві сотні одиниць. Люди отримують зарплатню на посадах заступників директорів з рекреації та маркетингу, а особливо примітної роботи з надання рекреаційних послуг не видно. В Україні відсутній середній споживач такої «продукції», а для створення пристойного сервісу з метою залучення грошовитих бізнес-туристів у наших національних парках майже нічого не робиться. Не виключено, що окремі еколого-освітні стежки та науково-пізна-

вальні маршрути залишаються фіктивними, тобто діють лише на папері.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду є Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. Вище зазначеною постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 р. № 1000 урядовим органом державного управління, що діє у складі Міністерства і підпорядковується йому, визначено Державну службу заповідної справи.

Указом Президента України від 15 вересня 2003 р. № 1039 «Про заходи щодо підвищення ефективності державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів» Державна служба заповідної справи була віднесена до складу новоствореного Державного комітету природних ресурсів України, що внесло дезорганізацію у її роботу і, відтак, побільшало проблем у цій справі...

Укази Президента України від 6 березня 2004 року № 317 «Про внесення змін до указів Президента України» (відповідно до якого Державна служба заповідної справи була повернута до складу Міністерства), від 11 листопада 2004 року № 1396 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додержання законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» та від 23 травня 2005 року № 838 «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Ук-

раїні» — законодавчі заходи щодо вдосконалення системи управління заповідною галуззю.

У другому з них Кабінет Міністрів зобов'язано переглянути «повноваження Державної служби заповідної справи, поклавши на неї у встановленому порядку управління природними та біосферними заповідниками, національними природними парками, які зараз перебувають в управлінні Міністерства».

В Указі, зокрема, звертається увага на заповідні території, що не перебувають у державній власності. Адже у теперішній час «прихватазації» не поодинокі випадки зміни землекористувача (і землевласника) земельної ділянки, на якій знаходиться заповідний об'єкт чи територія. Такі суб'єкти здійснюють «заповідний менеджмент» у своїх приватних інтересах, а відтак вплив на складові природно-заповідного фонду є безсистемним.

Утім, проблема управління заповідною справою залишається складною. Бо це управління здійснюється не одним уповноваженим органом, а кількома відразу...

В умовах підпорядкування територій та об'єктів ПЗФ різним відомствам стратегічно вірним є вирішення питання щодо створення Державного комітету заповідної справи. На разі — розробка моделі інтегрованого управління заповідною справою як галуззю.

З історії заповідної справи України відомо, що подібний урядовий орган

— Главк по заповідниках при Раді Міністрів УРСР — уже існував: від 26 лютого 1940 р. (з перервою на час війни) до серпня 1951 р., коли сталінською постановою в СРСР було ліквідовано 88 заповідників. Першим начальником Главка по заповідниках був Леонід Антонович Мартинюк.

У цього Главка була власна передісторія. Роль всеукраїнського органу, який координував заповідну справу, виконувала з 1919 р. — секція, а з 1924 р. — комісія з охорони природи Сільськогосподарського наукового комітету УРСР під керівництвом А. А. Янати.

До початку 30-х років управління заповідниками здійснювали переважно два відомства: Народний комісаріат освіти і Наркомзем. У віданні першого знаходились заповідники місцевого значення (Хомутовський степ, Кам'яні могили, Білосарайська коса, Парасоське). Створювались вони місцевими органами влади і підпорядковувались на місцях краєзнавчим музеям. Наркомзем видав заповідниками республіканського значення, створеними урядовими рішеннями (Конча-Заспа, Лісостеповий (Канівський), Асканія-Нова, Приморські, Піщані).

Три заповідники: Карлівський (Академічний степ), Прохорівський (ім. Максимовича) і Гористе — знаходились у віданні Всеукраїнської Академії наук (4).

Спроба підпорядкування всіх біосферних та природних заповідників, національних природних парків одному

урядовому органу була також у перші роки української незалежності.

Так, постановою Верховної Ради України «Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками» від 23 грудня 1993 р. визначалося «вважати за необхідне заповідники та національні природні парки, що створюються, підпорядковувати Міністерству охорони навколишнього природного середовища України». Та, як кажуть, віз і далі там. Бо після цієї постанови створені Державною службою заповідної справи (раніше — Головне управління національних природних парків і заповідної справи) Рівненський (1999 р.) та Черемський (2001 р.) природні заповідники, НПП «Сколівські Бескиди» (1999 р.), Галицький (2004 р.) і «Гомільшанські ліси» (2004 р.) залишаються у підпорядкуванні Державного комітету лісового господарства України.

На часі зазначити, що з 2000 року Державне управління справами Президента (так звана ДУСя) розпоряджається Кримським природним заповідником та Азово-Сиваським національним природним парком. Таємними рішеннями (відповідно Указом Президента «Про державне управління справами» від 23.02.2000 р. № 278 та Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.04.2000 р. № 165-р) ці дві установи були передані у підпорядкування цього Державного управління.

Із 40 існуючих нині установ природно-заповідного фонду, що мають високий ранг заповідання (біосферні та природні заповідники, національні природні парки), 19 підпорядковані Міністерству охорони навколишнього природного середовища України, решта 21 — органам виконавчої влади, вищим навчальним закладам, державним науковим організаціям (Міністерство освіти і науки України, Державний комітет лісового господарства України, Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка). Мінприроди з 4 біосферних заповідників у своєму віданні має лиш 1, а з 17 природних заповідників йому підпорядковано тільки 4.

Підпорядкування однакових за правовим статусом заповідних територій та об'єктів різним державним структурам можна пояснити не чим іншим, як, у кращому випадку, корисливістю галузевих інтересів, або, в гіршому випадку, відсутністю здорово-

го глузду у того, хто мав би його мати за посадою і місцем роботи.

Одна з основних причин такої ситуації у заповідній справі – відсутність врегулювання цього питання нормами права. Сьогодні немає нормативно-правового документа, який би вичерпно визначав процедури управління природно-заповідним фондом.

Життя підказує – необхідний єдиний центр управління заповідною справою. За його відсутності виникають численні труднощі, пов'язані з різними сторонами управлінської діяльності.

Відомча розпорошеність установ ПЗФ не дозволяє проводити ефективну фінансову політику. Відсутність єдиного головного розпорядника коштів унеможливорює планування бюджетних коштів на вирішення першочергових, пріоритетних проблем у цій галузі, здійснювати фінансовий контроль за їх ефективним використанням. Головні розпорядники коштів, у віданні яких знаходяться установи ПЗФ, планують їм видатки за залишковим принципом, бо діяльність цих установ не є їх пріоритетом.

Відсутність єдиної державної системи матеріального стимулювання, підбору, підготовки кадрів, їх навчання з кожним роком загострює кадрову проблему. Нинішня відомча система підбору кадрів, у першу чергу керівних, не передбачає захищеності від суб'єктивізму, безвідповідальності, формальності, не дає змоги здійснювати ротацию.

Окрім того, можна навести ще низку об'єктивних чинників, що аргументують необхідність єдиної системи управління заповідною справою: державна реєстрація Мін'юстом розроблених Мінприроди нормативно-правових актів; забезпечення установ ПЗФ єдиним форменим одягом, зброєю; облік та контроль за здійсненням рекреаційної діяльності тощо.

І ще одна проблема: відвідування територій та об'єктів ПЗФ, зокрема, національних природних парків. Скільки рекреантів вони приймають щороку, переконаний, не скаже ніхто! Чому? У нас на державному рівні відсутній єдиний центр управління (координації) рекреаційною діяльністю.

Ситуація, що склалася з природно-заповідним фондом, подібна і в історико-культурній сфері. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2002 р. № 446 у складі Мінкультури була створена (як урядовий орган

державного управління) Державна служба охорони культурної спадщини (нині – Державна служба з питань національної культурної спадщини). Так ось, з 62 історико-культурних заповідників у віданні Мінкультури – 13, Мінрегіонбуду – 8, решта підпорядковані місцевим органам державної влади.

Інтегроване розуміння ландшафту як цілісної природно-культурної системи, що знаходить все більше прибічників серед природознавців і гуманітаріїв, дозволяє говорити про територіальну сумісність нашої природної і культурної спадщини. Вершиною управлінської піраміди національної спадщини згідно з людською логікою повинен би стати один державний орган, один господар.

У сучасному ландшафті поряд із природними елементами співіснують історико-культурні, включаючи сліди життєдіяльності людини (городища, кургани, ділянки історичного культурного шару тощо). У ньому закарбувалась пам'ять про минуле, у ньому живі добро, мораль, інтелект. Тобто сучасні ландшафти можна трактувати як системи асоціативні, інтегральні, водночас історичні, в основі – природні.

Якщо природа становить основу матеріального життя людини, то культура, історія народу створюють засади його духовного життя. Тому матеріальне і духовне життя людини, як біоістоти і соціуму, невіддільні.

Отже, виходячи з ідеї про нерозривність природного та історичного

середовищ, інтерференції у багатьох випадках територій та об'єктів природної і культурної спадщини, доречно порушувати питання про створення на основі Державної служби заповідної справи і Державної служби з питань національної культурної спадщини спеціально уповноваженого органу державного управління в галузі організації, охорони та використання природної і культурної спадщини (з підпорядкуванням йому всіх відповідних установ).

Утім, це питання також має своє історичне підґрунтя. Так, 16 червня 1926 р. ВУЦВК і РНК УРСР затвердили «Положення про пам'ятники культури і природи», яке стало визначальним у розвитку законодавчого забезпечення заповідної справи. Згідно з цим Положенням всі пам'ятники культури і природи знаходились на той час у загальному віданні Укрнауки НКО УРСР і його місцевих органів.

Тобто у 20-30 роках минулого століття на території України існували у віданні Наркомату освіти два види заповідників: природні та історико-культурні. З часом історико-культурні заповідники відійшли до Міністерства культури, а природні – підібрали різні відомства.

Повчальна у цьому плані історія з Канівським заповідником, створеним Наркомземом УРСР 30 липня 1923 р. (урядового декрету про створення не було). На початок 1931 р. тут на одній території одночасно функціонували три підпорядкованих різним відомствам

заповідники. «Найстаршим» і найбільшим за площею був власне природний заповідник, підлежний Наркомзему. Другим був історико-культурний заповідник «Могила Т.Г. Шевченка», створений постановою РНК УРСР від 20 серпня 1925 р. У серпні 1930 р. на частині території природного заповідника появився ще і третій – археологічний заповідник. Останні два заповідники знаходились у віданні Наркомату освіти (4).

На прикладі Трахтемирова (колишнього населеного пункту у межах Черкаської області) можна бачити, як на одній території співіснують об'єкти культурної і природної спадщини – однойменні регіональний ландшафтний парк та історико-культурний заповідник. Водночас вони – окремі юридичні особи і підпорядковані по-різному: перший – АТЗТ «АЕО «Трахтемирів», другий – Черкаській облдержадміністрації. Неоднакові і форми власності – приватна і державна. І як тут бути, як приймати ефективні управлінські рішення?

Спробуємо відшукати відповіді на порушені вище питання, так би мовити, у теоретичній площині, у «системі координат» теорії управління, розуміючи під управлінням свідомий, цілеспрямований та активний вид людської діяльності.

До якогось часу, в історичному вимірі, всі управлінські акти сприймалися як прояв таланту та мудрості керівника. На сьогодні – це особлива галузь знань.

Основи цього наукового напрямку були закладені ще в античні часи. Платон говорив, що управління – не

просто мистецтво. У своєму творі «Республіка» він намагався давати поради та формулювати правила щодо керування людьми. Рациональне управління дозволило Древньому Риму існувати як держава протягом шести століть.

У всіх визначеннях прямо чи опосередковано вказується, що управління, по-перше, процес цілеспрямований, доцільний; по-друге, управління завжди спрямоване на організацію і впорядкування системи.

На основі положень теорії управління виділяють два найбільш важливі аспекти управління: інтелектуальний (передбачає затрату не лише фізичних, але і розумових зусиль); вольовий (передбачає вольові управлінські зусилля).

Якщо управління розглядати у часовому вимірі, тобто через призму створення управлінського «продукту», то у такому випадку воно включає цілу низку відносно самостійних і логічно послідовних операцій, зокрема: збирання, систематизація (обробка) та передача інформації; підготовка, обґрунтування і прийняття рішення; трансформація рішення у різні форми команд (усна, письмова тощо); забезпечення виконання управлінського рішення; аналіз ефективності прийнятого рішення та можливе наступне його коригування.

Система управління, компонентами якої є природно-заповідний фонд, як об'єкт управління, та сукупність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськості – суб'єкти управління, водночас включає управлінський процес – як «по вертикалі», так і «по горизонталі».

В основу управлінської діяльності «по вертикалі» покладено принцип підпорядкованості нижчих органів вищим. Приписи органів вищої влади є обов'язковими для виконання органами нижчої ланки і у разі невиконання чи неналежного виконання їх реалізація досягається через застосування примусових заходів. Зокрема, начальник Державної служби заповідної справи притягує до дисциплінарної відповідальності керівників структурних підрозділів, інших працівників.

Управлінський процес «по горизонталі» утворюється між органами, які організаційно не залежать один від одного і взаємодіють у межах наданих прав. Це, зокрема, стосується взаємовідносин органів державної влади та громадськості. Так, згідно з статтею 13 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» об'єднання громадян, статутами яких передбачена

діяльність у галузі охорони навколишнього природного середовища, мають право на участь в управлінні територіями та об'єктами природно-заповідного фонду.

Розрізняють низку видів управління: державне, громадське, управління економікою та ін. Досить часто поняття «екологічне управління» ототожнюється з поняттями «управління природоохоронною діяльністю», «управління природокористуванням» і включають у нього як ці два поняття, так і ряд інших («управління екологічною безпекою» тощо) (7).

Метою екологічного управління є: реалізація екологічного законодавства; контроль за дотриманням норм і правил екологічної безпеки; забезпечення здійснення заходів з раціонального природокористування, охорони довкілля, екологічної безпеки; досягнення консенсусу між органами державного управління, громадськістю щодо питань довкілля (9).

Проблему вдосконалення управління природно-заповідним фондом слід розглядати у двох площинах: функціональній і структурній.

І. Функціональне управління. Досить поширеною є точка зору, що зміст державного управління (включаючи моніторинг довкілля, екологічну експертизу тощо) найбільш чітко проявляється в його функціях (від лат. *functio* – виконання, звершення). Тобто зміст управління складається з комплексу функцій.

Визначимо функцію управління як відносно самостійну складову управлінської діяльності, в якій відображено владно-організуючий вплив суб'єкта управління, спрямований на забезпечення життєво важливих потреб взаємодіючого з ним і адекватного йому об'єкта управління (1). Таке розуміння функції управління та її особливостей відноситься і до природно-заповідного фонду України.

На практиці управління ПЗФ здійснюється через такі основні функції: планування (прогнозування), організація, координація, облік та контроль. З них найбільш важливими і складними є організація та координація, а визначення мети є початковим принципом усього управління.

Планування, як функція управління, опосередковується спеціальними юридичними актами-планами, які виражають зміст державного управління, визначають попередні цілі, завдання і способи їх здійснення.

Сьогодні основним документом, який передбачає розвиток природно-

заповідної справи в Україні, є Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки. Згідно з цією Програмою заплановано створити 29 національних природних парків, 7 біосферних заповідників, розширити існуючі території природно-заповідного фонду. Дотепер у рамках Програми створено лише 4 національні природні парки. Відсоток заповідності у 2015 році заплановано довести до 10,4 одиниць.

Організація (від франц. *organization* – будова, структура; впорядкування) в управлінському процесі включає в себе створення, реорганізацію об'єктів управління (установ ПЗФ), налагодження їх функціонального забезпечення (інформаційного, матеріально-технічного тощо).

Якщо говорити безпосередньо про організацію, як функцію управління ПЗФ, то вона визначена статтями 51-53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» у порядку створення й оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Цей Порядок передбачає послідовність з трьох умовних етапів.

Першим етапом організації природно-заповідних територій та об'єктів є ініціювання їх створення. Підготовка і подання клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ можуть здійснюватись органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища (Мінприроди), науковими установами, природоохоронними громадськими об'єднаннями або іншими зацікавленими підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Клопотання подаються до державних органів, уповноважених проводити їх попередній розгляд: Мінприроди, Державні управління Міністерства на місцях.

Другим етапом організації заповідних територій та об'єктів є попередній розгляд клопотань про їх створення чи оголошення Мінприроди та його органами на місцях.

У разі схвалення клопотань Мінприроди та його органами на місцях проводиться їх погодження з власниками та первинними користувачами природних ресурсів у межах територій, рекомендованих для заповідання. Незгода принаймні одного із землекористувачів призводить до неможливості утворення заповідного об'єкта чи території, зводить нанівець всю попередню виконану роботу.

Отже, діяльність щодо погодження є досить тривалою у часі, потребує значних фінансових і матеріальних витрат.

За результатами погодження клопотань Міністерством забезпечується розробка спеціалізованими проектними та науковими установами проектів створення відповідного заповідного об'єкту чи території.

Завершальним етапом організації території чи об'єкту ПЗФ є прийняття рішення про їх створення: Президентом України – стосовно природних заповідників, національних природних парків, а також щодо інших територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення; обласними, Київською та Севастопольською міськими радами стосовно територій та об'єктів ПЗФ місцевого значення.

У такий спосіб юридично оформляється організаційна функція управління. Тобто Президент України, місцеві ради, як суб'єкти управління, є носіями функції організації в управлінні ПЗФ, здійснюють її.

Прийняття рішення про створення заповідного об'єкту – чи не найголовніший етап функції організації, оскільки лише після набрання таким рішенням юридичної сили втілюються у життя підготовчі зусилля цілої низки органів, посадових осіб, окремих громадян та їх об'єднань.

Погодження клопотань із власниками та первинними користувачами природних ресурсів окремі науковці визначають як функцію координації (від лат. *ordinatio* – погодження), основним в якій є узгодження спільних дій учасників правовідносин.

Автором цих рядків функція координації розуміється як встановлення і

підтримання зв'язків між елементами системи управління.

Функція контролю у державному управлінні полягає в аналізі та порівнянні фактичного стану з плановими завданнями, відхиленнями у їх виконанні, вимогами законодавства (6). У процесі управління природно-заповідним фондом ця функція реалізується найчастіше.

Статтями 62, 63 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» визначено два види функції контролю за додержанням режиму територій та об'єктів ПЗФ. Перший – державний контроль, який здійснюється Мінприроди, його органами на місцях та іншими спеціально уповноваженими державними органами. Другий – громадський контроль, який забезпечується громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища.

Функція обліку пов'язана із збиранням, зберіганням, опрацюванням та передачею даних, реєстрацією і групуванням відомостей про діяльність системи управління (2). На практиці вона втілюється через складання і ведення кадастрів (від франц. *cadastre* – систематизоване зведення відомостей) основних природних ресурсів.

Стаття 56 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» визначає кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду як систему необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові та інші характеристики територій та об'єктів,

що входять до складу природно-заповідного фонду.

Сьогодні відсутність деталізованого нормативного забезпечення кадастру ПЗФ – одне з проблемних питань управління заповідною справою.

У контексті сказаного: у функціональному управлінні рекреаційною діяльністю полягає одне з основних завдань національних природних парків України. А її здійснення (надання рекреаційних послуг) – функція спеціалізованих державних і комерційних структур (туристичних фірм).

Щодо структурного управління (тобто управління згідно з прийнятою управлінською структурою). У світовій практиці відомі такі основні структури управління: лінійна, функціональна, лінійно-функціональна, програмно-цільова, матрична, дивізійна – і, відповідно, види управління.

Управління з лінійною структурою передбачає надходження розпорядження від одного органу (начальника) до іншого за ієрархією згори донизу. Для керівника кожного ієрархічного рівня важливо підібрати оптимальну кількість підпорядкованих одиниць, якими можна було б ефективно керувати.

Але виконання суто адміністративних функцій не забезпечить, наприклад, бажане ведення кадастру природно-заповідного фонду. Винятково лінійна підпорядкованість рядових виконавців керівництву у даному випадку є недопустимою. Це можна пояснити специфікою роботи з ведення кадастру: аналіз, узагальнення інформації, оперування нею, оновлення і модифікація початкових даних.

Тому основним недоліком цієї форми організаційної структури є надто складна процедура прийняття рішень. Останні надходять згори донизу, а дозвіл на кожний крок діяльності необхідно отримати знизу догори через усю ієрархію керівників.

Лінійна структура управління водночас «флегматична». Вона повільно реагує на внутрішні та зовнішні зміни, виключає новаторство і творчість.

За функціональної структури управління загальні для кількох підрозділів функції управління передаються одному органу (підрозділу) або виконавцю. Цей структурний підрозділ отримує розпорядження від кількох керівників. Тобто субординація в управлінні здійснюється за функціями.

Позитивом даної управлінської форми є уникнення дублювання діяль-

ності виконавчих органів. Кожний з них може доводити до найвищої досконалості виконання окремої функції.

Недоліками функціональної структури управління є неоднозначність при отриманні розпоряджень вищих органів, погіршення координації зі зростанням складності управлінського процесу.

Управлінські рішення при лінійно-функціональній структурі розробляють висококваліфіковані й досвідчені спеціалісти вищої ієрархії, а розпорядження віддаються по лінійних каналах.

В основі всіх названих вище форм лежить принцип, відповідно до якого у кожного підпорядкованого органу існує лише один керівник.

У програмно-цільовій структурі управління для узгодження діяльності окремих підрозділів, які виконують певні завдання, створюється єдиний координаційний центр.

Матрична структура управління передбачає підпорядкованість нижчого за рангом органу кільком вищим, кожний з яких відповідає за різні види діяльності. Для цієї структури характерне поєднання лінійної, програмно-цільової та функціональної форм.

При дивізійному (від англ. – відділення) менеджменті відбувається поєднання процесу управління за кінцевим результатом і регіональним принципом. Складовими даної форми управління є відділи, що наділені оперативною самостійністю, вступають у договірні відносини один з одним і на основі отримання прибутків організовують свою діяльність на принципових засадах самозабезпечення, самофінансування, самокупності (і, можливо, самоуправління), а також матеріальної зацікавленості, економічної свободи та відповідальності, тобто вони є госпрозрахунковими.

Так, зокрема, таким спеціальним підрозділам у складі бюджетних установ ПЗФ пропонується надавати платні рекреаційні послуги, що не пов'язано, зрозуміло, з виконанням функцій держави.

У функціональній і частково лінійно-функціональній управлінських структурах фактично перекриваються (інтерферують) функціональний і структурний типи управління, формуючи, таким чином, модель інтегрованого, структурно-функціонального, менеджменту.

Поділ на функціональний і структурний типи управління певною мірою умовний. Якщо брати до уваги функції

нижчого порядку, що складають елементи відповідних управлінських структур, управління за структурою буде функціональним, або лінійно-функціональним. Загалом функції (форми) управління знаходять своє відображення у структурі органів управління.

Підсумовуючи сказане вище, визначимо державне управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду як здійснювану відповідно до законодавства організаційно-розпорядчу діяльність органів виконавчої влади, наукових установ, громадськості з метою забезпечення функціонування природно-заповідних територій та об'єктів.

Треба сподіватися, що оптимізація управління природно-заповідним фондом сприятиме перш за все його збереженню в інтересах сталого розвитку, поліпшенню стану довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления: Монография. – К.: 1979. – 150 с.
2. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: 1997. – 398 с.
3. Бевзенко В.М. Функции управления природно-заповедным фондом // Материали Міжнародн. конф. «Наука і освіта 2003». – Том 29. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. – 2003.
4. Борейко В.Е. История охраны природы Украины. XX век – 1980. Издание второе, дополненное // Серия: История охраны природы. Вып. 24. – Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 544 с.
5. Гетьман В. Заповідна справа потребує управління / Науковий світ. – №1; січень, 2005. – С. 8-9, 30.
6. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. проф. Авер'янова В.Б. – К.: 1998. – 431 с. – 192 с.
7. Екологічне управління: Підруч. / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
8. Заповідна справа в Україні / Під загальною редакцією М. Д. Гродзинського і М. П. Стеценка. – К.: Географіка, 2003. – 306 с.
9. Іванюк Д.П., Шульга І.В. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. посібн. – К.: Алєрта, 2007. – 368 с.
10. Цветков В.В., Аверьянов В.Б. Государственное управление и право. – К.: 1979.

**Фіалка відхилена на полонині
Чорногори; калужниця болотна
біля водоспаду на потоці Говерла.**

ФОРМИ І РЕФОРМИ

ПРО ОХОРОНУ ДОВКІЛЛЯ У МУКАЧІВСЬКО-ЧИНАДІЇВСЬКІЙ ДОМІНІЇ (XVIII–XIX ст.)

Федір КУЛЯ,
м. Ужгород

Після поразки Ференца Ракоці II у визвольній війні (1703–1711 рр.) проти Габсбургів його маєток – Мукачівсько-Чинадіївську домінію, як і маєтки інших учасників війни, було конфісковано і передано австрійському імператорському двору. У 1828 році імператор Карл VI дарує Мукачівську домінію і замок Лотару-Францу Шенборну (1655–1729), віце-канцлеру, єпископу Бамберзькому і Майнцському, який невдовзі, у лютому 1729 року, помирає, а спадкоємцем домінії стає його племінник Фрідріх-Карл Шенборн (1674–1746), віце-канцлер, єпископ Бамберзький і Вюрцбурзький.

Територія Мукачівської домінії на той час становила 233067 йохів* або

134000 га. Більше 2/3 території займали ліси, луки, чагарники, болота. На території домінії у 180 селах, 2 містах і 5 містечках проживало 14000 жителів (12).

У 1730 Фр.-К. Шенборн одержує від цісарського двору мандат на переселення у майже обезлюднені села домінії дерших 100 сімей з рідних йому околиць – Бамберга і Вюрцбурга для розвитку сільського господарства, ремесла і заготівель лісу, які розселилися у м. Мукачеві і його околицях. У 1746 р. граф Фр.-К. Шенборн помирає від запалення легень. Мукачівську домінію успадковують віденські графи Шенборни-Бухгайми-Schonborn-Buchheim. На відміну від баварців, це були світські особи, навчалися у Віденському університеті.

Переселення німців, австрійців з різних регіонів Німеччини, Австрії, а дещо пізніше з Богемії (Чехії) проводилося графами на терени Закарпаття десь до 1890 року. Переселення було організованим, добровільним, на уря-

довому рівні, а не хаотичним і не політичним, як про це писали у повоєнні роки, виходячи із політичної кон'юнктури, окремі автори. У економічному плані переселення було досить привабливим: переселенці звільнялися на 6–10 років від податків, безкоштовно отримували будинки, земельні наділи, луки, пасовиська. Кожна сім'я отримувала ще по 100 флоринів.** Дорожні витрати, як і сплату мита, граф брав на себе.

Значного розвитку досягла домінія як в лісопромисловому комплексі, так і в сільськогосподарюванні за часів графа Євгена-Ервіна Шенборна-Бухгайма, який був тривалий час і главою Березького комітату.

Граф Карл-Фрідріх Шенборн (1803–1876) спрямував всі свої зусилля на розвиток лісового господарства. Цю справу продовжували і його наступники.

Вперше ліси було обліковано, пропарцельовано, визначено площі під ви-

Праліси Малої Угольки;
карстовий міст; сільська загально-
освітня школа; звичайний канюк;
водяний млин; деревний
гриб-трутовик

* Joch – йох – стара німецька одиниця виміру площі, дорівнює 0,57 га.

** Флорин – грошова одиниця.

рубки та заповідники, виокремлено відповідно до закону комунальної власності так званий сільський ліс. Головне завдання насамперед граfi вбачали у відтворенні лісів. Варварської чи безконтрольної вирубки не було.

У лісовому господарюванні строго дотримувалися законів про ліс і довкілля – «Waldordnung und Umwelt». У законі 1797 року «Про раціональне використання та відновлення лісу» є припис, щоб «... у кожному дистрику був майстер лісу та 5–6 підмайстрів» (20).

Варто звернути увагу і на таке. У ті часи майстрів лісу (лісничих – Ф.К.) назначало, при погодженні з міністерством сільського і лісового господарства, міністерство внутрішніх справ. Ця обставина, на нашу думку, накладала на лісничих високу відповідальність за суворе дотримання законів. Неабиякі вимоги ставилися і до добору лісників, а це перш за все: фахова освіта, високі моральні та фізичні якості.

Відповідно до тодішнього чинного законодавства про лісокористування власник виділеної площі під вирубку був зобов'язаний у формі передоплати здійснити її заліснення і очищення протягом двох років. Якщо умови договору були витримані, то власнику поверталася сума передоплати*.

По-друге, відповідно до закону про охорону довкілля, зокрема у часи імператриці Марії-Терезії (1717–1780), категорично заборонялися вирубки в смуги

200-метрів від доріг, річок, а на крутосхилах – 250 метрів. У цих смугах проводилися лише санітарні вирубки. Очищення річок, потічків, сільських та польових доріг від наслідків весняних чи осінніх паводків на селі покладалися на голів сільських громад.

По-третє. На лісосіках з травня по липень вирубки припинялися. Це були так звані «Stille Montane im Walde» – «Місяці тиші у лісі», час окотів диких тварин та гніздування птахів.

По-четверте. Створювалися заповідники. У домінії їх було 8. Адже тварини зберігають свою життєздатну силу в незайманих лісах-заповідниках.

По-п'яте. При лісництвах закладалися розсадники (шкілки – Ф.А.) по вирощуванню саджанців. В околицях Мукачєва було закладено дослідний розсадник. З метою надання допомоги його працівникам було запрошено відомого вченого географа, природодослідника, лісовода Георга Коля – Georg Kohl, який у 1845 році видав під досить промовистою назвою книжку «Земляцільтелка» – «Die heilende Erde». У ній він описав свою дворічну працю в Мукачєвському лісорозсаднику, ним же складено топографічну карту, а також описано мінеральні джерела Синяка, Пасіки, Неліпина, Заньки, Солочина, Поляни, Оленьова, Плоски, визначено їх лікувальні властивості, а також від яких недуг їх варто використовувати (13).

Г. Колем було розроблено технології по вирощуванню різновидів дуба

– Quercus, а саме таких його видів: червоного – Q. rubra, болотного – Q. palustris, кам'яного – Q. ilex, скельного – Q. petraea, звичайного – Q. robur. Со́сни – Pinus: звичайної – P. sylvestrus, гірської – P. montana, чорної – P. nigra, італійської – P. pinea; бу́ка – Fagus: європейського – F. sylvatica, східного – F. orientalis, американського – F. grandifolia; липи – Tilia: дрібнолистої – T. cordata, пухнастої – T. tomentosa, бегонієлистої – T. begoniifolia та інших (13).

У цьому контексті цікавою є двотомна монографія Ф. Пакса «Основні засади поширення рослинництва в Карпатах» – F. Pax «Grundzüge der Pflanzenverbreitung in Karpaten», Leipzig, 1898 (17).

У розділі «Лісівництво» тут вміщено досить докладний опис по вирощуванню саджанців смереки, бу́ка, дуба, липи, ясеня у Мукачєвському лісорозсаднику (стор. 278–291), а також дано характеристику ділянок, закладених Г. Колем у 40-х роках XIX століття. Не менш цікавими є параграфи «Підполонинське рослинництво», як і «Рослинність полонин». Маршрут експедиції Ф. Пакса у 1893–1895 роках пролягав: м. Мукачєво – Жденієво – Студений – Усть-Чорна – Ясіня і далі на Прикарпаття і Чернівці.

Монографія Ф. Пакса актуальна і сьогодні, не втратила наукової цінності для дослідників і варті перекладу.

Іншими словами, є підстава резюмувати, що у другій половині XIX століття в Мукачєвському лісорозсаднику були закладені підмурки науково-дослідної селекційної роботи. Цю істину варто пам'ятати окремим авторам сьогоднішніх публікацій, бо поки що людство кращого не видумало, ніж першоджерело чи архівний документ.

По-друге, при лісорозсаднику функціонувала однорічна нижча лісова школа з підготовки лісників, яка мала також філію у Сваляві /ЕУ – т. 4. – С. 1326).

У 1885 році на всесвітній сільськогосподарській виставці у Будапешті Мукачєвська домінія була представлена окремими павільйонами. У каталозі дано характеристики понад 2,5 тис. одиниць (експонатів) її продукції. Значна частина із них відзначена золотими, срібними і бронзовими медалями та дипломами. Окремими стендами

* Нині така норма передоплати діє у Фінляндії та в деяких інших європейських країнах.

(№ 161–162) були представлені мінеральні води Синяка, Солочина, Нелипіна, Поляни, Оленьова, Заньки. Мукачівський лісодослідний розсадник мав 135 експонатів. Граф. Е.-Є. Шенборн-Бухгайм був нагороджений великою золотою медаллю (12).

Каталог слугував заодно і як туристичний путівник по історичних та визначних місцях домінії, сприяв значному припливу туристів, мисливців з багатьох країн Європи. Висока якість трофеїв, зокрема благородного оленя, як і відносно доступні ціни ліцензій, приваблювали мисливців. Звичайно, що цю мету переслідував і граф.

Головний лісничий домінії Йозеф Сарт у путівнику «Берегвар» пише, що «... значна частина рідкісних порід, висаджених у лісопарку «Берегвар» — це саджанці Мукачівського лісорозсадника, як і закладена у селі Неліпино, від центральної дороги до пансіонату і мінерального джерела «Стефанія», липова алея довжиною 250 м. Навколо криниці «Стефанія» і пансіонату закладено на площі 12 га сосновий гай саджанцями Мукачівського лісорозсадника» (18).

Однак було б грішно вважати, що Шенборни упродовж майже 250 років панування на Закарпатті не вирубали жодної смереки чи ліщини. Ні. Це зовсім не так.

У XIX ст. у домінії спостерігався досить інтенсивний розвиток промислових підприємств. Лише для Шелестівської залізарні щорічно заготовлялося до 5 тис. м³ дерев'яного вугілля. Шелестівська залізарня з ливарним цехом (головний інженер — Й. Шоссел — Ф.К.) була найбільшим підприємством на Закарпатті, яка, окрім деяких військових замовлень, спеціалізувалася також на виробництві сільськогосподарських знарядь праці — плугів, кіс, мотик, січкарень, возів, пил (ручних) та пил для лісопилен, цапін, ключок, сокир, ланцюгів та інших знарядь праці.

Ліс потрібен був у великій кількості і для будівництва залізниці Відень — Будапешт — Чоп — Мукачево — Стрий — Львів. Його інтенсивно вирубували поблизу В. Визниці, Синяка, околиць Сваляви, Заньки, Скотарського.

Будівництво залізниці сприяло значному економічному розвитку домінії, як і виходу на європейські ринки. У домінії заготовлялася значна кількість

дерев'яного вугілля для різних промислових підприємств, зокрема для Верхньограбівчанської склофабрики — гуті. Щорічно склофабрика виробляла 800–900 тисяч пляшок для розливу мінеральної води, 60–100 тис. одиниць скла для газових ламп, ліхтарів, як і кухонного скляного посуду — чарок, карафів, бутлів, а також до 2 тисяч м² віконного скла (12).

Високу якість продукції фабрики забезпечували кваліфіковані майстри — гутники, переселенці з Богемії (Чехія), тогочасні високі технології та якісна сировина — пісок з досить високим вмістом кварцу, який добували в околицях Верхньої Грабівниці. Продукція склофабрики була конкурентоздатною, користувалася попитом і на зовнішньому ринку. У роки Першої світової війни занепадала, знищена російськими військами. Лінія фронту проходила через Жденієво — В. Грабівницю — Ганьковицю — Абрамку. Значної кількості деревного вугілля вимагало виробництво поташу. Свалявська і Чинадіївська економії щорічно виробляли цього продукту 8–10 тисяч центнерів (12).

Ліс потрібен був і Нижньограбівчанській паперовій фабриці. Виробництво паперу налагодив у Нижній Грабівниці Ігнац Ланг (3).

У другій половині XIX ст. у домінії працювало 9 лісопилок (у Визниці, Чинадієві, Осі, Щербовці, Жденієві, Збинах, Сваляві, Мукачеві). Пиломатеріали, а також шингли, дранка користувалися

великим попитом як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

У лісах домінії в 1870 році нараховувалося 385 оленів, 470 сарн, 95 ведмедів, 230 куниць, 170 борсуків, 17 рисів, 410 кабанів і т.д. У своїх угіддях Шенборни намагалися дотримуватись науково обґрунтованих норм кількості особин диких тварин, що практично було неможливим.

Звичайно, що Шенборни не стояли на узбіччі прогресу і в сільському господарстві: саме з ними пов'язаний цілий ряд нововведень. З метою кращого використання земельних угідь, виходячи із рельєфних і кліматичних умов, домінію було поділено на три зони: низинну (Мукачівщина), перед-гірську (Свалявщина) і гірську (Волівеччина).

У середині 70-их років XVIII ст. вперше в домінії, як і на Закарпатті, почали вирощувати картоплю (1775 р.), кукурудзу, виноград, тютюн, льон, хміль, конюшину, а також лікарські рослини. У землеробстві широко застосовувалася трипільна система, причому графи змушували дотримуватися трипільля і селян. Свої ферми графи поповнювали кращими породами корів, коней, овець, кіз. Вирощування породистих коней було налагоджено у 1757 р. у В. Лучках.

Значні прибутки казна домінії отримувала від виробництва і продажу на зовнішніх ринках винограду, сушених фруктів, м'яса, молока, масла, сиру, бринзи, вовни, а також дарів лісу —

грибів, ягід, жолудів дуба, насіння бука.

Лише Нижньоверецька економія, наприклад, в 1880 році дала від 2152 овець 6270 кг бринзи та 2670 кг вовни (9).

Щоосені Шенборни влаштовували відстріл дичини. Найбільш привабливими для полювання були околиці Вовчого – Заньки, Неліпина – Тибави, Ганьковиці, Жденієва. На полювання приїжджала знать Відня, Будапешта, Братислави. Від відстрілу диких тварин, зокрема трофеїв – рогів благородного оленя, казна домінії отримувала значні прибутки. Полювання, відповідно до тогочасних законів про ліси, було організованим і ліцензійним.

Так, для мисливських цілей, як і для оздоровчих, у Неліпині, беручи до уваги географічне розташування та зручні шляхи сполучення, у 50-их роках XIX ст. було побудовано пансіонат поблизу мінерального джерела «Стефанія». На той час це був взірцевий оздоровчо-мисливський комплекс.

У серпні 1872 року цісар Австрії Франц Йосиф I*, він же король Угорщини, перебував з візитом в Угорщині. Граф К.-Фр. Шенборн запросив цісаря, як приятеля по навчанню у Віденському університеті, відвідати Мукачево. А заодно і на полювання. Цісар дав згоду (кажуть, що був не менш затятим мисливцем, ніж граф).

16 серпня 1852 р. цісар із свитою – герцогом М. Шварценбергом, графом

М. Естергазі та ад'ютантом Дюре – прибув у Мукачево. Місцем полювання було обрано взірцеве урочище Занька на Свалявщині, яке доглядав домінійний єгер Антал Пітц. Напередодні графом було куплено ліцензії на відстріл 3 оленів, 1 ведмеда, 3 сарн у Латоричанському лісництві. Граф любив часто прилюдно повторювати: перед законом всі рівні!

18 серпня 1852 року в урочищі Оса цісар застрелив красеня десятипасенкового оленя. Полювання було невдалим із-за затяжних дощів.

Повертаючись у Мукачево, мисливці зупинилися на перепочинок у Неліпинському пансіонаті. За обідом донька єгера подала цісарю склянку мінеральної води. Цісар скуштував і запитав дівчину: «Як тебе звати?». Дівчина відповіла: «Штефанія». Ймовірно, що з того часу криниця й зветься «Стефанія» (14).

20 серпня 1812 року цісар із свитою вирушив на Верецький перевал, побував у найокрайніших селах імперії Нижніх Верецьках і Верб'язі. Сумнівим є те, що його вабила мальовнича краса Верховини, більш ймовірно – такі політичні мотиви, як перехід угорців через Верецький перевал, а можливо, і сторінки історії, пов'язані з визвольною війною Ференца Ракоці II (1703–1711) проти Габсбургів. Адже у Верб'язі і Н. Верецьках формувались і перші загони курців – війська Ферен-

ца Ракоці II, тут верховинці ставали під його знамена «З Богом за Батьківщину і Свободу». Останню свою прощальну промову Ференц Ракоці II після поразки від Габсбургів 24 червня 1911 року виголосив саме тут, у Н. Верецьках, коло церкви, серед відданого і вірного йому руського народу (7).

Відомий на Закарпатті лікар Микола Різдорфер (1901–1973), який у 20–30-ті роки минулого століття працював у Сваляві, а за сумісництвом і завідувачим створеного ним відділу страхової медицини фірми «Сольва», а у 1938–1939 роках був її директором, у звіті «Охорона здоров'я робітників на промислових підприємствах і в лісі» пише: «Для оздоровлення робітників лісу нам вкрай потрібно використовувати наші оздоровниці Неліпина, Поляни, Синяка» (8).

* * *

Отже, по-перше, без перебільшення можна сказати, що володарі Мукачівсько-Чинадіївської домінії дотримувалися тогочасних законів про ліс і довкілля. У цьому вони були самі зацікавлені.

По-друге, у XIX столітті Мукачівсько-Чинадіївська домінія була чи не основним виробником лісопромислових товарів та товарів сільськогосподарської продукції не тільки на теренах Закарпаття, але і Австро-Угорщини.

По закінченні Першої світової війни Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини. Земельна реформа, яку проводив уряд Чехословаччини у 1919–1924 рр., як і в 1925–1929 рр., мало торкнулася домінії. Суть реформи зводилася до того, що маєтки, які були понад 100 га, підлягали відчуженню.

Останній володар домінії граф Герг-Ервін Шенборн-Бухгайм (1906–1989), щоб обійти закон і не втратити маєтки, запропонував уряду «свій» проект відчуження.

У 1928 році концерн «Біньон», де переважали іноземні капітали, «відкупив» частину маєтку у графа за символічну ціну у 35 млн. чеських крон (ре-

* Цісар Франц Йосиф I проводив жорстоку, антигуманну політику щодо Закарпаття. У 1907 році він ліквідував останні 74 школи з руською (українською) мовою навчання, а в 1916 році замінив кирилицю на латинський шрифт. А чого варті його цинічні слова (резольція) 1867 року: «У моїй державі русинів немає».

альна вартість у сотні разів більша – Ф.К.) і тут же переуступив Свалявській фірмі «Латориця», найбільшим акціонером якої був все той же граф Г.-Е. Шенборн-Бухгайм, який володів 61% акцій...

ЛІТЕРАТУРА

1. Балайті Й. Мукачево. Топографічний, географічний, історичний та статистичний опис міста та його замку (угор. мовою). – Дебрецен, 1836.
2. ДАЗО, ф. 36, – оп. 2. – л. 5–7.
3. Куля Ф. Німецькі поселення на Мукачівщині і Свалявщині у XVIII–XIX ст.ст. // Закарпатське обласне товариство німців «Відродження»: історія і сучасність. – Ужгород, «Мистецька лінія», 2005.
4. Куля Ф. Німцько-австрійські поселення на Закарпатті: історія, мова, культура // Carpatica – Карпатика. Вип. 7. – Ужгород, 2000.
5. Куля Ф. Німецькі поселення долини Латориці: історія, культура і сучасність. // Зб. Міжетнічні відносини на Закарпатті. – Ужгород, 2001.
6. Павленко Г. Німці на Закарпатті. – Ужгород, 1995.
7. Приймич М. Варош Нижні Верещки. // Екзиль. – № 4. – Ужгород, 2007.
8. Різдорфер М. Охорона здоров'я робітників на промислових підприємствах та в лісі: ДАЗО. – ф. 21. – оп. 7. – арх. 49–51.
9. Шульга І. Соціально-економічне становище Закарпаття у другій половині XVIII століття. – Ужгород, 1962.
10. Besitzungen der Grafen von Schonborn in Munkacs und St. Miklos // Genealogisches Handbuch auf das Jahr 1845.
11. Naprest H. Reisen durch die Karpaten. – N., 1790-1796.
12. Katalog der von den Erwin Gr. Schonborn-Buchheim scher Herschaften Munkacs und St. Miklos in eigenem Pavillon bei der Budapester 1885-er Jandesausstellung Gegenstande.
13. Kohl, G. Die heilende Erde. – B.-W. 1845.
14. Lehoczy, T. Tortenelmi Kalaszok. – Ung., 1941.
15. Max von Freeden. Die Schonbornzeit. Aus Frankens besseren Tagen – Meinfrakische Hefte, H. 80. – Wurzburg, 1983.
16. Muller, A. Karpaten-Ruthenien. Ruckschau. – G., 1954.
17. Pax, F. Grundzuge der Pflanzenverbreitung in der Karpaten. – G. 1893.
18. Sart, J. Beregvar – Reisenfuhrer. – W. 1897.
19. Seidel, G. Liedle, G. Wald in Oberungarn. Graz, 1837.
20. Waldordnung und Umwelt. – W., 1797, 1810, 1815.

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ЗУСТРІЧІ У БОННІ І РАХОВІ

17-19 листопада 2009 року у Бонні, відповідно до Угоди між урядами України та Федеральної Республіки Німеччини про співробітництво в екологічній сфері, проведено засідання українсько-німецької Робочої групи «Природоохоронні території для збереження біологічного різноманіття». На зустрічі обговорено питання щодо створення та розширення мережі національних природних парків та інших природоохоронних територій в Україні, проведено дискусію відносно їх ролі у збереженні біологічного різноманіття, поглиблення міжнародної співпраці з цих питань тощо. Керівник української делегації, заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України М.М. Мовчан проінформував німецьких колег зокрема й про те, що в Україні прийнято нещодавно Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні», яким передбачено здійснити комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, розширення його площі, вдосконалення природоохоронного законодавства, підвищення ролі природоохоронних територій у розв'язанні проблем сталого розвитку і т.д. Підкреслено, що завдяки зусиллям Міністерства України найближчим часом передбачається прийняття Указу Президента України про створення та розширення територій ще 22 національних природних парків та заповідників.

У рамках зустрічі, за участю делегації словацького природоохоронного відомства, обговорено також питання функціонування українсько-словацького об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» та можливості приєднання до цього об'єкта німецької частини природних букових лісів. Зазначено, що Президент України Віктор Ющенко своїм Указом доручив Кабінету Міністрів розробити та затвердити план заходів, спрямованих на збереження та розвиток української частини букових пралісів. Відповідний документ найближчим часом буде схва-

лено Кабінетом Міністрів України. А це дасть можливість не тільки поліпшити охорону букових пралісів, а й сприятиме розвитку прилеглих до них населених пунктів, розширить можливості для поглиблення міжнародної співпраці у цій сфері. Українська сторона підтримала зусилля уряду Німеччини щодо приєднання її ділянок природних букових лісів до українсько-словацького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, опрацювала проект Меморандуму щодо співпраці між міністерствами охорони природи України, Словацьчини та Німеччини.

Нагадаємо також, що 8-12 травня 2009 року в Рахові на трьохсторонній українсько-німецько-словацькій зустрічі обговорено міжнародний менеджмент-план збереження букових пралісів, узгоджено концепцію професора Ганса Кнаппа щодо цінностей, пропонуваннях до прийняття німецьких кластерів...

У рамках візиту делегація відвідала національний парк «Ейфель» та біологічну станцію в окрузі Ахен.

У зв'язку з останнім хочемо наголосити на необхідності додаткового вивчення досвіду щодо створення в Україні структур, подібних до біологічних станцій в Німеччині. Тут вони організовані за кошти місцевих бюджетів для досліджень, охорони та екологічної освіти на об'єктах «Natura-2000». Скажімо, в межах федеральної землі Верхній Рейн – північна Вестфалія – діє 40 таких біологічних станцій. А станція із штатом в 12 чоловік, яку ми відвідали, опікується 4 тисячами гектарів території «Natura-2000», проводить тут вивчення та відновлення рідкісних біотопів, залучає до цих справ громадськість тощо. В зв'язку з цим виникає питання: хто реально займається багатьма природоохоронними об'єктами (заказниками, пам'ятками природи, оселищами червонокнижних видів) в Україні?..

Федір ГАМОР,
член української делегації,
директор Карпатського
біосферного заповідника

На фото: під час зустрічі у Бонні

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛАНДШАФТІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ТА БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ

Іван ВОЛОЩУК,
професор,
заступник голови
Національного комітету Словаччини
з питань МАБ ЮНЕСКО
НДІ при університеті
імені Матея Бела,
м. Банська Бистриця,
Словаччина

Потужний вітровал 19 листопада 2004 року пронісся територією Татранського національного парку, який водночас є частиною транскордонного словацько-польського біосферного резервату. Стихія завдала чималого лиха, було повністю зруйновано 14% Татранського національного парку (Словаччина). Зокрема, вітровал завдав шкоди 7,1% біотопу європейського значення, який охоронявся національним парком (біотопи (оселища), які вказані в Директиві Ради Європи від 21 травня 1992 року 92/43/ЕЕС «Про збереження природних біотопів (оселищ) та дикої флори і фауни»), а також 1,5% заповідної орнітологічної ділянки в межах національного парку (заповідні орнітологічні ділянки – території, створені в рамках Директиви Ради Європи «Про збереження диких видів птахів»). За одну мить тут утворився новий ландшафт, установилися нові екологічні умови. Проблеми, які виникли, вимагали невідкладного наукового вивчення та відповідної реакції.

Професійні екологи зі Словаччини чітко усвідомлювали складність даного екологічного завдання. Вони доклали значні зусилля, досвід та вміння, щоб подолати проблему. В той час Національний комітет Словаччини з питань програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» спільно з НДІ екології ландшафтів при Національній академії наук Словаччини, використовуючи дипломатичні канали, звернулися до Фонду невідкладної допомоги ЮНЕСКО по допомогу в проведенні досліджень на тему «Екологічно-оптимальна просторова та функціональна організація ландшафту Татранського національного парку та біосферного резервату мережі ЮНЕСКО». ЮНЕСКО, розглянувши звернення, вирішило надати грант Національній комісії МАБ-ЮНЕСКО Словаччини. Комітет розробляв програму дослідження. Ряд науковців з різних науково-дослідних установ, що займалися екологічним плануванням та плануванням сталого розвитку, брали участь в розробці та реалізації досліджень. По завершенні результати

були представлені Державному комітету з відновлення та розвитку Татр, який було засновано урядом Словаччини з метою «координації та сприяння діяльності» в напрямку відновлення національного парку та біосферного резервату «Татранський».

Дослідження фокусується на оптимізації просторової та функціональної організації Татранського НП з точки зору ландшафтних та екологічних пріоритетів регіону. Основною метою дослідження було визначення особливостей існуючих ландшафтів: екологічні проблеми, розроблення заходів для подолання визначених проблем та превентивні заходи. Також малося на меті розробити регулятивні заходи для соціально-економічного розвитку з врахуванням пріоритетів збереження біорізноманіття, територіальної стабільності, збереження та раціонального використання природних ресурсів. Загальною метою було узгодити практику управління природоохоронною територією з потенційним розвитком регіону. Отже, основними принципами були:

- Охорона природи, біорізноманіття та стабільність ландшафтів.
- Охорона природних ресурсів, включаючи водні ресурси, ґрунт, генетичні ресурси, повітря та ін.
- Охорона культурно-історичних ресурсів, включаючи збереження культурних пам'яток, ландшафтних форм та ін.
- Охорона довкілля.

Оптимізація просторової організації ландшафту базується на протиставленні вимог суспільства щодо розвитку регіону особливостям ландшафту. Особливості ландшафту складають певні обмеження (ліміти) для розвитку території. Саме тому слід дотримуватись принципів узгодженої діяльності, щоб уникнути нових ландшафтно-екологічних та соціально-економічних проблем.

Затверджена методика ландшафтно-екологічного планування включає наступні кроки: (а) аналіз, (б) пояснення, (с) оцінювання, (д) пропозиції.

Аналіз – це відбір, створення, опис, та просторове визначення індикаторів якості ландшафту або окремих компонентів ландшафту. Він базується на оцінюванні та гомогенізації різних профільних наукових досліджень з метою досягти екологічно оптимальної просторової організації ландшафту. Аналітичні індикатори були отримані в результаті камеральної обробки існуючих документів, наукових статей, баз даних та ін. Деякий просторовий аналіз проведено на основі польових досліджень. Проаналізовано сприйняття місцевим населенням існуючих проблем та стратегій розвитку території.

Аналітична частина складалася з наступних пунктів:

- Аналіз юридичних документів та нормативно-правових актів, які регулюють діяльність національного парку та аналіз зацікавлених сторін.
- Аналіз абіотичних складових ландшафту, а саме: аналіз абіотичних природних ресурсів, структурних елементів ландшафту. Саме ці фактори стали визначальними для форм життя на даній території. Аналіз фокусується на геоморфології, геології, гідрології, кліматі та ґрунтах.
- Аналіз абіотичних умов: визначення, опис та просторове визначення біотичних компонентів ландшафту. Даний аналіз включає опис рослинності (як фактичної, так і потенційної) та фауни. Були описані всі важливі види, угруповання та біотопи національного парку. Лісовим біотопам приділено більше уваги, оскільки вони є домінуючою екосистемою.
- Аналіз фактичних форм ландшафту – аналіз існуючих форм землекористування на цільовій території. Аналіз є основою для оцінки впливу природокористування, оскільки дає змогу визначити види діяльності, які мають негативний вплив на цільову територію. Фактична структура ландшафту складає комбінацію з природних, напівприродних та антропогенних його форм. Наступні елементи було закартовано для визначення фактичної структури ландшафту: рослинність, території з виходами субстрату, водні об'єкти, сільськогосподарські та промислові об'єкти, населені пункти, а також лінійні елементи: лінії передач, підйомники, дороги, залізниці, ріки та потоки.
- Аналіз позитивних соціально-економічних факторів включав в себе оцінювання соціально-економічних заходів, які сприяють природоохоронній діяльності, збереженню природних ресурсів та в цілому сприяють оптимальному

використанню природних ресурсів. В першу чергу увага приділялася аналізу різних місцевих об'єктів, наприклад, невеликих заповідних територій, елементам екологічної мережі та ін.

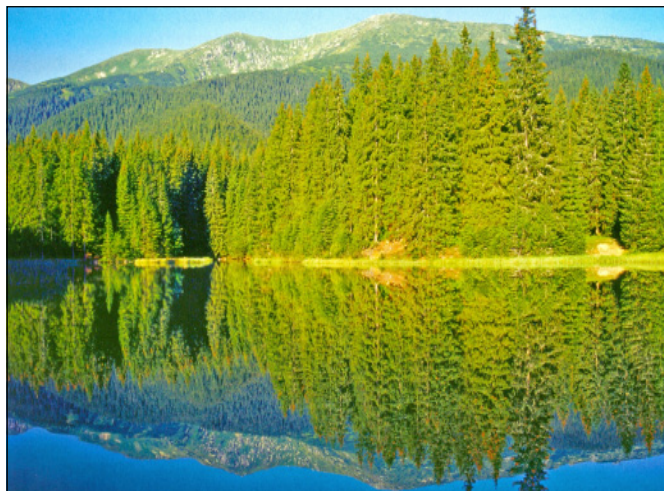
• Аналіз стресових факторів – оцінювання соціальних та економічних чинників, що негативно впливають на якість ландшафту в цілому чи його окремих складових. Було проаналізовано як первинні, так і вторинні стресові фактори. Первинними є джерела забруднення, а вторинні включають в себе забруднені компоненти (повітря, ґрунт, рослинність та ін.).

• Аналіз соціально-економічної структури був спрямований на оцінювання людського потенціалу національного парку (демографічні аспекти, рід діяльності). Даний аналіз проводився з метою визначення фактичного соціально-економічного стану в зоні діяльності національного парку та прогнозування потенційного розвитку. Зараз серед видів економічної діяльності домінують рекреація, туризм та лісове господарство. Сільське господарство розвинене в перехідній зоні біосферного резервату, яка є захисною зоною для парку.

Описи містять визначення функціональних елементів ландшафту, які є ключовими для визначення ландшафтно-екологічних проблем, оцінювання їх складності та розробки превентивних заходів для подолання визначених проблем. Описи є ключовими індикаторами, які повинні використовуватися в процесі прийняття рішень з екологічної оптимізації ландшафтів. Цей розділ стосується трьох характеристик ландшафту:

• *Вразливість* – реакція ландшафту на стресові чинники. Частіше за все вразливістю вважається чутливість чи стійкість до антропогенних факторів. Реакція на стресові фактори буває різною залежно від компонентів ландшафту. В горах на території національного парку вразливість оцінювалася відповідно до природних чинників, таких, як лавини, ерозійні процеси, повені та ін.

• *Важливість для збереження* – цінності ландшафту в цілому та його окремих компонентів в ієрархічному порядку. Важливість для збереження відображає такі особливості ландшафту, як стан збереження біорізноманіття, територіальна стабільність, якість екосистем та значимість природних ресурсів та ін. Таке оцінювання є важливим для зонування природоохоронної території.

- **Навантаження** – визначення загального навантаження на певну територію, її природне середовище, спричинене як первинними, так і вторинними стресовими факторами.

Описи є логічним кроком до наступних етапів методології – оцінювання та пропозицій.

Оцінювання – оцінка фактичного землекористування відповідно до існуючих ландшафтно-екологічних обмежень (лімітів), які визначені характеристиками ландшафту. Цей етап також включає в себе оцінювання соціально-економічних проблем, що виникли в результаті неналежного використання культурних та історичних ландшафтів та незбалансованого господарювання.

Ряд проблем в межах цільової території були класифіковані наступним чином:

- проблеми, які становлять загрозу для біорізноманіття та територіальної стабільності;
- проблеми, які є загрозою для природних ресурсів;
- проблеми, які є загрозою для довкілля;
- проблеми, пов'язані з соціально-економічною діяльністю.

Пропозиції включають ряд заходів, котрі спрямовані на:

- подолання ландшафтно-екологічних та соціально-економічних проблем, які були визначені на даній території;
- встановлення екологічно оптимальної просторової та функціональної організації цільової території. Цей крок базується на визначенні спеціальних просторових одиниць, так званих «екологічно-функціональних одиниць». Для кожної з таких одиниць будуть сформульовані рекомендації з метою досягнення оптимального (екологічно сталого) статусу.

Рекомендації для подолання кожної окремо взятої проблеми згруповані за наступними категоріями заходів: (а) стратегічні – менеджмент, (б) природоохоронні заходи, (с) відновлювальні заходи, (д) заходи, спрямовані на просторову організацію, (е) технологічні заходи, (ф) діагностика – запобіжні заходи.

Ландшафтно-екологічні ліміти є обмеженнями для розвитку окремих напрямків людської діяльності в межах певних просторових одиниць, беручи до уваги ознаки ландшафту. Екологічні ліміти – інструмент для охорони природи, природних ресурсів та довкілля.

Описана методологія використовувалася при підготовці наукової роботи на тему «Екологічно оптимальна просторова та функціональна організація ландшафту в Татранському біосферному резерваті, який входить до мережі БР ЮНЕСКО» (Izakovičová, Z., Oszlónyi, J. et al., Institute of Landscape Ecology, Slovak Academy of Sciences, Bratislava, 2006). Вона містить результати наукових досліджень, а також наукову інформацію, аргументацію та обґрунтування. Робота була представлена компетентним органам для подальшого розвитку та охорони Татранського біосферного резервату. Результати досліджень повинні бути використані на благо інтересів та очікувань місцевого населення, населення прилеглих до резервату територій, а також міжнародної спільноти.

До найбільш цікавих і своєрідних регіонів Українських Карпат належить Чорногірський масив, природне середовище якого характеризується підвищеною мозаїстичністю природних комплексів, високим флористичним і фауністичним багатством, значною насиченістю екосистем рідкісними і зникаючими, ендемічними та реліктовими видами й підвидами. Чорногора, як найбільш репрезентативна ділянка для апробації оптимального зіставлення трьох основних чинників – природоохоронної роботи, господарського використання й рекреації – повинна стати значним за площею природним полігоном для ведення раціонального, виваженого природокористування.

Домінуючий вплив людини на стан приполюнських лісів, конфігурацію верхньої межі лісу, структуру та продуктивність чагарникових угруповань субальпійського поясу Карпат доведений багатьма дослідженнями (Maloch, 1931; Srodon, 1948; Колішук, 1958; Малиновський, 1959, 1980; Ярошенко, Грабар, 1969; Байцар, 1944) [2, 3, 4, 6]. Діяльність людини, спрямована на пасовищне використання лук, частково лісів і криволісся, вирубування лісів і збір корисних рослин, призвела до значного зниження природної верхньої межі лісу й утворення великих вторинних полонин, які відіграють важливу роль в економіці гірських районів. Проведені Сьродоном (Srodon, 1948) [6] дослідження динаміки верхньої межі лісу показали, що в Чорногорі та прилеглих до неї масивах Кострич – Кукул первинна кліматична межа лісу становить лише 5,89% від загальної її довжини. За даними Ярошенка (1951), Комендара (1960) [3], сучасна верхня межа лісу в Українських Карпатах знижена в середньому до висоти 1200–1300 м.

Трав'яно-чагарничкові угруповання, які виникли на місці первинних лісів і криволісся, займають до 80% площі субальпійського поясу (Swederski, Szagran, 1931; Maloch, 1967; Малиновський, 1954, 1980; Єрмаченко, 1962; Бережний, 1964; Бедей, 1967; Голубець, Козак, 1986, 1994) [3]. Вони відзначаються бідним видовим складом автотрофних і гетеротрофних компонентів, простою структурою та низькою продуктивністю.

Вивчення генезису рослинних формацій показали, що однакові за складом домінантні ценози виникають на місці різних вихідних типів [4]. Вони характеризуються специфічним набором вторинних видів рослин різних екологічних та історичних груп і певними ознаками структури синузій, які є основою для визначення їх генезису. Вивчення структурних зв'язків дозволило К.А. Малиновському (1980) виділити

Наталія ГУЛЬ,
м. Львів

АТАКА НА ВИСОКОГІР'Я

ПРИЧИНИ ДИГРЕСІЇ БІОГЕОЦЕНОТИЧНОГО ПОКРИВУ В ЧОРНОГІРСЬКОМУ МАСИВІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

в карпатському високогір'ї 5 генетичних рядів асоціацій, які виникли на місці первинних типів: кореальний ряд – на місці знижених смерекових лісів, угрупованням якого характерні флористичні й структурні ознаки смерекових лісів; неморальний ряд, угрупованням якого властиві ознаки листяних лісів; гірсько-чагарниково-високотравний ряд, угруповання якого утворюються на місці криволісся сосни гірської, вільхи зеленої, угруповань рододендрона східнокарпатського і високогір'я; болотний ряд – його угруповання включають серії зростання гірських боліт і моренних озер; петрофільний ряд – угруповання якого утворились на місці скель, осипів.

Наступні дослідження організації вторинних угруповань показали, що спрощення їхньої структури, зменшення запасів підстилки, порушення ярусу мохів і верхніх горизонтів ґрунтів призводять до зниження продуктивності біогеоценотичного покриву, втрати ним водорегулюючих функцій і збільшення ентропії [3]. Протиріччя між стратегіями природи та людини визначають як головну причину дезорганізації угруповань. Екологічна суцесія – це впорядкований і прогнозований процес розвитку, пов'язаний із змінами в часі видової та просторової структури, трофічних зв'язків, кругообігу речовин, потоків енергії та інших метаболічних процесів, які ведуть до впорядкованості, стабілізації і в кінцевому результаті до максимальної продуктивності. Стихійне втручання людини в ці процеси в минулому призвело до порушення взаємозв'язків і втрати продуктивності [6].

Чорногірському масиву, як і Карпатському регіону в цілому, притаманні загальні риси антропогенної трансформації природних угідь, характерні для зони помірно-континентального клімату Європи. Це – зменшення лісистості внаслідок розселення людей і розвитку сільського господарства, будівництва шляхів сполучення та зв'язку, розвитку промисловості та урбанізації. Усі ці процеси призводять до дигресії ландшафтів.

Першими суттєвими ознаками дигресії біогеоценотичного покриву були знищення лісів і трансформація їх у сільськогосподарські угіддя. Вони беруть початок ще в IX–XIV ст. і характеризуються зниженням верхньої межі лісу та зменшенням площ криволісся внаслідок їх спалювання волами для збільшення площ високогірних пасовищ, а також обезлісненням передгір'їв у зв'язку з вивільненням лісових площ під рілля, випас і будівництво населених пунктів.

Подальша дигресія біогеоценотичного покриву набрала багатопланового характеру, відбувалась у різних напрямках, з різною інтенсивністю і мала різні наслідки. Найвідчут-

нішою вона стає з другої половини XIX ст., коли територія передгір'їв і суміжних рівнин почала вкриватися густою сіткою залізниць і шосейних доріг.

Протягом останнього століття, поряд з обезлісненням, другим важливим напрямком є зміна видового складу лучних угруповань і заміна корінних фітоценозів похідними. Це зумовлено передусім екстенсивним веденням полонинського господарства та економічною кон'юнктурою на ринку деревини. Розвиток тваринництва, особливо вівчарства, перевантаження високогірних пасовищ призвели до глибокої їхньої деградації, зниження продуктивності та запустіння. На місці високотравних субальпійських лук, високопродуктивних кострицевих, мітлицевих і щучникових угруповань сьогодні домінують біловусні пустища, малоприсадатні не лише для випасання великої рогатої худоби, а й коней та овець. Причинами такої деградації були також безсистемне випасання худоби й тривале кошарування на одному місці. Наслідком цього є руйнування трав'яного покриву на схилах і формування характерного для високогір'я мікрорельєфу – густої мережі горизонтальних стежок, утворених під час випасання та прогону овець; поширення в місцях кошарування непридатних до господарського використання заростей шавлю альпійського і кропиви дводомної [4].

У зв'язку з інтенсивною урбанізацією в Західній Європі в другій половині XIX ст. різко зростає попит на хвойну будівельну деревину. Це призвело до великомасштабного культивування смереки на букових лісосіках і нищення підросли бука як бур'яну в культурах смереки. «Смерекоманія», що

охопила Центральну і Західну Європу, в Українських Карпатах призвела до зменшення площі букових лісів на 40%, ялицевих – на 30%, натомість збільшення площі смерекових лісів на 76%, а чистих смеречників – у 2,5 рази. Наслідком «смерекоманії» є збитки в народному господарстві, зумовлені численними масовими вітровалами, інвазіями короїдів і грибовими хворобами [1].

Особливого характеру антропогенна дигресія набула в післявоєнний (йдеться про Другу світову) період. Вона була найінтенсивнішою та найглибшою. Її причинами стали масове вирубування лісів на відбудову народного господарства, велетенська розбудова деревообробної промисловості, проведення транскарпатських ліній електропередач, а також розвиток автотранспорту. Вони зумовили не лише безпосереднє знищення природного біогеоценотичного покриву та зменшення його площ, а й глибокий опосередкований вплив на його значне забруднення, зміни гідротермічного режиму рік і територій, складу флори та фауни, продуктивності біоти.

Важливим чинником дигресії біогеоценотичного покриву стали туризм і рекреація, які супроводжуються витоптуванням рослинного покриву та посиленням ерозії ґрунту, зменшенням чисельності популяцій, а часом й ареалів декоративних і лікарських рослин, посиленою антропогенною міграцією видів, засміченням території тощо.

З 60-х років ХХ століття започатковується новий позитивний напрям змін у біогеоценотичному покриві, зумовлений діяльністю природоохоронних органів. На сотнях тисяч гектарів створюються державні заповідники та національні парки, існування яких сприяє збереженню еталонів природних екосистем, охороні та відтворенню популяцій рідкісних видів флори і фауни.

До часу створення на території Чорногірського масиву Карпатського заповідника (1968 р.) та Карпатського національного природного парку (1980 р.) тут велась інтенсивна сільсько- та лісгосподарська діяльність. У результаті вирубування лісів корінні лісові угруповання змінилися на похідні. Їхня площа скоротилась на 20%. Таке скорочення площі лісу пов'язано з його трансформацією в післялісові луки, агроценози, а також населені пункти [1].

Суттєво змінився породний склад корінних лісів. Домінуючі в них ялицево-смереково-букові, ялицево-смерекові, буково-смерекові, смереково-ялицево-букові та соснові були замінені похідними, серед яких переважають смерекові. Спричинені антропогенними чинниками зміни відбулися не тільки

у видовому, а й у віковому складі лісових угруповань. Якщо в корінному рослинному покриві переважали стиглі та перестійні ліси, то в сучасному – деревостани старші за 80 років збереглися лише на 17% площі лісів (молодняки – 46%, середньовікові та перестійні ліси – 37%).

У сучасному лісовому покриві умовно-корінні ліси збереглися лише на 46% території Чорногірського масиву. Похідні лісові угруповання, серед яких найбільше смерекових, зростають на 27% площі території. Заміна корінних угруповань похідними призвела до зниження видової різноманітності рослин, а також суттєво вплинула на спрощення вертикальної та горизонтальної будови фітоценозів: зменшилась кількість рослинних ярусів (від п'яти-шести – в корінних, до трьох-чотирьох – у похідних), їхня висота та зімкнутість. Спрощення горизонтальної та вертикальної структури біогеоценозів унаслідок господарської діяльності відбулося і на їх функціональних параметрах, призвело до зменшення диференціації екологічних ніш, стійкості й сталості.

Прямий вплив антропогенних чинників на різні природні компоненти далеко не однаковий. Найсильніше він виражений на «слабкому» компоненті – біоті. У горах на конфігурацію та стан верхньої межі лісу (ВМЛ) впливають різноманітні антропогенні чинники: випасання худоби, вирубка лісу, сінокоси, пожежі, рекреація, серед яких важко виділити головний. Як зазначає А.Л. Байцар, сучасна лінія антропогенної ВМЛ має складну конфігурацію і проходить на висоті 1000–1450 м н. р. м [2]. Для неї характерний різкий перехід лісових природних територіальних комплексів (ПТК) у безлісі, відсутність смуги рідколісся і криволісся. У зоні антропогенної межі лісу переважають пошкоджені молоді дерева та підріст (як наслідок випасання худоби), а також є характерним незадовільне природне поновлення деревостану.

Приполюниські ліси, які утворюють ВМЛ в Чорногорі, належать до водоохоронних і заповідних, але тут ще й досі трапляються самовільні рубки для потреб пасовищного господарства. За відсутності випасу йде успішна демутація вирубок і незабаром такі площі покриваються самосівом смереки. Посилене опадання хвої молодих дерев сприяє накопиченню гумусу, збільшенню кислотності ґрунтів, збільшенню затінення, що сприяє підвищенню конкурентоздатності трав'яних компонентів лісу і зменшенню ролі світлолюбних рослин. Демутація вирубки на ВМЛ – дуже рідкісне явище. Вона спостерігається тепер лише на заповідних територіях, де інтенсивність випасу знижена. У більшості випадків віднов-

лення лісових порід не підтримується господарськими заходами і знищується свійськими тваринами [3].

Випас у лісах посилює ерозію ґрунтів. У смузі контакту лісів з полонинами випадає велика кількість опадів. Лісові ґрунти завжди насичені вологою. Під час дощів, особливо на крутих схилах, худоба зриває копитами лісову підстилку та моховий покрив, які можуть утримувати велику кількість вологи, пошкоджує верхні шари ґрунту, що призводить до його змиву.

Загальний ступінь антропогенної трансформації біогеоценотичного покриву Чорногірського масиву становить близько 52% [1]. Якщо в первинному біогеоценотичному покриві ліси займали 90,7% території Чорногори, луки – 7,5%, інші землі – 1,8%, то у вторинному й площа лісів зменшилась до 84,1%, лук – збільшилась до 12,1%, з'явилась територія, зайнята під населеними пунктами, яка становить 1,9%, площа інших земель практично не змінилась і становить (як і в первинному біогеоценотичному покриві) 1,9%.

Отже, Чорногірському масиву Українських Карпат притаманні загальні риси антропогенної трансформації природних угідь: знищення лісів і трансформація їх у сільгоспугіддя, зміна видового складу, заміна корінних фітоценозів похідними. Прямий вплив антропогенних чинників (випасання худоби, вирубки лісу, сінокосів, пожеж, рекреації) найсильніше проявляється на біоті, зокрема на верхній межі лісу. У сучасному лісовому покриві Чорногори умовно-корінні ліси займають 46% території. Заміна корінних угруповань похідними, переважно смерековими, призвела до спрощення вертикальної та горизонтальної будови фітоценозів: зменшення кількості рослинних ярусів, їх висоти й зімкнутості. Це відбилося на їх функціональних параметрах, призвело до зменшення диференціації екологічних ніш, стійкості й сталості.

Багаторічне забирання із цієї гірської території різноманітних видів біотичних ресурсів у процесі лісоексплуатації, викошування та випасання призвело до прогресуючого екологічного збіднення цієї території. Тому важливою умовою раціонального природокористування в межах досліджуваної території повинна бути поступова реконструкція похідних рослинних угруповань. Потрібно максимально наблизити їх за видовим складом, структурою, продуктивністю до тих корінних угруповань, на місці яких вони створювались. Додільно зменшити рекреаційне навантаження на деградовані ділянки рослинного покриву, дотримуватися режиму випасання на луках з урахуванням інтенсивності відновлення в їх межах лісової рослинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропогенні зміни біогеоценотичного покриву в Карпатському регіоні /За ред. М.А. Голубця. – К.: Наукова думка, 1994. – 165 с.
2. Байцар А.Л. Верхня межа лісу в ландшафтних комплексах Українських Карпат. Автореф. дис. канд. географ. наук. – К., 1994. – 21 с.
3. Дигрессия биогеоценотического покрова на контакте лесного и субальпийского поясов в Черногоре /Под ред. К.А. Малиновского. – К.: Наук. думка, 1984. – 208 с.
4. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наук. Думка, 1980. – 278 с.
5. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат // <http://www.dovkil-e.expo2000.com.ua>.
6. Ярошенко Г.Д., Грабарь В.А. Смены растительного покрова Закарпатья. – Л.: Наука, 1969. – 112 с.

ЯК ВРЯТУВАТИ ДОЛИНУ НАРЦИСІВ...

ГОЛЛАНДСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ВИЖИВАННЯ ПОПУЛЯЦІЇ NARCISSUS (POETICUS) AUGUSTIFOLIUS CURT

Гвідо НІЙЛАНД,
Ака МАУТА,
Вібе НІЙЛАНД,
Голландське королівське
товариство охорони природи,
м. Амстердам

Долина нарцисів є унікальним об'єктом світового значення, який належить Карпатському біосферному заповіднику – одному із резерватів мережі ЮНЕСКО. Її площа становить 256 га. Долина розташована на висоті 180-200 метрів на рівнем моря в Закарпатській області (Україна). Назва її походить від поля, на якому навесні масово цвіте нарцис вузьколистий (поетичний) *Narcissus (poeticus) augustifolius* Curt.

Іншими рідкісними видами, які ростуть в долині, є *Leucojum vernum*, *Crocus heufelianus*, *Colchicum autumnale*, а також велика кількість орхідних. Долина нарцисів є притулком для 498 видів судинних рослин та 97 видів хребетних тварин.

Narcissus є центральноєвропейським високогірним видом, який пошире-

ний в Альпах, на Балканах і в Карпатах. Щодо низинної популяції: цей природний феномен сформований в льодовиковий період, коли нарцис був витіснений льодовиком з гір в низинну частину Закарпаття та у Свидовецький масив.

На жаль, за останні кілька років спостерігається спад популяції нарцису вузьколистого. Умови в Долині нарцисів можуть змінитися, і цей об'єкт стане менш придатним для того єдиного виду, який робить Долину унікальною.

Метою нашого візиту в Україну було дослідження причин зменшення популяції нарциса та розробка рекомендацій щодо збереження унікальної Долини нарцисів. Водночас це чудова нагода поділитися голландським досвідом гідрології з країною, яка має більш недоторкану і дику природу, ніж Нідерланди. Долина нарцисів виглядає так, як кілька сотень років тому східна частина Нідерландів, але коли ми, голландці, згадали про охорону довкілля, вже було пізно – справжня природа була втрачена. В Україні ще трапляються осередки вражаючої недоторканої природи, то ж збережемо її для нащадків!

Спершу ми вивчили геологію місцевості, щоб пояснити причини гідрологічного режиму, що склався в останній час. Також провели дослідження рослинності, яка також є індикатором гідрологічних умов та хімічного складу ґрунту. А вже потім спробували знайти відповідь на те, чому зменшується популяція нарциса вузьколистого.

ГЕОЛОГІЯ

Більш детальна інформація щодо геології Долини нарцисів була отримана за допомогою буріння. Було обрано 10 точок (рис. 1, див. стор. 50), з яких одна трансекта (проби 3-7), 2 проби в межах локалітету з *Narcissus augustifolius* Curt. А також 3 проби в інших місцях.

Результати бурінь показали, що верхній суглинистий шар має товщину в кілька метрів. Цей шар також містить тонкі прошарки піщаного суглинку, який був нанесений водою. Нижче – щільний шар глини. Глина була знайдена на чотирьох пробках на глибині 2.80, 2.60, 2.10 та 2.90 метра.

ГІДРОЛОГІЯ

Гідрологічний режим в Долині нарцисів видався досить мінливим. Вочевидь, на це впливає рівень води в ріці, який коливається через невеликі проміжки часу. Виявилось, що атмосферні опади за невеликий час піднімають рівень води. Навряд чи опади стікають до річки по поверхні ґрунту, адже територія вкрита травою та іншою рослинністю і ознаки ерозійних процесів відсутні, за винятком кількох місць. Схили водозбору колись були заліснені дубовими лісами, замість яких зараз тут знаходяться фруктові сади. На щастя, дерева ростуть хаотично, не в рядах, і між ними – трава. Такі сади не послаблюють ерозійну стійкість ґрунту в порівнянні з первинними дубовими лісами.

Оскільки опади в більшості випадків не стікають у вигляді наземних струмків, вони потрапляють у ґрунт. Верхній суглинний шар має добру проникну здатність: гідравлічна провідність при прониканні (K_v) дорівнює 600 см/рік для суглинку та 2546 см/рік для піщаного суглинку (Wang et al., 1997). Отже, дощова вода швидко проникає в ґрунт. Нижній глинистий шар щільний і майже непроникний; проникність для глини $K_s = 115$ см/рік (Wang et al., 1997). Атмосферні води не потрапляють нижче, ніж рівень глинистого шару. Навпаки – вода може швидко проникнути крізь шар суглинку і стекти в річку.

Через високу водопроникну здатність суглинкового шару він майже не насичений, але в такому випадку в ґрунті залишається багато кисню. Ґрунтові води створюють безкисневий режим, а кисень, присутній в ґрунті, навпаки створює збагачений режим. Суглинковий шар містить багато ферону, який є як в бурих (кислих), так і в сірих (некислих) ґрунтах на глибині до 3 м від поверхні.

Долина нарцисів в цілому є досить вологою місциною. Ґрунтові води в кількох місцях виходять на поверхню (проби 2, 3, 5, 6 та 7). Лише на припіднятих частинах біля річки рівень ґрунтових вод трохи нижчий (проби 1, 4 та 9). Біля річки їх рівень дорівнює рівню води в ріці. На рис. 2А (стор. 50) схематично представлено початкову гідрологічну сітку.

ЗМІНИ ГІДРОЛОГІЧНОГО РЕЖИМУ

Однією з можливих причин ослаблення популяції нарциса є зміна гідрологічного режиму, а саме – місцевість тепер більш суха, ніж раніше. Посушливі умови менш сприятливі для нар-

циса. Основним чинником є пониження дна ріки Хустець. Річку штучно заглибили, і з того часу дно доходить до ерозійно нестійкого суглинку. В майбутньому дно може стати ще глибшим. Коли русло понижується, як наслідок, опускається рівень ґрунтових вод (рис. 2В), і, в свою чергу, долина висихає...

Іще одне пояснення зміни гідрологічного режиму – канали вздовж дороги. Підземні води долини стікають в ці канали, і таким чином волога зникає.

ПАВОДОК

Нам пощастило побачити розлив Хустеця під час перебування в наметовому таборі. Річка починає заливати мілкі ділянки. В посушливі періоди брід використовується для транспорту та піших переходів. По Долині течуть 5 струмків перпендикулярно до ріки. Вони особливо повноводні під час паводків.

В такі періоди ґрунтові води не можуть стікати в річку, а залишаються в Долині і створюють тиск, через який атмосферні води не поглинаються ґрунтом. Тому очевидно, що рослинність і далі живиться ґрунтовими водами, а не водами повені (рис. 2С).

РОСЛИННІСТЬ

У рослинному покриві Долини нарцисів переважають грасленди *Molinietum* у верхніх частинах та *Arrhenatheratum* – в нижніх. В місцях, де ґрунтові води виходять на поверхню і утворюють болітця, поширені грасленди з *Calthion*.

Спостерігається явище природного поновлення в місцях, де не проводи-

лося сінокосіння. Наприклад, там, де сінокосіння не проводилось два роки і більше, активно поновлюється верба. А також в каналах вздовж доріг, які не викошуються, спостерігається сукцесія. Такі вербові зарості є загрозою для лучних видів в цілому та нарциса вузьколистого зокрема.

Слід відзначити, що на західному боці Хустеця можна знайти види рослин, а особливо трав, які зазвичай ростуть на більш багатих ґрунтах. Швидше за все, поживні речовини в ці ділянки доставляються підземними водами з агроугідь, де в ґрунті більше добрив. Хоча хімічні добрива не використовуються, органічних є достатньо для сильного впливу на рослинність у підніжжі пагорбів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

• Продовження щорічного викошування

Система граслендів в Долині нарцисів утворилася в результаті регулярного косіння раз чи два на рік. Сіно косять, висушують і використовують для годівлі худоби. Без цього процесу Долина, природно, спершу перетворилася б на зарості верби, а потім – на вологі лісові екосистеми за участі ясеня, явора, вільхи та дуба. Верби невибагливі і швидко ростуть, отже, якщо вони вкорінилися, їх важко витіснити, оскільки мають сильні репродуктивні спроможності і стійкі до викошування. Після двох років невикосування проблема верб вимагає активного втручання. Якщо не проводити сінокосіння, то, крім верб, проблемою будуть й інші рослини, які в ході природних процесів

Паводок в Долині нарцисів

накопичують наземну біомасу, що може зашкодити вразливим видам, таким, як нарцис вузьколистий.

• Відновлення природної системи водостоку

Суглинки Долини нарцисів мають добру водопроникну здатність, але, крім того, добре утримують воду. Для сінокісних лук глибоке проникнення води не є необхідним, і багато типових видів (включаючи нарцис) пов'язані з вологим режимом. Заглиблення русла річки та струмків, а також канали вздовж доріг спричиняють швидке і глибоке поглинання ґрунтом атмосферних вод. З метою подолання цієї проблеми рекомендується закопати всі канали (ярки), щоб повернути струмкам їх дренажну функцію. Дно ріки слід підняти, утворивши штучний брід, який в той же час буде зручний фермерам з сусідніх сіл.

• Виготовлення «матраців» з верби

Спорудження штучних бродів можна реалізувати за допомогою «матраців» з верби, які заповнюються намулом чи каменями. Верба є дешевим місцевим матеріалом. Крім того, є багато досвідчених майстрів, які вміють працювати з вербою, тому ці роботи можна досить легко виконати.

Підняття дна ріки спричинятиме частіші розливи Хустця по долині без шкоди для рослинного покриття, оскільки рослини живляться підземними водами навіть під час паводка.

• Туризм

Долина нарцисів є висококласною туристичною атракцією, яка приваблює масу туристів навесні. Цією ситуацією слід скористатися в екоосвітніх та природоохоронно-пропагандистських цілях, а також для створення додаткового надходження коштів від надання послуг, реалізації буклетів та інших інформаційних матеріалів.

Крім екскурсій з супроводом, які вже проводяться, можна запропонувати огляд інших визначних об'єктів, крім нарциса.

• Майбутні наслідки удобрення

У майбутньому можливий більш інтенсивний розвиток сільського господарства на угіддях, прилеглих до Долини нарцисів. Якщо на полях, які знаходяться на схилах на схід від р. Хустець, буде використовуватися більше добрив, поживні речовини потраплятимуть в Долину. Евтрофікація дасть змогу сильнішим видам заглушити вразливий нарцис. Навіть природні добрива (наприклад, угноєння), якщо їх використовувати інтенсивно, матимуть сильний негативний вплив на популяцію нарциса.

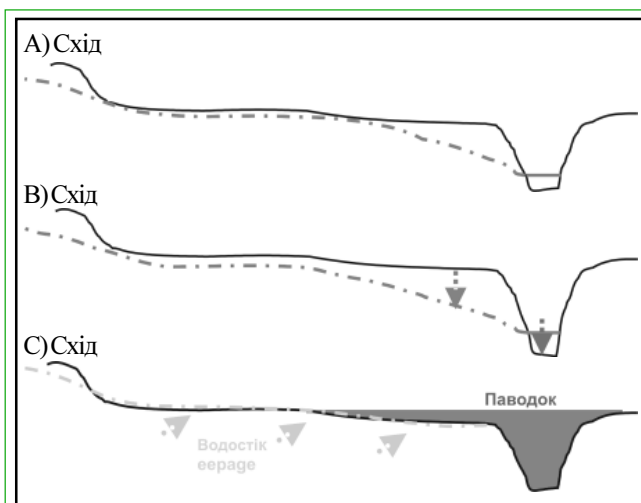

Рис. 2

Щоб запобігти цьому, слід уникати надмірного використання добрив на схилах над Долиною.

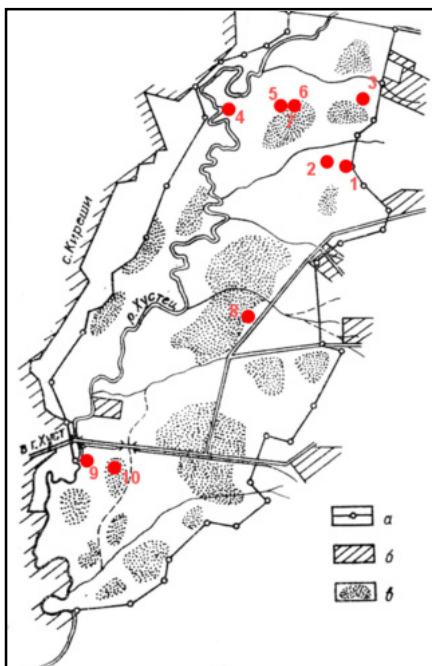
ЛІТЕРАТУРА

Wang Z., Feyen J., Nielsen D. R., Genuchten M. T. van, 1997. Two-phase flow infiltration equations accounting for air entrapment effects. Water resources research, – vol. 33, no.12, p. 2759-2767.

P.S.

Автори висловлюють щиру подяку працівникам Карпатського біосферного заповідника за плідну та приємну співпрацю; пані Вікторії Губко за переклад тексту; пану Івану та його сім'ї за надану допомогу; пані Інні Ренес – за фотознімки.

Рис. 1

Голландські дослідники

ФІТОЦЕНОТАКСОНОМІЧНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ ДОЛИНИ ТИСИ: СИНФІТОСОЗОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

*Павло УСТИМЕНКО,
провідний науковий
співробітник відділу
геоботаніки Інституту
ботаніки НАН України,
доктор біологічних наук;
Дмитро ДУБИНА,
провідний науковий
співробітник відділу
геоботаніки Інституту
ботаніки НАН України,
доктор біологічних наук,
професор;
Федір ГАМОР,
директор Карпатського
біосферного заповідника,
доктор біологічних наук,
професор*

Сучасна господарська діяльність людини все більше позначається на кількісному і якісному стані біотичної різноманітності. Нинішні темпи втрат форм і типів організації фітоценосистем під впливом антропогенних факторів перевищують природні темпи елімінації видів у сотні разів. Найвразливішими є екосистеми долин річок, оскільки вони зазнають змін під впливом природних факторів, які посилюються антропогенними. Внаслідок цих антропогенно спровокованих змін відбувається перевищення меж функціонування екосистем в режимі оптимуму. Негативним наслідком такого перевищення, як правило, є розбалансування механізмів формування їх структурно-функціональних показників з елементами необерненості процесів, спрощення та деградації. До факторів, які виявляють негативний вплив на природне середовище і провокують негативні природні явища в регіоні, належать: 1) активізація лісгосподарської діяльності; 2) інтенсифікація сільськогосподарювання – розорювання прибережних територій, меліорація, перевипас; 3) розбудова транспортної мережі; 4) урбанізація як процес роз-

ширення міського способу життя та розбудови міст; 5) зростання рекреаційного навантаження на природні екосистеми тощо. Все це сприяє виникненню стихійних екологічних явищ, що мають виявлену тенденцію до посилення і поширення на все більші площі, а також і зміни кількісних та якісних показників біорізноманітності. Названі ознаки і характеризують нині екосистеми долини Тиси в Україні, що не могло не позначитися на їх фітоценотичній різноманітності. Остання становить не лише основу значної частини природних ресурсів у регіоні, а є також самодостатньою незалежно від матеріальної вартості, оскільки генетично закладена еволюцією біосфери, в процесі якої вироблені унікальні екологічні функції рослинності. Чим фітоценотично різноманітніші екосистеми, тим вища їх спроможність протистояти впливам джерел ризику і тим вищі значення критичних параметрів напруженості факторів екологічного ризику. Відтак шляхом регуляції фітоценобіорізноманітності, яка в оптимальний спосіб заповнює багатовимірний простір екосистеми, можна обмежувати вплив джерел екологічного ризику. Тому одним із першочергових завдань держави у галузі охорони природи має бути перехід до регіональної екологічної політики – обов'язкового елементу державної природоохоронної політики, невід'ємної частини концепції збалансованого розвитку [3].

Проблематика досліджень фітоценотаксономічної різноманітності випливає із «Порядку денного на XXI століття» («AGENDA 21»), в якому наголошується на необхідності «... посилювати потенціал в галузі оцінки, вивчення і систематичного спостереження та оцінки біологічної різноманітності» та «розробляти методології для проведення на національній основі систематичного вибіркового дослідження і оцінки компонентів біологічного розмаїття» [6], а також із Концепції збереження біорізноманіття України, у якій вказано на необхідність проведення досліджень, спрямованих на забезпечення охорони еко-

систем, площі яких невпинно скорочуються.

Необхідність збереження фітоценотаксономічної різноманітності природної рослинності зумовлена пріоритетним розвитком досліджень щодо оцінки асоціацій та встановлення різноманітності фітоценофону на підставі созологічної цінності. Це має ґрунтуватися на принципах характеристики значущості домінуючих фітоценотипів, що беруть участь у створенні фітоценозу як функціональної й конкретно-територіальної системи. Зовнішнім проявом цього принципу є характеристика фітоценозу як вияв типу асоційованості домінуючих видів, созологічної цінності останніх у системі сучасного юридичного статусу; ботаніко-географічної значущості; регіональної репрезентативності, амплітуди та щільності поширення; характеру зміни ареалу, положення у сукцесійному ряду; потенціалу відновлюваності домінантів. Методологічною основою цих досліджень є розроблений метод інтегральної синфітосозологічної оцінки асоціацій.

Остання є основою виявлення синтаксономічної різноманітності фітоценофону з позиції синфітосозологічної цінності і надає можливість провести ексклюзивне виявлення типових і рідкісних асоціацій. При цьому виділяються чотири синфітосозологічні класи (СФК): I СФК – асоціації найвищої (національної) созологічної цінності; II СФК – асоціації нижчої (регіональної) созологічної цінності; III СФК – асоціації типових, значно поширених фітоценозів; IV СФК – асоціації найнижчої созологічної цінності. При созологічній рівноцінності асоціацій, об'єднаних у СФК, останній поділяється на синфітосозологічні категорії у силу созологічної гетерогенності асоціацій. Фітоценофонд формацій, асоціації яких увійшли до трьох-чотирьох СФК, є ценотично різноманітним із позиції созологічної цінності, до двох СФК чи одного СФК із багатьма синфітосозологічними категоріями – малорізноманітним; до од-

ного СФК з однією-двома категоріями – одноманітним. Виділено три ступені національної раритетності – низький (до 10 %), середній (10-15 %), високий (>15 %). Показники вказаних рівнів визначали від рівня середнього загальнонаціонального показника. Ступінь регіональної раритетності ценофонду є показником міри рідкості фітоценофонду на регіональному рівні і виявляється співвідношенням кількості регіонально рідкісних асоціацій у фітоценофонді (II СФК) до усієї кількості асоціацій фітоценофонду. Виділено три ступені раритетності: низький (до 25 %), середній (25-35 %), високий (>35 %).

Ріка Тиса є найпотужнішою водною артерією Закарпаття, площа басейну якої у межах України складає 11,3 тис. км. Це найбільша притока Дунаю (довжиною 966 км), яка бере початок на теренах України (довжина у межах країни – 201 км). У неї немає витоку – формально її початок фіксується за 4 км вище м. Рахова при злитті 50-кілометрової Чорної Тиси (що починається на схилах пасма Свидовець) і майже 20-кілометрової Білої Тиси (що витікає з Рахівських гір, майже на кордоні з Румунією). Її долина до с. Великого Бичкова – оберненоконічноподібна (ширина 100-200 м), на окремих ділянках ущелиноподібна (ширина 30-50 м). Нижче вона перетинає Солотвинський соляний масив, протікає вздовж гір Верхньотисинською улоговиною у широкий (від 3-5 до 8-9 км) долині, де почергово приймає води своїх основних українських

приток (Тересви (56 км), Терєблі (91 км), Ріки (92 км)). На цьому відрізку Тиса утворює три чітко виявлені тераси – заплаву, надзаплаву першу і другу. Ще далі р. Тиса проходить через ланцюг Вулканічного хребта (ширина долини тут зменшується до 1-1,5 км) і виходить на Закарпатську низовину. У цій частині ширина долини досягає 20 км і більше. В геоморфологічному плані низовина є другою (надзаплавною) терасою р. Тиси та її численних приток, з яких найбільшими є Уж (107 км), Латориця (144 км), Боржава (106 км). Заплава у верхів'ї відсутня або представлена вузькою (30-60 м) смугою, нижче – одностороння (завширшки від кількох десятків метрів до 1,5-2 км). Наявні обваловані та одамбовані ділянки. Русло у верхів'ї звивисте, порожисте, нижче – дуже розгалужене, з численними островами [4,5,7].

У геологічному плані Закарпатська низовина характеризується поширенням неогенових пісків, які лежать в основі четвертинних відкладів. На розмитій поверхні пісковиків знаходиться товща давнього алювію (2-2,5 м), який в нижніх горизонтах представлений галькою або піском, а в верхніх – важким піскуватим суглинком, він є ґрунтоутворюючою породою. На ньому сформувалися дерново-опідзолені, дерново-глейові, лучно-глейові, мулуваті і торфово-болотні ґрунти [1].

За фізико-географічним районуванням долина Тиси відноситься до області Вулканічних Карпат та міжгір-

ських котловин, області Закарпатської рівнини та Чорногірської підобласті Полонинсько-Чорногірської області фізико-географічної провінції Українських Карпат Карпатської гірської країни [5,7].

За геоботанічним районуванням долина Тиси відноситься до Чопівсько-Берегівського геоботанічного району Надтисянського округу, Ужгородсько-Виноградівського і Хустсько-Солотвинського геоботанічних районів Закарпатського передгірного округу, Рахівського геоботанічного підрайону Рахівсько-Міжгірського геоботанічного району Карпатського округу Східнокарпатської гірської підпровінції Центральноєвропейської провінції Європейської широколистянолісової області [2].

Для природної рослинності долини Тиси та долин її великих приток нами встановлено 239 асоціацій 99 формацій лісової, чагарникової, лучної, болотної та водної рослинності. Через велику антропогенну трансформацію даної території її угруповання збереглися на незначних площах.

Лісова рослинність представлена 29 асоціаціями, що відносяться до звичайнодубових, скельнодубових, клейковільхових, біловербових, ламковербових, осокоревих лісів. Звичайнодубові і скельнодубові ліси розміщені окремими фрагментами здебільшого на Притисянській низовині і відносяться до ацидофільних лісів. До інтенсивної господарської діяльності людини вони займали значні площі. Пізніше сухіші ділянки дубових лісів вирубувалися і переводилися в орні землі чи лучні угіддя [8]. Більш висока залісненість характерна для прируслової частини заплави р. Тиси. Рослинний покрив у цій частині представлений комплексом заплачних лісів, чагарників та луків. Заплавні ліси представлені фітоценозами ламковербових, біловербових, клейковільхових лісів. Фітоценофонд лісів долини Тиси відноситься до чотирьох СФК. У I СФК нараховується три лісові асоціації двох синфітосозологічних категорій: вузько поширених фітоценозів з рідкісним типом асоційованості пануючих видів, доміант підліску яких знаходиться на північній межі поширення (скельнодубовий ліс дерново-сизоожининовий) та вузько поширених фітоценозів з рідкісним типом асоційованості пануючих видів головного ярусу із доміантом підлеглих ярусів (скельнодубовий ліс кров'яносвидиново-сизоожини-

новий, звичайноясеневий-скельнодубовий ліс букоосококовий).

У II СФК налічується 11 лісових асоціацій двох синфітосозологічних категорій: вузько поширених фітоценозів низького ступеня трапляння (звичайноясеневий-скельнодубовий ліс трясуковидноосококовий, звичайнодубовий ліс очеретянокуничниковий, польовокленовий-звичайнодубовий ліс кров'яносвидиновий, клейковільховий ліс страусовоперовий, осокоревий ліс кров'яносвидиново-яглицевий) та вузько поширених фітоценозів високого ступеня трапляння (скельнодубовий ліс трясуковидноосококовий, скельнодубовий ліс шорсткоожиний, ламковербовий ліс сизоожиний, ламковербовий ліс сизоожиново-яглицевий, ламковербово-клейковільховий ліс сизоожиний, ламковербово-клейковільховий ліс сизоожиново-яглицевий).

До III СФК віднесено 14 лісових асоціацій двох синфітосозологічних категорій: широко розповсюджених фітоценозів низького ступеня трапляння (звичайнодубовий ліс ліщиново-трясуковидноосококовий, клейковільховий ліс трясуковидноосококовий, осокоревий ліс тонкомітлицевий, осокоревий ліс наземнокуничниковий, осокоревий ліс повзучопирісвий) та широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (грабово-скельнодубовий ліс зеленчуковий, грабово-скельнодубовий ліс рідкотравний, звичайнодубовий ліс трясуковидноосококовий, грабово-звичайнодубовий ліс зеленчуковий, клейковільховий ліс гостровидноосококовий, клейковільховий ліс сизоожиново-яглицевий, біловербовий ліс повзучомітлицевий, біловербовий ліс сизоожиний, біловербовий ліс сизоожиново-яглицевий).

До IV СФК віднесена одна асоціація категорії похідних серійнокороткотравних широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (клейковільховий ліс дводомнокропивий).

Найчисельнішим фітоценофондом серед лісових формацій долини Тиси відзначаються скельнодубові (вісім асоціацій) та клейковільхові (сім асоціацій) ліси, решта формацій є синтаксономічно бідними. Їх фітоценофонд з позицій созоологічної цінності характеризується як різноманітний, асоціації відносяться до трьох СФК (скельнодубові до I, II, III СФК; клейковільхові – II, III, IV СФК). Фітоценофонд двох формацій (звичайнодубової та осокоревої)

є малорізнороманітним. Їх асоціації відносяться до двох СФК (II, III), а фітоценофонд біловербових та ламковербових лісів є одноманітним, асоціації яких відносять до одного СФК. Найвищою созоологічною цінністю відзначається фітоценофонд скельнодубових лісів, три асоціації яких відносяться до I СФК найвищого ступеня раритетності, три – до II СФК регіональної раритетності, і всього дві асоціації до III СФК зональних асоціацій.

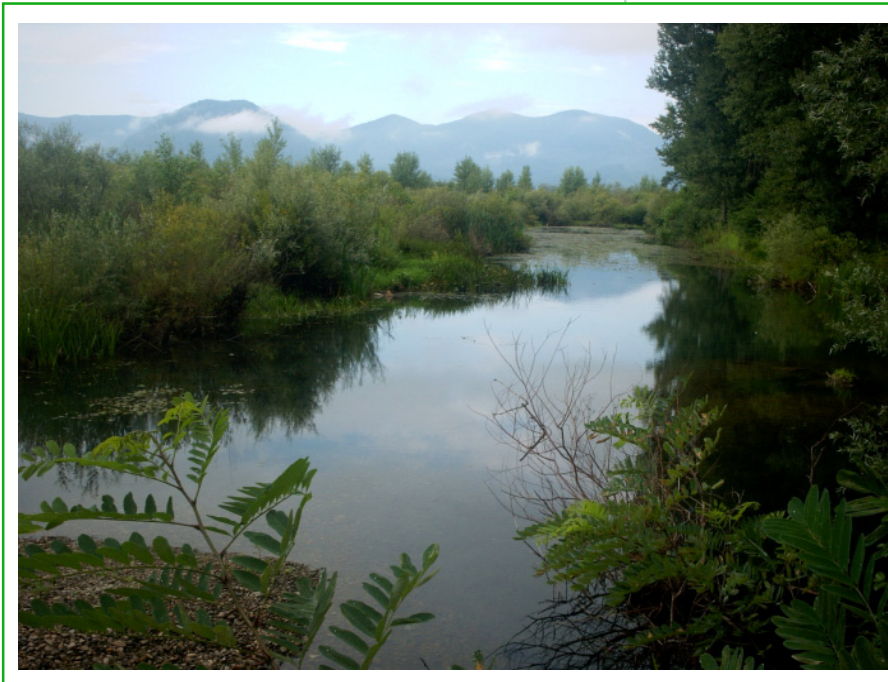
У цілому з позиції созоологічної цінності лісова рослинність долини Тиси відзначається різноманітністю, її асоціації належать до чотирьох (I-IV) СФК і семи синфітосозологічних категорій. Синфітосозологічною особливістю є переважання асоціацій II і III СФК (86 % усього лісоценофонду регіону досліджень). Фітоценофонд лісів притаманний низьким ступенем національної (7%) та високим ступенем регіональної (38%) раритетності. Такий розподіл лісових асоціацій у системі синфітосозологічних ознак пояснюється локальністю поширення та низьким траплянням фітоценозів, часто з рідкісним типом асоціюваності домінантів. Незначна кількість асоціацій IV СФК свідчить не про добру збереженість лісової рослинності, а про те, що навіть порушені фітоценози мають вищу созоологічну цінність, ніж порушені фітоценози інших типів рослинності через їх низьку частоту трапляння.

Чагарникова рослинність є також характерним елементом долини р. Тиси

та її великих приток. Вона формується у прируслових частинах на ділянках колишніх місцезростань заплавних лісів, а також на відкритих алювіальних наносах. Представлена шістьма асоціаціями формацій колючосливної, пурпурововербової, тритичинкововербової, попелястовербової, які відносяться лише до III СФК двох синфітосозологічних категорій: широко розповсюджених фітоценозів низького ступеня трапляння (колючослизова чиста, тритичинкововербова чиста, попелястовербова чиста, пурпурововербова сизоожинова) та широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (пурпурововербова повзучомітлицева, пурпурововербова чиста).

У цілому чагарникова рослинність є одноманітною, її асоціації належать до одного СФК і двох синфітосозологічних категорій. Основу фітоценофонду складають типові широко розповсюджені асоціації. Такий розподіл асоціацій чагарникової рослинності у системі синфітосозологічних ознак пояснюється тим, що домінуючі фітоценотичні позиції займають євритопні види, які у одноманітних екотопах заплав формують репрезентативні значно поширені фітоценози високого ступеня трапляння.

Угруповання лучної рослинності зустрічаються в заплаві, на другій і вищих терасах долин Тиси та її приток. Усі вони виникли на місці знищених людиною лісів. Їх природні, мало порушені ділянки збереглися здебільшого на не-

значних площах у долинах приток Тиси (Іршава, Синявка, Хустець та інші), розташовані у малодоступних для худоби місцях, або на території природно-заповідного фонду і частіше використовуються як сіножаті. Лучна рослинність представлена 76 асоціаціями 23 формацій, які відносяться до чотирьох СФК. До I СФК належать дев'ять асоціацій двох синфітосозологічних категорій: вузько поширених фітоценозів з рідкісним типом асоційованості домінантів, домінантом яких є погранично-ареальний вид, занесений до Червоної книги України (ЧКУ) (лучнокострицево-вузьколистонарцисова, молінієво-вузьколистонарцисова, пахучотравово-вузьколистонарцисова, тонкомітлицево-вузьколистонарцисова, червонокострицево-вузьколистонарцисова) та вузько поширених фітоценозів з рідкісним типом асоційованості домінантів, співдомінантом яких є погранично-ареальний вид, занесений до ЧКУ (вузьколистонарцисово-лучнолисохвостова, вузьколистонарцисово-звичайнопахучотравово, вузьколистонарцисово-лучнокострицева, вузьколистонарцисово-молінієва).

До II СФК увійшли 15 асоціацій двох синфітосозологічних категорій: вузько поширених фітоценозів із домінуванням погранично-ареального виду (розставленопокісницева чиста, жерароситниково-розставленопокісницева, розставленопокісницево-жерароситникова та інші, всього сім асоціацій) та вузько розповсюджених фітоценозів

низького ступеня трапляння (тонконоговомітлицево-молінієва, щучниково-молінієва, жовтуватотрищтинникова чиста, грястицево-жовтуватотрищтинникова та інші, всього вісім асоціацій).

Третій СФК утворюють 46 асоціацій, віднесених до двох синфітосозологічних категорій: широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (звичайнопахучоколоськово-тонкомітлицева, червонокострицево-тонкомітлицева, тонкомітлицево-щучникова, тонкомітлицево-червонокострицева та інші, всього 19 асоціацій) та широко розповсюджених фітоценозів низького ступеня трапляння (звичайногребінниково-тонкомітлицева, шерстистомедовотравово-тонкомітлицева, червонокострицево-лучнотонконогова та інші, всього 27 асоціацій).

До IV СФК увійшли шість асоціацій синфітосозологічної категорії пасквальнопохідних широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (овечокострицева чиста, тонкомітлицево-овечокострицева, звичайнопахучоколоськово-овечокострицева та інші).

Найчисленнішим фітоценофондом серед лучних формацій відзначаються тонкомітлицева та щучникова (дев'ять і вісім асоціацій відповідно). Фітоценофонд звичайнопахучоколоськової формації є різноманітним, асоціації відносяться до трьох СФК (I, III, IV), фітоценофонд п'яти формацій характеризується як мало різноманітний, а 17 формацій – одноманітний. Найвищою

созологічною цінністю відзначається фітоценофонд вузьколистонарцисової формації, усі асоціації якої належать до I СФК.

Загалом лучна рослинність є різноманітною, її асоціації належать до чотирьох СФК і семи синфітосозологічних категорій. Основу фітоценофонду складають зональні типові асоціації (60%). Він відзначається низьким ступенем національної (7%) та регіональної (20%) раритетності. Наявність групи асоціацій найнижчої созологічної цінності (IV СФК) свідчить про її значну порушеність. Такий розподіл асоціацій лучної рослинності у системі синфітосозологічних ознак пояснюється тим, що переважно домінуючі фітоценотичні позиції займають євритопні види, які у одноманітних екотопах заплави формують репрезентативні значно поширені фітоценози високого ступеня трапляння. Наявність рідкісних для регіону екотопів із підвищеним вмістом солей сприяла формуванню регіонально рідкісних фітоценозів... Значне господарське використання луків як у минулому, так і сьогодні, призвело до збіднення їх фітоценофонду, що, у свою чергу, позначилося на ценотичній гнучкості і, як наслідок, формуванні незначної за кількістю, але значної за зайнятою площею групи похідних фітоценозів найнижчої созологічної цінності (IV СФК).

Болотна рослинність зустрічається у заплаві р. Тиса та її великих приток дуже рідко. Вона характерна для старих заторфованих русел, колишніх, вже не діючих водотоків, ділянок, які окрім ґрунтового живлення, затоплюються повеневими водами. Її угруповання зустрічаються в улоговинах долин різного походження, живлення яких відбувається за рахунок ґрунтових вод. Вона представлена 35 асоціаціями 15 формацій, які відносяться до трьох СФК. До другого СФК увійшли дві асоціації (розставленопокісницево-лакسمаноргозова, жерароситниково-очеретова) категорії вузькопоширених фітоценозів низького ступеня трапляння, співдомінантом яких є погранично-ареальний вид. Третій СФК утворює 30 асоціацій двох синфітосозологічних категорій: широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (гостроосокова чиста, здутосоково-гостроосокова, гостроосоково-плаваючолепшнякова та інші, всього 19 асоціацій) та широко розповсюджених фітоценозів низького ступеня трапляння (омсько-

соково-гостроосокова, болотнотонконового-гостроосокова, леєрсієва чиста та інші, всього 11 асоціацій). До IV СФК увійшли три асоціації синфітосозологічної категорії пасквальнопохідних широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (розлогоситниково-гостроосокова, розлогоситникова чиста, повзучожовтецево-розлогоситникова).

Болотні формації відзначаються синтаксономічною бідністю (від однієї до семи асоціацій). У більшості формацій фітоценофонд з позицій созологічної цінності є одноманітним, і лише у гостроосокової формації – малорізноманітний. У цілому болотна рослинність характеризується різноманітністю, відносячись до трьох СФК і чотирьох синфітосозологічних категорій. Основу фітоценофонду складають зональні типові асоціації (94%). Він відзначається низьким ступенем регіональної (6%) раритетності. Такий розподіл асоціацій болотної рослинності у системі синфітосозологічних ознак пояснюється переважанням євритопних домінантів євразійського сектора палеарктичної флори, які сформували широко розповсюджені репрезентативні асоціації. Водночас наявність рідкісних для регіону екотопів із підвищеним вмістом солей сприяла формуванню регіонально рідкісних фітоценозів. Через недостатню кормову базу у регіоні болотні екосистеми також залучені до пасовищного використання, що призвело до формування групи асоціацій найнижчого созологічного значення.

Вища водна рослинність (справжня водна і повітряно-водна) поширена найчастіше в заплавах водоймах, затоках та рукавах річок. Значні її площі представлені у штучних водоймах – акумуляційних водосховищах, риборозплідних ставках, затоплених кар'єрах, функціонуючих та занедбаних меліоративних каналах. Фітоценофонд водної рослинності представлений 93 асоціаціями 51 формації (із них 40 асоціацій 23 формації – повітряно-водна, 53 асоціації 28 формації – справжня водна), які відносяться до трьох СФК. До I СФК належать п'ять асоціацій синфітосозологічної категорії вузько поширених фітоценозів низького ступеня трапляння із домінуванням виду, занесеного до ЧКУ (сальвінієва чиста, темнозеленокуширово-сальвінієва, малорясько-сальвінієва, водяногоріхова чиста, темнозеленокуширово-водяногоріхова).

До II СФК увійшли дев'ять асоціацій трьох синфітосозологічних категорій: вузько поширених фітоценозів із співдомінуванням виду, занесеного до ЧКУ (сальвінієво-звичайнопухирникова, сальвінієво-триборозенчасторяскова); вузько поширених фітоценозів із домінуванням пограничноареального виду (сніжнобілолататтева чиста) та вузько розповсюджених фітоценозів низького ступеня трапляння (вольфієво-білолататтева, канадськелодееводрібноплодоїжачоголіткова, вольфієва чиста та інші, всього шість асоціацій).

До III СФК належать 79 асоціацій двох синфітосозологічних категорій: широко розповсюджених фітоценозів високого ступеня трапляння (лісовокумишова чиста, вузьколисторогозово-озернокугова, малоряскова чиста та інші, всього 30 асоціацій) та широко розповсюджених фітоценозів низького ступеня трапляння (табернемонтанкугова чиста, плаваючордесниково-лататтева, білолататтева чиста та інші, всього 49 асоціацій).

Формації водної рослинності долини Тиси відзначаються синтаксономічною бідністю (від однієї до чотирьох асоціацій). У більшості формацій фітоценофонд з позицій созологічної цінності є одноманітним, і лише у двох він є малорізноманітним. Найвищою созологічною цінністю відзначається фітоценофонд формацій водяногоріхової та сальвінієвої, усі асоціації яких відносяться до I СФК.

Загалом водна рослинність долини Тиси характеризується синфітосозологічною різноманітністю, відносячись до трьох СФК і шести категорій. Основу фітоценофонду складають типові широко розповсюджені асоціації (85%). Він відзначається низьким ступенем національної (5%) та регіональної (10%) раритетності. Такий розподіл асоціацій водної рослинності у системі синфітосозологічних ознак пояснюється переважанням євритопних фітоценотипів, які сформували широко розповсюджені фітоценози високого ступеня трапляння та незначною участю у формуванні фітоценозів созологічно- та ботаніко-географічно значущих домінуючих видів. Ще незначна ступінь евтрофікації водойм позначилася на відсутності асоціацій з експансивним поширенням фітоценозів (V СФК).

Отже, рослинність долини Тиси з позицій созологічної цінності відзначається різноманітністю. Особливістю фітоценофонду є переважання зональних широко розповсюджених фітоценозів. Частка раритетних фітоценозів (I та II СФК) складає лише 22% фітоценофонду. Традиційне господарське використання рослинності призвело до виникнення групи асоціацій найнижчого созологічного рівня. Фітоценофонд відзначається низькими ступенями національної (5%) та регіональної (15%) раритетності, на відміну від фітоценофонду Карпатського регіону (Передкарпаття, Українські Карпати, Закарпаття), де ці показники характеризуються

високими ступенями національної (20%) та регіональної (48%) раритетності. Усі типи рослинності характеризуються як різноманітні, лише чагарники є одноманітними. Найвищим соціологічним значенням відзначається лісова рослинність, частка раритетних фітоценозів (І та ІІ СФК) якої складає 48%.

Однак, з огляду на сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються, отримані показники раритетності вже є підставою для занепокоєння і необхідності розроблення ефективних заходів щодо охорони унікальних фітоценотичних комплексів рослинного світу долини Тиси та її приток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик Г.І. Лучна рослинність Притисинської низовини та гірсько-лісового пояса // Рослинність Закарпатської області УРСР. – Київ: Вид. Академії наук УРСР, 1954. – С. 92-112.

2. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наук. думка, 1977. – 262 с.

3. Гродзинський Д.М., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Черевченко Т.М. та ін. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні. – К.: Академперіодика, 2001. – 106 с.

4. Косець М.І. Фізико-географічна характеристика // Рослинність Закарпатської області УРСР. – Київ: Вид. Академії наук УРСР, 1954. – С. 7-18.

5. Маринич О.М. Українські Карпати // Фізична географія Української РСР. // Київ: Вища школа, 1982. – С. 168-176.

6. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелесієра, 2000. – 360 с.

7. Цысь П.Н. Область Вулканических Карпат и межгорных котловин. Область Закарпатской равнины. // Физико-географическое районирование Украинской ССР. – Изд. Киевского ун-та, 1968. – С. 629-637.

8. Чопик В.І. Флора і рослинність західної частини Українських Карпат. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 58 с.

9. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П. Зелена книга України. Ліси. – К.: Наук. думка, 2002. – 225 с.

В'ячеслав АНДРЕЙЧУК,
Анатолій ПОМОГАЙЛЕНКО,
м. Чернівці

ДНІСТРОВСЬКИЙ КАНЬЙОН

На відрізок від м. Галича до району м. Могилева-Подільського Дністер тече у глибокій долині, яку часто називають *Дністровським каньйоном*. Відрізок цей належить до найбільш цікавих у природничому сенсі і найбільш мальовничих, поряд з горами, закутків України. Значні розміри каньйону, перш за все глибина (понад 200 м), обумовлюють формування у його межах специфічного середовища та прояв цікавих природних закономірностей – як локальних, так і регіональних, пов'язаних із впливом долини на оточуюче середовище.

Перетинаючи каньйон, мандрівник зауважує різку зміну краєвиду: плоска чи слабо хвиляста поверхня рівнини-плато обривається до глибокої долини зі стрімкими урвистими схилами, широкою голубою смугою на дні та зеленими селами на її берегах. Одноманітна поверхня плато змінюється тут калейдоскопом краєвидів. За кожним меандром відкривається нова сценерія. Погляд перескакує з кам'янистого урвища з водоспадом на розквітлий луг з протилежного боку ріки, зупиняється на поверстованому геологічними епохами схилі, відпочиває на розмаїтті острівних гаїв. Колористику каньйону змінюють не тільки пори року, але й відслонення порід. Вниз за течією з ясно-сірого сеноману він вступає в темно-червоний ландшафт подільського «олд-реду», а далі – в темно-сірі обійми силуро-девону. Спеку полів на плато залагоджують тінисті схили та прохолодні джерела. Запах пилу польових доріг винагороджується ароматом трав та свіжістю води. Прямолінійні («на горі») дороги, спускаючись в каньйон, покійно «меандрують», супроводжуючи ріку, а в місцях, де схили лагіднішають, вибираються зміїними серпантинками на плато. У каньйоні почуваєшся іноді як у горах. Здається, що час тут плине повільніше...

Відрізок каньйону від Галича до Могилева-Подільського з оточенням (в межах України) іменують у географічній літературі Середнім Подністров'ям, рідко – Подністер'ям. Тут

каньйон утворює наймальовничіші урвисті ландшафти з численними врізаними меандрами.

ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА

На описуваному відрізку Дністер формує свою долину в потужній товщі осадових порід. Їх віковий спектр змінюється від протерозою до голоцену, тобто охоплює весь фанерозой. Незважаючи на суттєві стратиграфічні пробіли, геологічний розріз регіону містить утворення всіх ер фанерозою – палеозойської (кембрію, ордовіку, силуру і девону), мезозойської (юри та крейди) та кайнозою (неогену та четвертинного періоду). Осадова товща лежить на докембрійському кристалічному фундаменті. В межах регіону її відносять до двох структурно-тектонічних одиниць: східна (паралельна положина долини (від Могилева-Подільського до Заліщиків) розташовується в межах Західного схилу Українського щита (Могилівський горст), а західна – субпаралельна (від Заліщиків до Галича) – в межах Волино-Подільської плити та Львівської мульди (западниці). Кристалічний фундамент «занурюється» в західному напрямку від 50–100 до 1200–1300 м у східній частині (Західний схил) і дещо «вирівнюється» (від 1300 до 2000

м) в межах плити і западини. Відповідно зростає зі сходу на захід потужність осадового комплексу (від 100 до понад 2000 м). Порооди фундаменту розбиті численними розломами на окремі блоки – Ямпільський, Бернашівський, Русавський та інші (Воропай, Куниця, 1981), краще досліджені у східній частині регіону.

Зазначена структурна обставина обумовлює дві важливі особливості геологічної будови регіону: по-перше, осадові породи залягають із західним похилом, по-друге, зі сходу на захід потужність верств того чи іншого віку зростає. Ці особливості, в свою чергу, пояснюють характер відслонення різних серій у каньйоні. При відносно незначній (стосовно до всієї товщі) глибині врізу (100–240 м) Дністер, пливучи із заходу на схід, по черговому розтинає породи все більш старшого віку. Зменшення потужності різновікових верств у цьому ж напрямку зумовлює зростання кількості серій, що zarazом відслонюються в каньйоні. Якщо в західній частині (біля Галича) долина ріки розтинає виключно верхньокрейдові (сеноно-туронські) піщано-карбонатні відклади, то в центральній частині (на межі структурних одиниць – в Заліщиках) осадовий «пиріг» збагачується відкладами міоцену (баденські вапняки, гіпси, глини) та нижнього девону

(червоноколірні пісковики, сірі вапняки, доломіти, аргіліти), а в нижній – силуру, ордовіку, кембрію, ба навіть верхнього протерозою (венд).

Відслонення в одному розрізі всього фанерозою (незважаючи на стратиграфічні перерви) – надто унікальне явище. Деякі серії, особливо палеозою (силуру та девону), що відслонюються у каньйоні, становлять стратотипи ярусів і взяті під охорону. Їх описові присвячені численні наукові монографії. Щодо палеозою – дністровські відслонення належать за своїм науковим значенням до об'єктів світового рівня. Верстви ордовіку, силуру та девону часто переповнені рідкісною фауною строматопор, форамініфер, граптолітів, моховаток, брахіопод, остракод, монодонтів, пелеципод, коралів, губок, головоногих молюсків, трилобітів, евриптерит тощо. Велику цінність складають флористичні рештки – водорості, мохоподібні, плауноподібні, а також – рідкісні куксонії. У червоноколірних пісковиках девону, званих подільським олд-редом, зустрічаються рештки панцирних риб та примітивних наземних рослин – псилофітів, папоротеподібних, плауноподібних і т.д. Щораз частіше на схилах відслонень можна зустріти любителів-палеонтологів чи навіть «гео-браконьєрів». У сланцювато-вапнякових девонських відкладах особливою популярністю серед колекціонерів користується мусшельки тентакулітів, що тисячами вкривають поверхню вапнякових плит та скам'янілі тільця ортоцерасів, нерідко значних розмірів. Багатою фауною виділяються теж крейдові моховатково-голкошкірі вапняки. В них зустрічаються голки морських їжаків, корали, зуби риб. Не менш багаті за викопною фауною баден-сарматські рифові вапняки та глинисто-карбонатні міоценові відклади.

Літологічний спектр порід, що відслонюються, надзвичайно різноманітний, особливо у східній частині каньйону. Серед них можна знайти більшість генетичних груп осадових порід – теригенних (глини, аргіліти, пісковики, мергелі), хемогенних (гіпси, хемогенні та доломітизовані вапняки) та біогенних (вапняки – масивні, грудкуваті, рифові, уламкові, доломіти, фосфорити тощо). Деякі з типів порід, наприклад міоценові гіпси, відзначаються нетиповими розрізами (з седиментологічної точки зору), винятковим багатством структурно-текстурних різновидів і становлять предмет серйозних проблемно-наукових досліджень. Серед різновікових утворів трапляються верстви міденосні, фосфоритонасні, сірконосні та ін.

Упродовж тривалої геологічної історії породи осадової товщі зазнали у процесі діагенезу та епігенезу значних змін свого складу та вигляду. В перекристалізованих конкреціях кембрійських фосфоритів відкрито новий мінерал – подоліт, контактна верства між баденськими гіпсами та вапняками містить щітки небесного целестину, а стіни гіпсових печер часто вкривають друзи (іноді велетенські – до 0,5 м) гіпсових кристалів.

Літологічні контакти різноманітних порід палеозою – книга для седиментологів. На поверхні порід добре виявлені хвилеприбійні знаки, тріщини висихання, численні «петрогліфи» незрозумілого генезису, своєрідні мікроформи. Крейдові вапняки та пісковики часто переповнені кременевими конкреціями. У заглибленнях на поверхні сеноманських пісковиків можна знайти розколоті навпіл фрагменти так званого «дністровського агата» – з синіми на темно-сірому фоні обводами.

Цікавий аспект «дністровської мінералогії» засвідчують неодноразові знахідки у руслі ріки кристаліків алмазу. Про знахідки і видобуток тут алмазів писали у V–VII ст. до нашої ери Пліній Амвієн та інші автори (Ружицкий, 1957). Більш пізні – давньогрецькі, римські та візантійські джерела теж вказують, що землі агатарисів (фракійське плем'я, що населяло тоді район від передгір'їв Карпат до Дніпра) багаті на алмази, їх навіть вивозять за межі регіону. У XX ст. найбільш відомі знахідки (під час пошукових геологічних робіт у 1953–1954 рр.) трапляються у кількох пунктах: біля с. Кам'янки, м. Ямполья, у руслі Збруча, біля с. Вертюжани та ін. Ці знахідки, як і питання алмазонасності Середнього Подністров'я, залишаються надалі геологічною загадкою.

Великий науковий інтерес представляють прояви тектоніки, які можна спостерігати в бортах каньйону. В утворах палеозою – це похилі складки, численні тріщини, що утворюють класичні системи як планетарної, так і регіональної тріщинуватості. Побудовані за результатами замірів ружо-діаграми напрями тектонічних тріщин могли б прикрасити будь-який підручник зі структурної геології чи тектоніки. У гіпсовій товщі незвичний візерунок творять структури перекристалізації (гігантські сферо-глобули), мікроблоки. По всій осадовій товщі можна натрапити на скиди різної амплітуди, чи навіть грабеноподібні структури – відгомін альпійських горотвірних процесів у сусідніх Карпатах (як, наприклад, відомий Устечківський грабен).

Варто відзначити надзвичайно велику кількість відслонень-розрізів у каньйоні. Кожне з них, з уваги на величину (сотні метрів висоти, кілометри довжини!) та страто-літо-різноманітність, є природним геологічним музеєм під відкритим небом. Сам каньйон становить ідеальний полігон для різнопланових геологічних досліджень, студентських практик та геотуризму, включаючи його колекціонерську складову.

МОРФОЛОГІЯ

Каньйоноподібна долина Дністра в межах Середнього Придністров'я (на відміну від його верхньої частини) сильно меандрує, утворюючи в деяких місцях «зміні вузли» (Покутський, Подільський та Бессарабський). Меандри видовжують фактичну довжину ріки в межах регіону. Якщо умовно спрямувати (по річці) відстань від Галича до Могилева-Подільського складає близько 240 км, то з урахуванням меандрів,

фактична довжина каньйону досягає в межах регіону 490 км. У вузлових місцях меандрові «шийки» звужуються, трапляється, до 100–200 м. Власне тут відкриваються найбільш мальовничі види і захоплюючі панорами. З крутого і високого, урвистого борту меандра (ввігнутого) протилежний, як правило, – пологий борт видно «як на долоні». Видно всі елементи його морфології, передусім тераси. Оскільки протилежний борт меандра завжди нижчий (полого-терасово піднімається до відповідної висоти протягом кількох кілометрів), створюється ілюзія його обсервації з висоти пташиного польоту.

Походження так званих «вузлів врізаних меандрів» залишається до кінця не з'ясованим. Дослідники (починаючи від польських) одноставно «звинувають» тектоніку – як найважливіший чинник у їх формуванні. Остання прийнята дослідниками гіпотеза – майже піввікової давності (К.І. Геренчука – І.Д. Гофштейна) пояснює утворення вузлів локальними неотектонічними рухами (на основі досліджень деформацій поздовжнього профілю терас Дністра та приток). Протягом плейстоцену територія зазнала циклічних підняття загальною амплітудою 200–220 м, причому неотектонічна активність мала блоково-диференційований характер (Гофштейн, 1962). Велику роль у закладенні сучасного (постпліоценового) плану долини відіграли також розломні структури, що розділяють блоки і, безперечно, служили канвою до врізання ріки у скельну плиту неогенпалеозойських відкладів (Воропай, Куниця, 1981, Андрейчук, 1988).

Наступною морфологічною особливістю каньйону є його специфічний поперечний профіль. На відносно вирівняних відрізках течії у поперечному профілі чітко виділяються дві частини: верхня – схил, крутизною від кількох до кільканадцяти градусів, і нижня (власне каньйонна) – зі схилами від 30–40° до обривистих вертикальних стін. Ця особливість є більш-менш універсальною і пов'язана з геологічною будовою території. Схили верхньої частини, як правило, розвиваються в суглинистих четвертинних та глинистих міоценових (верхній баден-сармат) відкладах, а урвища нижньої тяжіють до міцних скельних порід середнього бадену (гіпс, вапняки), крейди (вапняки, пісковики) та палеозою (вапняки, доломіти, аргіліти, мергелі). Висотні пропорції пологої та крутої частин залежать від конкретного місця, але найчастіше глибшою, іноді у кілька разів, є нижня частина. Еволюційно-геологічна передумова двоступеневого профілю має важливе значен-

ня у розвитку сучасних екзогенних процесів в долині. Верхня її частина вражена, головним чином, такими силовими процесами, як ерозія, площинний змив та зсуви різних морфогенетичних типів. Відповідно у нижній – крутостінній частині – розвиваються ерозійні борозни з водоспадами на скельних виступах, каменепаді, зсуви блочного типу, формуються останці.

В умовах зазначеного профілю цікаво поводити себе тераси. Регіон Середнього Подністров'я протягом плейстоцен-голоценового часу зазнав диференційованих по площі й циклічних у часі підняття. Тому тераси, що є морфологічним відображенням цих рухів, мають ерозійно-аккумулятивний характер. Стосовно їх кількості серед дослідників немає одноставної думки (від 6–7 до 10). Тераси верхньої частини профілю, як правило, розмиті, їх фрагменти знаходяться на різних висотних рівнях, складені пліоценовим алювієм (9–7), але часто не мають геологічного (алювій) обґрунтування. Більш-менш надійно (хоча теж фрагментарно) простежуються тільки сьома (пліоценова) і шоста (ранньоплейстоценова) тераси. Тераси від 5-ї до 9-ї утворюють кілька полого-східчастих рівнів – у напрямку від каньйону до вододільних поверхонь. Їх, найчастіше разом з п'ятою терасою, відносять до верхніх – надканьйонних терас. Верхні тераси краще виражені на лівому березі ріки. Цоколь п'ятої тераси становить, як правило, бровку каньйону. Геологічно бровка тяжіє (найчастіше) до покрівлі міоценових гіпсів – першої від верху скельної породи розрізу. Решта терас – від четвертої до заплавної – розміщується в нижній, власне каньйонній частині долини. За віком – це середньо- та пізньоплейстоценові тераси. Морфологічно вони виражені, правда, лише у вузлових, меандрових

частинах каньйону – на випуклих положках схилах меандрових звивин.

Слід відзначити, що внутрішньоканьйонні тераси (як середні – 3 і 4, так і нижні – 1-2, заплава) відзначаються не тільки морфологічною, але й геологічною повноцінністю, і є носіями важливої палеогеографічної інформації. Їх двочленні (руслово-заплавні) фаціальні розрізи ідеально надаються для гранулометричних, палінологічних, малакофауністичних та інших досліджень. У 60–80-х роках минулого століття на їх базі виконано класичні палеогеографічні дослідження (М.О. Куниця, І.К. Іванова та ін.), що пролили світло на плейстоценову історію регіону. Потужні (до 20 м) розрізи лесоподібних суглинків (значно облесованих) містять чималу кількість плейстоценової фауни (мамонти, шерстисті носороги, північні олені, лосі, коні, бізони тощо), до них тяжіють численні палеолітичні стоянки. З уваги на класичну морфологію та велике палеогеографічне значення цілий ряд терасових відслонень належало би взяти під охорону.

Якщо каньйоноподібну долину Дністра умовно прийняти за мегаформу рельєфу, то її мезоформами будуть, передусім, схили і дно долини. Схили долини відзначаються великою морфологічною різноманітністю. Перш за все – з уваги на різну крутизну. Найбільш мальовничі – це крутосхили (30–70°) та стрімчаки (понад 80°). Їх відносять до специфічного типу морфологічних (стінки) та ландшафтних (місцевості, урочища) утворень. Дністровська стінка – це крутосхил, що часто переходить в нижній частині в стрімчак, з виразно зазначеними верствами гірських порід різного віку та з різною стійкістю щодо процесів змиву та вивітрювання. Через значну крутизну схилів елювіальний матеріал не затримується

на стінках, а спадаючи, накопичується біля їх підніжжя, утворюючи конічні насипи. В окремих місцях висота насипів сягає десятків метрів, що робить їх виразною морфологічною складовою поперечного профілю долини. Дно каньйону, як самостійна мезоформа, характеризується відносно незначною шириною, відсутністю або невеликими розмірами заплавної тераси. Тому часто під час повеней вода в річці піднімається до рівня першої надзаплавної тераси і вище.

Спеціальної уваги заслуговує скульптура каньйону – форми різного типу і величини, що «оздоблюють» його стіни. Серед ерозійних форм – це рівно паралельні борозни на крутосхилах стінок. Розвиваючись по тектонічних тріщинах, вони утворюють системи із закономірним лінійним рисунком. Води джерел та струмків, що спливають з верхніх схилів у каньйон, жолоблять на своєму шляху верстви порід, утворюючи кам'яні полиці, ніші, гроти і водоспади.

Завдяки карстовим процесам на поверхні вапняків розвиваються корозійні форми та заглиблення, а в товщі легкорозчинних гіпсів – печери. Серед десятків, досліджених в бортах каньйону та його приток, зустрічаються печери різної морфології та різних вікових генерацій. Це й реліктові (пліоцен-плейстоценові) лабіринти, протяжністю в десятки кілометрів (неподалік каньйону знаходяться найдовші у світі печери в гіпсах: Оптимістична – 240 км, Озерна – 116 км, Кришталева – 21 км та інші), і сучасні каналові печери-понори з підземними водотоками, і мальовничі гроти з видом на каньйон. Оздобою печер є покриви гіпсових кристалів на стінах. Стіни гіпсових відслонень покривають каррові форми – корозійні жолоби та рівчаки.

Часто печерам чи гротам товаришують виходи підземних вод (джерел, потоків) з травертиновими відкладами, що формуються під ними внаслідок випадання з води вуглекислого кальцію. Утворення з вапнякового туфу у вигляді терас, скель, покривів мають у межах каньйону та його приток широке поширення. Трапляється, туфо-форми мають значні розміри: сотні метрів завдовжки, десятки – заввишки. Придністров'я є одним з двох регіонів України (іншим є Крим), де реліктові та сучасні процеси туфоутворення проявляються найяскравіше і є предметом спеціальних, різнобічних досліджень (Волик, 2005).

З процесами вивітрювання та еоловою (вітровою) обробкою пов'язані численні заокруглення тріщин в бортах

каньйону, останцеві форми та скельні нависи – за напластуванням порід. У місцях абразійної діяльності хвиль, особливо на Дністровському водосховищі, в скельних стінах формуються печери, гроти, ніші, скельні полиці і т.д. У комплексі скульптурні форми каньйону творять унікальний морфологічний ансамбль, в якому форми різного типу і генезису змінюються зверху вниз відповідно до геоморфологічних та геологічних передумов.

Як і геологія, морфологічне розмаїття каньйону має велике науково-пізнавальне, краєзнавче, туристичне значення. Особливо при цьому слід виокремити його естетичну цінність. З бортів каньйону відкриваються чудові краєвиди (а їх сотні), що давно відносять до найцінніших туристичних факторів-вальорів природного середовища.

КЛІМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Значні розміри долини, в тому числі – глибина врізу, що сягає 220–260 м, зумовлює формування тут специфічного клімату, точніше – *мезоклімату*, що дещо відбігає за своїми показниками та особливостями від зонально-провінціального клімату оточення. В цьому плані його можна віднести до групи *місцевих* кліматів, що виступають, головним чином, у горах (міжгірні котловини, наприклад) і не характерні для рівнин. О.В. Киналь (2006) відзначає, що в районі каньйону упродовж усіх кліматичних сезонів формується особливий режим температур, циркуляції повітря у приземному шарі, а поле опадів набуває часово-просторової строкатості. Мезоклімат каньйону Дністра – тема дуже цікава і ще не оп-

рацьована кліматологами. Зупинимось на його головних особливостях, опираючись на власні спостереження та деякі опрацювання.

Передусім слід відзначити, що клімат каньйону є дещо теплішим від вододільних поверхонь. Про це свідчать більш ранні – часом до двох і більше тижнів – врожаї овочів та інших сільськогосподарських культур. Ряд сіл, розташованих на дні каньйону, як наприклад, Добровляни біля Заліщиків, навіть спеціалізуються на вирощуванні більш ранніх овочів, що довозяться на ринки навколишніх міст. На відрізок від Хотина до Новодністровська перед затопленням долини водосховищем на заплаві вирощувались теж баштанні культури, добре себе почувала паприка та інші більш південні і степові культури. За даними О.В. Киналь (2006), зимовий період у долині Дністра є навіть на 20–25 днів коротший, ніж на межи-річчях.

За даними спостережень, середня січнева температура складає у каньйоні -4°C (на вододілах -5°C), а середня липнева – $+21, +21^{\circ}\text{C}$ (на вододілі $+19^{\circ}\text{C}$ (Гуцуляк та ін., 1981). Сума активних температур досягає $3000\text{--}3200^{\circ}$. Каньйон захищений від холодних північних вітрів, що «гуляють» вододільними просторами. На вищу середньорічну температуру повітря в каньйоні впливають, перш за все, такі чинники, як вітрова захищеність та нагрівання кам'янистих схилів та стінок – з наступною віддачею тепла. Останній чинник є дуже суттєвим, оскільки каньйон відзначається (за рахунок меандрування) експозиційною різноманітністю: незалежно від пори дня та чи інша частина каньйону знаходиться під інсоляційним впливом. Його ефекти (нагрівання) при цьому досягають максимальних величин, оскільки сонячне проміння падає на крутосхили

південної експозиції під прямим кутом (прямий або близький до нього кут – геометричний, експозиційний наслідок широтно-обумовленої висоти сонця та характерних для каньйону нахилів стін).

Друга риса мезоклімату каньйону – його більша *м'якість*, зумовлена наявністю водної поверхні, нерідко значної, як на Дністровському водосховищі, та зелених лісових масивів на схилах. Вона знаходить своє вираження у вищій вологості повітря та в дещо менших добово-річних коливаннях температур (поблизу водного дзеркала, а не скельних стін).

Повітря в каньйоні чистіше (менш запилене) завдяки наявності водної поверхні, великій кількості зелених – лісів, чагарників, луго-пасовищ, городів та садів.

У каньйоні, незважаючи на його значну глибину, не примічається застійних (повітря) явищ, оскільки він є відкритою, а не замкнутою формою. Не зустрічається при цьому також несприятливих аеродинамічних ефектів (типу труби), бо каньйон меандрує. По всьому каньйону спостерігаються цікаві мезо- та мікрокліматичні явища, особливо у районі Дністровського водосховища, що саме виступає у ролі важливого мікро- та мезокліматичного чинника (місцева бризова циркуляція і т.д.).

Відзначені вище кліматичні особливості каньйону створюють суттєві рекреаційні передумови до його використання. Недаремно м. Заліщики, що знаходилось колись на крайньому південному заході тодішньої Польщі, вважалося кліматичним курортом – «польськими субтропіками» – і мало безпосереднє залізничне сполучення з Варшавою, Краковом і Львовом. Комфортні теплові режими повітря і ґрунту сприяють у каньйоні теж розвитку садівництва.

Каньйоноподібна долина Дністра та його приток впливає суттєво на клімат усієї південної частини Поділля. Ефекти впливу проявляються не тільки у термічному плані («тепле Поділля»), але і в особливостях вітрового режиму (орієнтовані південно-східні та південно-західні потоки, турбуленція) та характері розподілу опадів (нерівномірність у просторі і часі) (Киналь, 2006).

ВОДИ

Дністер, як відомо, є другою за довжиною і третьою (після Дніпра і Десни) за водністю річкою України. Його середній багаторічний стік виносить близько 280 м³/с. Характерно, що якраз у Середньому Придністров'ї формується значна частина його водних засобів (від 150 на «вході» до 270 м³/с – на «виході» з регіону). Пояснюється це фактом, що в Середньому Придністров'ї Дністер приймає (в основному з подільської, північної, сторони) найбільшу кількість своїх приток – Золоту Липу, Стрипу, Серет, Збруч, Смотрич, Ушицю та інші. Річки-притоки дренують обшир усього Поділля (частково теж Буковини) і при впадінні в Дністер теж «вгризаються» в моноліт плити, формуючи каньйоноподібні долини. Більшість з них звивається меандрами, наслідуючи «старшого брата», творячи безліч мальовничих закутків і краєвидів, втягуючи дністровський світ углиб подільського плато та буковинських височин. Враження великої ріки Дністер справляє вже в межах каньйону (понад 90% усього стоку), а не лише над лиманом – з урвищ Акерманської фортеці.

Перлиною регіону стало наповнене у 80-х роках Дністровське водосхо-

вище. Воно займає східну (в межах регіону) половину річки: приблизно від м. Хотина – на заході – до греблі у Новодністровську – на сході. Незважаючи на часткову втрату глибини, затоплення дна каньйону лише підсилює його каньйонний імідж. Урвисті стіни спадають тепер безпосередньо у воду, віддзеркалюючи в ній свою велич. Завдяки каньйонному характеру долини водосховище відзначається, на відміну, наприклад, від дніпровських, значною глибиною (десятки метрів). Та й ширина його місцями перевищує кілометр, а на ділянці Бакотського меандра сягає навіть чотирьох. Зрозуміло, що в такому водоймищі не бракує риби, а на його кам'янистих берегах – рибалок. Від 90-х років водосховище притягує до себе відпочиваючих і набуло статус «Дністровського моря». На велике щастя, береги водосховища у більшості випадків урвисті та важкодоступні. Це поки що стримує його активне нерегульоване «освоєння», як це трапляється на рівнинних водоймах.

Західніше Хотина річка зберігає свій натуральний (не підтоплений) вигляд. Великою атракцією частини каньйону є численні джерела, що зрошують його схили та днища. Глибоко розтинаючи геологічні верстви, каньйон здренує цілий ряд водоносних горизонтів та комплексів. На різних висотах до нього вливаються з водоносних шарів підземні води різного хімічного складу та температури. Джерела утворюють висіки, площинні впливи, а часом – сконцентровані високодебітні потоки. В місцях розвантаження четвертинного горизонту води спадають стінками каньйону мальовничими каскадами.

Вода з більшості джерел – прохолодна, смачна і чиста, оскільки більш глибокі водоносні горизонти екрановані від поверхні десятками і сотнями метрів верств гірських порід. Недарма в багатьох місцях над джерелами стоять вибілені кам'яні хрести, що символізують святість та велике значення води. Вода ряду джерел вважається святою (як, наприклад, біля Хрещатицького монастиря), люди по неї приїжджають з віддалених місць. З деяких джерел вода забирається для розливу, означається власною назвою і паспортизується як мінеральна вода того чи іншого типу. Власне «того чи іншого» – бо підземні води, що їх дренує каньйон, відзначаються великою різноманітністю складу та мінералізації. Води баден-сеноманського водоносного комплексу, що формуються за участі легкорозчинних гіпсів, високомінералізовані (до 2,0–2,5 г/л) і належать до сульфатно-кальцієвого

типу, води з палеозойських горизонтів – столові (350–750 мг/л), гідрокарбонатно-кальцієві. На велику роль джерел у житті придністровських сіл вказують теж каплички при них, ба навіть назви сіл, пов'язані з виходами води, наприклад, с. Вікно. Великі джерела, як правило, каптовані місцевим кам'яним матеріалом і утримуються в належному стані. Слід додати, що підземні води в Середньому Придністров'ї – суттєва складова живлення Дністра.

РОСЛИННІСТЬ, ТВАРИННИЙ СВІТ

Літологічна строкатість порід, що відслонюються в каньйоні, експозиційна та морфологічна різноманітність рельєфу, особливий мезоклімат та велика кількість його похідних (мікрокліматів), нерівномірне зволоження схилів та дна долини обумовлюють значне типологічне розмаїття біоценозів в каньйоні. Незаперечно, що в межах каньйону кількість рослинних і тваринних видів щонайменше в декілька разів вища, ніж на сусідніх вододілах. За даними М.П. Чайковського (1977), на дністровських схилах нараховується понад 1200 видів вищих спорових і квіткових рослин. Широкий флористичний спектр є відображенням строкатості геоботанічних, гідро-ботанічних, клімато-ботанічних та інших умов. На сухих схилових ділянках поширені сухолюбні степові угруповання (різнотрав'я, типчаки, ковили, вівсюги, осоки, гвоздики, вероники, мірикарія німецька, оман мечолистий, червона герань, лаватера тюрингська, еспарцет виколистий, айстра степова, перлівка трансільванська, півники угорські, чебреці, тонконіг, шиверекія подільська та багато інших), на кам'янистих відслоненнях – теплолюбна, ксерофітна рослинність (самосил паннонський, мінуція щетиниста, дзвоники і т.д.), каменеламки, кальцефіли та гіпсофіли. Влітку серед квітучого різнотрав'я каньйону гудуть бджоли і джмелі, а повітря напоєне запахами степових трав.

Схили стінок покриті чагарниковою рослинністю, що утворює своєрідну «дністровську формацію» і чимось нагадує чагарникову рослинність змінно-сухих субтропиків кам'янистого Середземномор'я (шибляк, маквіс тощо). Біля підніжжя схилів добре розвивається деревна та рудеральна рослинність, а на берегах ріки і в місцях надмірного зволоження значного поширення набули гігро- і гідрофільні угру-

повання. Острови поростає верба, вільха, мірикарія, часто трапляються соковиті луки. На менш крутих схилах каньйону збереглися також фрагменти дубово-грабових лісів (дуб скельний та черешчатий) з домішками кленів (гостролистого, польового, татарського), явора, липи, береки, ясеня, черешні, в'яза, береста, «дичок» лісових яблунь, груш, слив та інших деревних порід.

Дністровські схилі чагарники відзначаються високою видовою різноманітністю (різні і підвиди глоду, горобини, дерену, акації, шипшини, терну, а також барбарис, ліщина, крушина, степова вишня, степовий мигдаль, клокичка, спірея, кизильник, рокитник, свидина, жостір, жимолость, крушина, бруслина, таволга, вовчі ягоди, калина тощо) та присутністю більш південних видів, нетипових для вододільного оточення. Цілком правдоподібним виглядає припущення про *геоекологічний коридор*, який утворює каньйон Дністра від причорноморських степів на півдні до Галича (кінець каньйону) на півночі. Південніші та сухолюбні види деревної, кущової та трав'янистої рослинності мігрували в плейстоцені та голоцені теплими, нагрітими сонцем сухими дністровськими схилами з півдня на північ. Збереженню степової та остепненої рослинності на його схилах сприяють відслонення порід та карстові явища, що створюють додатковий поверхневий дренаж. Серед рослин зустрічаються реліктові та рідкісні види, в тому числі занесені у Червону книгу України (ковили, астрагал, шафран Гейфеля, сон великий, зозулині черевички, лілія лісова, неопалима купина, шипшина Погребняка, надзвичайно рідкісна, ре-

ліктова – ефедра двоколоса та ін.). При спостереженнях складається враження, що видовий склад плодових дерев у каньйонних селах також дещо інший. Тут часто можна зустріти нетипову для плато шовковицю (морву) чи крупний абрикос.

Цікавим флористичним аспектом природи каньйону є наявність у його межах численних «садово-паркових» комплексів, приурочених до старовинних населених пунктів (Коропецький, Заліщицький, Вікнянський, Хотинський), де ростуть рідкісні екзотичні та реліктові дерева, як, наприклад, гірко дволопатево, тюльпанне дерево, бундук канадський, бархат амурський, софора японська, каркас південний, численні хвойні екзоти та багато інших. У одному тільки Заліщицькому парку нараховується близько 50 видів і форм деревних чагарникових порід (Чайковський, 1981).

Значно багатшим від вододілів є тваринний світ каньйону. У важкодоступних лісових та чагарникових заростях знаходять притулок та поживу десятки видів ссавців (передусім гризунів та дрібних хижаків) та птахів. У каньйоні нерідко можна натрапити на козуль, зайців, лисиць, вепрів, борсукив, куниць (кам'яна та лісова), білок, тхорів, ласок, кротів, ховрашків, диких котів і т.д. В цьому плані каньйон функціонує як свого роду *рефугіум* (сховище) для фауни, витісненої з вододільних полів людиною і комбайнами. Всього у каньйоні нараховується понад 230 видів тварин, у тому числі птахів – 140, ссавців – 29, земноводних – 11, плазунів 11 видів (Чайковський, 1981).

Отже, каньйон та його біоценози відіграють важливу природоохоронну роль, і в цьому сенсі його значення виходить за локальні межі й набуває регіонального виміру. Величезне, що недооцінюється, значення рослинність каньйону має з лікувальної точки зору. Насамперед це стосується багаторічної чагарникової рослинності – глоду, шипшини, терну та ін. Запаси цього типу плодів в каньйоні практично необмежені, відносяться до екологічно чистих та відновлюваних. Безперечно, жива природа каньйону повинна бути збережена (а це можливо тільки при комплексному підході) і раціонально використувана.

ДНІСТРОВСЬКИЙ ЛАНДШАФТ

Описані вище специфічні особливості каньйонного середовища, його найважливіших природних компонентів, значні розміри долини (сотні км у довжину та декілька – у ширину) вказують на правомірність постановки питання про дністровський ландшафт у категоріях ландшафтознавства. Загалом, питання це виокремлено вже давно (головним чином, буковинськими географами) і загострюється під час ландшафтно-картографічних опрацювань суміжних з долиною територій. Більшість спеціалістів виділяє на своїх картах «каньйонно-долинний» ландшафт Дністра, хоча визначення, що цілком природно, дещо відрізняються. Наприклад, В.М. Гуцуляк із співавторами типологічно визначає *Дністровський долинно-каньйонний лучно-степовий ландшафт* (1987). М.М. Проскурняк вирізняє його у видовому плані як *чагарниково-лісовий плейстоцен-голоценовий ландшафт каньйоноподібних долин* (1988) і т.ін.

Щодо ландшафтно-структури (у традиційному морфологічному її розумінні) складовими каньйонного ландшафту виступають *місцевості* середніх та низьких терас, стінок, часом – заплава, а також русло. До головних урочищ належать терасові поверхні, уступи, малі яри, травертинові виходи, а в межах руслових місцевостей – острови, переكاتи, глибоководні та мілководні ділянки тощо.

Особливим елементом ландшафтно-структури дністровського ландшафту, його пейзажною домінантою є місцевості *стінок*, детально описані Г.І. Денисюком (1987). (Останній автор відносить, правда, стінки до урочищ).

Стінки – крутосхили (45–90°), високі (до 100 м) схилоурвища каньйону, порослі деревною та чагарниковою рослинністю, відзначаються багатим типологічним спектром і представляють надзвичайно цікаві природні комплекси. До їх морфологічного різноманіття (за крутизною, наприклад) додаються літологічна строкатість, нерівномірна зволоженість, експозиційна та геоботанічна різноманітність і т.д. У межах стінок, з огляду на важкодоступність, найкраще зберігся біотичний компонент каньйонного ландшафту. Власне місцевості стінок – це ті елементи дністровського ландшафту, які повинні охоронятися в першу чергу. І не тільки у зв'язку з їх високим біорізноманіттям, але й з уваги на велику водоохоронну, протиерозійну, протизсувну роль та естетичне значення.

* * *

Дністровський каньйон – перлина української природи. Його природничі та природничо-історичні цінності, безперечно, заслуговують на більш дбайливе, ніж дотепер, ставлення та відповідну охорону. Оптимальною формою збереження та раціонального використання каньйону було би утворення в його межах *природного парку* – з подпасованою до природничих та суспільних потреб мозаїчною структурою природокористування та охорони (ділянки заповідного статусу, резервати, пам'ятки природи, ділянки регульованого та цільового природокористування тощо).

Питання створення *Дністровського парку* вже неодноразово порушувалось науковцями та спільнотою. У довоєнні часи заповідно-рекреаційний статус *резерватів* носили деякі ділянки каньйону вище Заліщиків. Про необхідність організації парку йшлося у зв'язку з будівництвом Дністровської ГЕС (Кожурина та ін., 1981), а також у пізніших публікаціях різних авторів (наприклад, Денисюк, 2001). У 1977 році рішення про створення *Дністровського державного природного парку* (у межах Тернопільської області) прийняв виконком Тернопільської обласної ради. У 80–90-х роках минулого століття цілий ряд об'єктів, а частково і територій у межах каньйону були взяті під державну охорону, причому їх кількість перевищила 100! Проте ці потрібні, але несистемні міри – кількісний підхід – не розв'язують питання про належне майбутнє описаної території. Потрібна нова якість – цілісний територіальний (координативний) зусиль Івано-Франківської, Тер-

нопільської, Чернівецької, Вінницької та Хмельницької областей) та концептуальний підхід до природокористування. І оптимальною його формою, враховуючи велике науково-пізнавальне, естетичне, рекреаційно-оздоровче та ін. значення, була би організація обширного природного парку.

Дністровський каньйон як природний парк міг би стати надзвичайно цікавим полігоном для опрацювання регіональної та локальних моделей раціонального природокористування (зрівноваженого розвитку) – на міру ХХІ століття. Причому питання це не лежить, як часто буває, у сфері коштів чи інвестицій. Парк міг би на себе заробляти, наприклад, за рахунок туризму (водний, спелео, агро, науковий, пізнавальний і т.д.) та величезних рекреаційних можливостей (реновація санаторіїв) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волик О.В. Палеографічні умови утворення травертинів Поділля. Автореферат канд. дис. – Львів, 2005.
2. Воропай Л.І., Куница М.О. Геолого-геоморфологическое строение Среднего Приднестровья. Воздействие гидротехнического строительства на природу и хозяйство Среднего Приднестровья. – Ленинград, 1981.
3. Гофштейн І.Д. Неотектоніка і морфогенез верхнього Придністров'я. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
4. Гуцуляк В.І., Рыбин Н.Н., Чоп В.І. Природные ландшафты правобережья Среднего Днестра. Воздействие гидротехнического строительства на природу и хозяйство Среднего Приднестровья. – Ленинград, 1981.
5. Денисюк Г.І. Урочища «стенки» лесостепи европейской части СССР // География и природные ресурсы. – 1987. – № 2.
6. Денисюк Г.І. Лісополе України. – Вінниця: Тезис, 2001.
7. Кожурина М.С., Чоп В.І., Кратко Л.І. Некоторые вопросы мелиорации земель Среднего Приднестровья. – 1981.
8. Природа Івано-Франківської області / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1973.
9. Проскурняк М.М., Андрейчук В.М. Структура закарстованих ландшафтів: Теорія. Методика. Регіональні особливості. – Чернівці: Рута, 1998.
10. Ружицький В.О. Алмазы недр европейской части СССР // Природа. – 1957. – № 12.
11. Чайковский М.П. Пам'ятки природи Тернопільщини. – Львів: Каменяр, 1977.
12. Чайковский М.П. Дністровський каньйон. – Львів: Каменяр, 1981.

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Олександр КОРОЛЬ,
Степан БРИК,
м. Чернівці

За оцінками експертів Всесвітньої туристичної організації (ВТО), міжнародний туризм був і залишається домінуючою і розквітаючою галуззю економіки в багатьох країнах. При цьому експерти ВТО особливо наголошують, що це відбувається, незважаючи на існуючу політичну нестабільність у світі і локальні військові конфлікти. Більше того, на початку ХХІ ст. міжнародний туризм за економічною ефективністю вийшов на перше місце в світі, значно випередивши лідерів світової торгівлі – автомобільну і нафтогазову сфери економіки.

Серед досліджень, присвячених міжнародному туризму, можна виділити праці Г. Долматового (2001 р.) [3], А. Александрової (2002 р.) [1], О. Любіцевої (2003 р.) [6]. Особливо цікавою є робота москвички А. Александрової, яка побудована на стандартах та інформаційній базі ВТО. У ній охарактеризовані основні поняття міжнародного туризму, проаналізована географія туристського попиту у регіонах світу, відображені останні тенденції та процеси глобалізації в цій галузі. Киянка О. Любіцева проаналізувала геопрос-

торові аспекти розвитку ринку туристичних послуг, механізми та закономірності його функціонування і територіальної організації на різних ієрархічних рівнях. В її доробку відображені проблеми розвитку та територіальної організації національного ринку туристичних послуг України, динаміка міжнародних туристичних потоків і доходів в Україні за 1995–2000 роки на тлі центрально-східного європейського регіону, до якого входять колишні республіки СРСР і країни колишнього со-

ціалістичного табору. Проте в її дослідженнях не визначене місце України в європейському регіоні в цілому.

Туризм, згідно зі стандартами Всесвітньої туристської організації, – це діяльність осіб, які здійснюють поїздки і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх повсякденного середовища на термін до одного року, з будь-якою метою, але без діяльності, що оплачується з джерел у дестинації.

Таке визначення, очевидно, відрізняється від традиційного розуміння туризму як поїздки виключно з пізнавальною метою або на відпочинок.

Необхідність розширити поняття туризму, вивести за межі його традиційного розуміння викликана зростаючими міжнародними туристськими потоками і збільшенням їхнього впливу на міжнародну торгівлю та світову економіку.

Одне з перших визначень туриста належало Комітету експертів із питань статистики Ліги Націй (1937 р.). Воно одержало міжнародне визнання і в основному дійшло до наших днів з деякими пізнішими поправками. Сьогодні в міжнародній практиці широко використовується визначення, вироблене на

Таблиця 1

МІЖНАРОДНІ ТУРИСТИЧНІ ПРИБУТТЯ (ARRIVALS), МЛН.

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Європа	270,4	316,4	396,2	395,8	407,4	408,6	425,6	443,9
Україна	–	3,7	4,4	5,8	10,5	12,5	15,6	–

Таблиця 2

ПОКАЗНИКИ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ, МЛН. ОСІБ

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005
В'їзний туризм	6,4	9,2	10,5	12,5	15,6	17,6
Визний туризм	13,4	14,8	14,7	14,8	15,5	16,5

Міжнародній конференції зі статистики подорожей і туризму (Оттава, 1991 р.) і схвалене Всесвітньою туристською організацією (ВТО) та Статистичною комісією ООН. Отже, турист – це особа, яка подорожує і здійснює перебування в місцях, що знаходяться за межами її звичного середовища, на термін не більше 12 місяців з будь-якою метою, окрім заняття діяльністю, що оплачується з джерел у місцях, які відвідуються [1, с. 6].

Запропонована дефініція дозволила чіткіше окреслити ту частину подорожуючих осіб, яка виступає об'єктом статистичних досліджень у туризмі. У підсумкових документах Оттавської конференції та технічних посібниках ВТО турист визначається як відвідувач. Це поняття рекомендується використовувати як основне в статистиці туризму. Воно поширюється і на одноденних відвідувачів. Очевидно, з цієї причини у визначенні не вказана мінімальна тривалість перебування за межами звичного середовища (24 години), наявна в багатьох національних туристських законодавствах.

Туризм не є однорідним явищем. Передусім його можна поділити на внутрішній і міжнародний (international tourism).

Міжнародний туризм, на відміну від внутрішнього, передбачає поїздки за межі країни. Він охоплює відвідувачів, які не є резидентами країни призначення (country of destination) і поділяється на дві форми – іноземний (inbound) і зарубіжний (outbound). Форми різняться за напрямками туристського потоку. Той же турист може бути класифікований як іноземний і зарубіжний одночасно залежно від того, стосовно якої країни описується його поїздка. Акцентують країну походження, де він є зарубіжним туристом, і країну призначення, де він – іноземний турист.

Статистика міжнародного туризму складається з двох основних розділів: статистика туристських потоків і статистика туристських доходів і витрат. Для кожного з них ВТО розробила перелік основних показників, інформативних і таких, що відносно легко вимірюються. Найважливішим показником туристських потоків є кількість прибуттів (arrivals).

Під кількістю прибуттів розуміється кількість зареєстрованих відвідувачів тієї чи іншої країни, які не є її резидентами, за певний проміжок часу, зазвичай за рік. Усіх їх можна поділити на одноденних відвідувачів і туристів (відвідувачів, що перебувають у країні призначення понад одну ніч).

Усі показники вимірювання прибуттів у міжнародному туризмі поділяються на такі категорії [12]:

TF – прибуття міжнародних туристів, що обліковуються на кордоні (за винятком одноденних відвідувачів);

VF – прибуття міжнародних відвідувачів, що обліковуються на кордоні (враховуючи туристів та одноденних відвідувачів);

TSE – прибуття міжнародних туристів, що обліковуються в колективних туристичних закладах;

TNS – прибуття міжнародних туристів, що обліковуються в готелях і подібних закладах.

При вимірюванні прибуттів надається перевага обліку на кордоні. Однак не всі країни можуть збирати такі дані. Тоді замість цих показників можуть бути використані інші.

Оскільки турист може за рік здійснити декілька подорожей або протягом однієї поїздки відвідати декілька країн, фактична кількість туристів менша за кількість прибуттів.

За даними ВТО, прибуття до Європи та України розподілились так (табл. 1) [12]:

Як бачимо, міжнародні туристичні прибуття до Європи протягом 1990–2005 років зростали. Винятком є тільки 2001 рік, коли спостерігався невеликий спад туристичної активності до попереднього року (–0,1%), що пов'язане з терористичними актами 11 вересня у США.

Такий же тренд зростання спостерігався і в Україні. Протягом 1995–2004 років міжнародні туристичні прибуття до України зросли у 4,2 раза. На відміну від Європи, в Україні в 2001 р. спад не спостерігався.

В Україні рекомендації ВТО щодо статистики туризму застосовуються з

1997 року, а у 2003 році набули офіційного статусу: Держтурадміністрація України і Держкомстат України затвердили спільним наказом від 12.11.2003 № 142/394 Методику розрахунку обсягів туристичної діяльності (реєстрація в Міністерстві юстиції України від 08.12.2003 № 1128/8449) [11]. Але між українськими підходами щодо статистичного обліку міжнародного туризму і стандартами ВТО є певні відмінності. Так, в Україні до міжнародних туристів відносять осіб, які перебувають у країні призначення не менше 24 годин. Їх обліковують на державному кордоні України, що відповідає показнику Всесвітньої туристської організації – TF (це зазначено і в статистичній звітності ВТО). На відміну від ВТО, в Україні рахують не прибуття (arrivals), а кількість осіб, що перетнули державний кордон. Статистичні дані про міжнародних туристів, залежно від напрямів турпотоків, державна прикордонна служба України подає під назвою в'їзний (іноземний) або виїзний (зарубіжний) туризм. Якщо порівнювати дані ВТО по прибуттях з даними по в'їзному туризмі, які подає держприкордонслужба України, то вони повністю збігаються, починаючи з 2002 року.

Показники іноземного туризму в Україні протягом досліджуваного періоду зростали щороку (табл. 2) [11].

Приріст в'їзного туризму в 2001 р. щодо попереднього року був рекордним і склав +43,7%. Починаючи з 2002 р., іноземний туризм зростає дещо меншими темпами: приріст у 2002 році відповідно до 2001 р. склав +14,1%, в 2003 р. – +19%, в 2004 – +24,8%, в 2005 – +12,8%.

Виїзний туризм в Україні зростає дещо меншими темпами, а протягом

2001-2003 рр. взагалі коливався на рівні близько 15 млн. осіб (табл. 2).

Знаючи кількість в'їзних та виїзних туристів, можна підбити баланс та визначити сальдо міжнародного туризму. Воно розраховується як різниця між кількістю іноземних і зарубіжних туристів. Додатне сальдо оцінюється як позитивне, а від'ємне – як негативне явище.

Туристичний баланс України був пасивним протягом 2000-2003 років: від'ємне сальдо неухильно знижувалося з –6991380 у 2000 р. до –2281049 осіб у 2003 р. У 2004 році кількість в'їзних туристів перевищила виїзних на 141642 осіб, а у 2005 році сальдо складало вже +1177056 осіб (табл. 3).

Дослідження міжнародного туризму передбачає також аналіз структури туристських потоків.

Україна має значний сухопутний кордон та безвізовий режим із Росією, яка є країною-постачальником туристів. Як наслідок, у 2005 р. відвідувачі з Росії посідали перше місце у структурі іноземних туристів – на них припало 34% (табл. 4) [11].

Переважає більшість російських туристів (80%) відвідували Україну з приватною метою. Друге місце, наприклад, посідали туристи з Польщі (20%).

У 2005 році відбулося скорочення в'їзного туризму з країн СНД, в основному за рахунок зменшення кількості подорожуючих з Азербайджану (–13 тис. осіб, або –23%). Водночас унаслідок запровадження з 1 вересня 2005 року безвізового режиму в'їзду в Україну та транзитного проїзду через її територію для громадян держав-членів Європейського Союзу значно збільшилась кількість в'їзних туристів з цих країн:

з Словаччини (+159 тис. осіб, або +98%), з Польщі (+1,7 млн. осіб, або +95%), з Румунії (+64 тис. осіб, або +65%), з Німеччини (+48 тис. осіб, або +34%).

У свою чергу в'їзні туристи за мотивами розподілялись відповідним чином (табл. 5) [11].

Як видно із цих даних, більшість приїздив до України у 2005 р. здійснювалось із приватною метою. Порівняно з попереднім роком частка приватного туризму зросла від 79% до 82%, водночас скоротилася частка організованого туризму від 14% до 12%. Решту склали службові поїздки.

Статистика ВТО туристських доходів (receipts) охоплює доходи у грошовому вираженні (US\$), одержані країною призначення від іноземного туризму за певний проміжок часу, зазвичай за рік. Вони складаються з витрат відвідувачів, що здійснили прибуття до

даної країни. Основними статтями витрат іноземних туристів у країні призначення є: розміщення, харчування, внутрішній транспорт і пальне, екскурсії, розваги, шопінг та ін. Цей показник охоплює доходи, одержані як від туристів, так й від одноденних відвідувачів. Витрати останніх можуть бути суттєвими, особливо в тому випадку, коли вони проживають у прикордонних територіях і здійснюють поїздки до сусідніх країн з метою купівлі там товарів і послуг. Такі поїздки можуть мати регулярний характер, що робить їх вагомим джерелом доходів від іноземного туризму.

Туристські доходи виключають витрати, пов'язані з перевезенням іноземних туристів транспортними компаніями країни їхнього походження або третьої країни. Ці доходи виділяються окремо і мають назву міжнародні транспортні доходи. Їх частка у сукупних витратах іноземних туристів у світі складає близько 18%.

ВТО подає всю вартісну статистику (US\$) у поточних цінах, що не відображає реальної динаміки явища. Цю проблему можна розв'язати, перейшовши до реальних вартісних показників через індекс цін.

Індекс цін (CPI – Consumer Price Index) – це помножене на 100 відношення вартості певного набору товарів чи послуг в доларах в даному періоді до вартості того ж самого набору в певному базовому періоді [9, с. 26].

Для досліджуваного періоду індекс цін мав відповідні значення (табл. 6).

За даними ВТО, доходи від іноземного туризму в Україні та Європі розподілились наступним чином (див. табл. 7 на стор. 68) [12].

Таблиця 3

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ БАЛАНС УКРАЇНИ, МЛН. ОСІБ

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Сальдо	–7	–5,6	–4,2	–2,3	+0,1	+1,1

Таблиця 4

СТРУКТУРА В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ ЗА НАПРЯМКАМИ (2005 р.)

Країна походження	Кількість туристів	Частка	%
Росія	6 043	829	34%
Польща	3 489	033	20%
Молдова	2 780	880	20%
Білорусь	1 957	708	16%
Угорщина	1 841	783	11%
Словаччина	321	977	2%
Німеччина	189	546	1%
Румунія	161	948	1%
Решта країн	8440	56	4%
Всього	17 630	760	100%

Протягом досліджуваного періоду в Україні спостерігався помірний приріст доходів. В Європі була подібна ситуація, крім 2001 року, коли разом зі зниженням кількості прибуттів відбувся спад доходів (-2,3%). Взявши до уваги індекс цін, ситуація дещо змінилась, тобто обсяги реальних доходів від іноземного туризму в цінах 1995 року трохи знизились. Проте як в Європі, так і в Україні тенденція росту, хоча і з меншими темпами, все-таки збереглась.

Знаючи кількість прибуттів і доходи, можна визначити дохідність іноземного туризму, яка розраховується шляхом ділення другого показника на перший.

У 1995 р. ВТО провела дослідження доходності туристських напрямів. Доходи лише з прибуття склали в середньому 708 US\$. Значення цього показника сильно варіювались. Доход із прибуття був нижчим у країнах (Канада, Мексика), які мають спільний сухопутний кордон з головними країнами-постачальниками туристів (у цьому випадку – США), а також у соціалістичних (колишніх соціалістичних) країнах (Китай). Високий рівень доходів із прибуття відзначається в країнах, які віддалені від великих ринків збуту, мають значні митні перешкоди, характеризуються високою вартістю життя або зорієнтовані на туристську еліту [1, с. 53].

Того ж 1995 р. доходність іноземного туризму в Україні становила 51 US\$ per arrival, а в Європі – 669 US\$ per arrival. У 2004 році цей показник у цінах 1995 р. в Україні мав значення 134 US\$ per arrival, а в Європі – 622 US\$ per arrival.

Така картина пояснюється структурою іноземних туристів і тривалістю їх перебування (чим вище в туриста доходи та чим довше він перебуває в країні, тим більше він витрачає там грошей). Близько третини іноземних туристів приїжджають із Росії, яка характеризується невисоким рівнем доходів, 80% російських туристів відвідують Україну з приватною метою, тому їхні поїздки нетривалі.

Статистика туристських витрат (expenditure) охоплює витрати у грошовому вираженні (US\$) резидентів даної країни на зарубіжний туризм за певний проміжок часу, зазвичай за рік. Вони включають витрати як одноденних відвідувачів, так і туристів.

За даними ВТО, витрати на зарубіжний туризм в Україні та Європі роз-

Українські туристи в угорській Гортобаді.

поділились відповідним чином (табл. 8) [12].

Витрати на зарубіжний туризм в Україні постійно зростали. Протягом аналізованих років річний приріст колювався від +16,1% (02/01 рр.) до карколомних +212% (04/03) та +12% (05/04).

Взявши до уваги індекс цін, ми бачимо, що, як і в ситуації з доходами, реальні витрати дещо знизилися.

Знаючи доходи і витрати, можна зробити баланс та визначити сальдо міжнародного туризму, яке є різницею між першим і другим показниками. Сальдо міжнародного туризму має велике значення для платіжного балансу країни. Іноземні туристи забезпечують надходження валюти до країни, тоді як зарубіжні туристи, навпаки, її вивозять. Додане сальдо, тобто перевищення доходів над витратами, робить міжнародний туризм активним, а від'ємне сальдо – пасивним.

Розраховувати сальдо для Європи недоцільно, оскільки більшість міжнародних туристичних поїздок здійснюється всередині Європейського регіону.

Як видно з таблиці 9, в Україні протягом 1995–2005 рр. спостерігався помірний ріст реального сальдо з невеликими коливаннями у 2002–2003 роках. До 2001 р. міжнародний туризм в Україні був пасивним, однак надалі доходи починають переважати над витратами. Максимальне додатне сальдо було зафіксоване у 2005 р. (+0,2 US\$ млрд.). Тоді ж відновився тренд до зростання (приріст сальдо склав +100% до попереднього року).

Таким чином, міжнародний туризм в Україні та Європі показував позитивні прирости майже протягом усього досліджуваного періоду. Тільки 2001–2003 роки позначились у Європі незначним спадом і стагнацією внаслідок вересневих терактів у США у 2001 р., військових дій в Іраку, і як результат, млявої світової економічної кон'юнктури. В Україні ці європейські та загальносвітові тенденції себе не проявили, що засвідчує недостатню інтегрованість української туристської індустрії у світову економіку. Особливо позитивним явищем для України, зафіксованим в останні роки досліджуваного періоду, є додатне сальдо міжнародного туристичного балансу з трендом зростання як у натуральних, так і вартісних показниках. Проте іноземний туризм в Україні досить неефективний, його доходність у 4,6 раза менша за аналогічний європейський показник.

Таблиця 5

СТРУКТУРА В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ ЗА МОТИВАМИ (2005 р.)

Мета поїздки	Кількість туристів	Частка
Службова поїздки	1,0 млн.	6%
Організований туризм	2,1 млн.	12%
Приватний туризм	14,5 млн.	82%

Таблиця 6

ІНДЕКС ЦІН, US\$

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
CPI	85,8	100	112,9	116,2	118,1	120,8	123,9	128,2

Таблиця 7

ДОХОДИ ВІД ІНОЗЕМНОГО ТУРИЗМУ (RECEIPTS), US\$ МЛРД.

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Україна	–	0,191	0,394	0,573	0,788	0,935	2,6	3,1
Європа	145,6	211,9	231,6	228,3	241,2	282,9	328,2	347,4

Реальні доходи (у цінах 1995 р.)

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Україна	–	0,191	0,349	0,493	0,667	0,774	2,1	2,4
Європа	169,7	211,9	205,5	196,5	204,2	234,2	264,9	270,9

Таблиця 8

ВИТРАТИ НА ЗАРУБІЖНИЙ ТУРИЗМ (EXPENDITURE), US\$ МЛРД.

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Україна	–	0,210	0,470	0,566	0,657	0,789	2,5	2,8
Європа	136,1	209,5	223,3	222,3	237,4	282,1	–	–

Реальні витрати (у цінах 1995 р.)

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Україна	–	0,210	0,416	0,487	0,556	0,653	2,0	2,2
Європа	158,6	209,5	197,8	191,3	210,0	233,5	–	–

Таблиця 9

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ БАЛАНС УКРАЇНИ, US\$ МЛРД.

Роки	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Україна	–0,019	–0,067	+0,006	+0,111	+0,121	+01	+02

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 470 с.
2. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. – М.: Нолидж, 1996. – 312 с.
3. Долматов Г.М. Международный туристический бизнес: история, реальность и перспективы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 320 с.
4. Ильина Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 256 с.
5. Крачило Н.П. География туризма. – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.
6. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. – К.: Альтерпрес, 2003. – 436 с.

7. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.

8. Сапрунова В.Б. Туризм: еволюція, структура, маркетинг. – М.: Ось-89, 1997. – 160 с.

9. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 864 с.

10. Проблеми географії та менеджменту туризму /Явкін В.Г., Руденко В.П., Король О.Д. та ін. – Чернівці: Рута, 2006. – 260 с.

11. www.tourism.gov.ua – сайт Державної служби туризму і курортів України.

12. www.inwto.org – сайт Всесвітньої туристської організації.

Івано-Франківська область як складова частина Карпатського рекреаційного регіону має необмежені можливості для відпочинку, оздоровлення та туризму. Цьому сприяють різноманітні види рекреаційних ресурсів.

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

Клімат як визначальний лікувально-профілактичний засіб є основою для створення кліматичних курортів. Окрім застосування аеро-, геліо-, таласотерапії, тут також застосовуються ландшафтотерапія, мінеральні води та лікувальні грязі.

Основним показником якості кліматичних умов є тривалість комфортного періоду й кількість днів зі сприятливими типами погоди. Івано-Франківщина характеризується помірно-континентальним кліматом із середньою температурою липня +17-18°C, січня від -4,5°C до -4,9°C. Середньорічна кількість опадів: 500-1600 мм.

Сприятливі типи погоди в передгірських і рівнинних районах спостерігаються протягом 140-150 днів (10-12 днів на місяць), у гірських районах – 100-120 днів. В Яремчанській зоні цей показник значно вищий – 190-200 днів, у районі полонини Пожижевської – 140-150 днів.

Тривалість рекреаційного літнього періоду в передгірно-рівнинній частині області складає 6 місяців (травень-жовтень), у гірській зоні – 4 місяці (червень-вересень). Зимовий рекреаційний період триває від 3 до 6 місяців. Кліматичні умови гірської частини сприятливі для організації різноманітних зимових видів рекреації: гірськолижного спорту, лижних прогулянок, занять сноубордом, фрістайлом тощо.

Кліматичними курортами Івано-Франківщини є Яремча, Татарів, Микуличин, Ворохта, Яблуниця, Косів, Шешори, Новий Мізунь, Мислівка, Мала Тур'я, Вишків, Черче, Ясень, Битків, Гута, Передгір'я, Вістова.

Водні рекреаційні ресурси представлені річками, озерами, ставками і водосховищами, придатними для водних видів відпочинку, туризму і спорту.

Висока вологість клімату сприяє розвитку густої річкової мережі. Територією області протікає більше 8 тисяч річок і водотоків. Ріки мають гірський і напівгірський характер, тому їх використання обмежується не лише купанням та рибалкою, а й придатне для сплавлення на байдарках і каное (Черемош, Прут).

На Івано-Франківщині нараховується 34 озера. Озера гірської частини, хоч і переважно малоприсадні для купання, в поєднанні з гірськими ландшафтами відзначаються значною атрактивністю.

Наталія РЕЙНГАРДТ,
м. Івано-Франківськ

РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ПРИКАРПАТТЯ

ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Водосховища, які створюються з господарською метою, зокрема на Прикарпатті – Бурштинське та Чечевинське, – можуть також залучатись до рекреаційної діяльності. Оскільки на території області немає досить великих і глибоких природних водойм, водосховища можуть використовуватись для моторного спорту, веслування, хоча це потребує попередніх заходів з облаштування берегів, які можуть підтоплюватись, усунення «цвітіння води» та заростання мілководних ділянок.

Бальнеологічні ресурси. Наявність мінеральних вод є доброю основою для формування курортного господарства. На території Івано-Франківщини зафіксовано близько 300 проявів мінеральних вод. До державного стандарту «Води мінеральні питні» занесено 32 джерела, з них 12 – лікувально-столові і 20 – природно-столові.

За результатами різних досліджень виділено такі види мінеральних вод:

1. Води без специфічних компонентів і властивостей, поширені на значній території, зокрема в Рогатинському, Галицькому, Тисменицькому, Тлумачькому, Городенківському, Калуському, Коломийському районах.

2. Мінеральні води зі специфічними компонентами і властивостями:

а) типу «Нафтуся» – поширені смугою в південно-західній частині Прикарпаття і в межах Верховинського, Косівського, Надвірнянського, Богородчанського, Долинського районів. Попередньо оцінені запаси складають 175 м³/добу за категорією С₂. У межах області виявлено понад 60 водопунктів мінеральних вод типу «Нафтуся». Із них активно використовуються лише вода «Мізунська», родовище якої роз-

ташоване в с. Новий Мізунь Долинського району, та «Гута» – в с. Гута Богородчанського району;

б) вуглекислі – мають розповсюдження в південній частині, в межах Верховинського району, в басейні р. Чорний Черемош. За складом і властивостями близькі до знаменитих кавказьких мінеральних джерел «Нарзан» і «Казбеги»;

в) сульфідні – наявні в Рогатинському, Калуському, Тисменицькому, Тлумачькому, Коломийському, Городенківському, Снятинському районах. Сульфідну воду, яка використовується на бальнеологічному курорті в с. Черче Рогатинського району, внесено в галузевий стандарт України «Води мінеральні лікувальні»;

г) залізисті – поширені в південній і в південно-східній частинах Івано-Франківщини в межах Рожнятівського, Богородчанського, Надвірнянського, Косівського і Верховинського районів;

д) содові – виявлені у Верховинському, Надвірнянському та Долинському районах;

е) бромні, йодні, йодо-бромні – пов'язані з розсолопроявами та попутними пластовими водами нафтових родовищ у передгірських і гірських районах, складають великі поклади в глибоких горизонтах Передкарпатського прогину. Ці води перспективні для бальнеологічного та промислового використання (вміст бром у покладах коливається від 170 до 1055 мг/дм³, а йоду – в межах 15-1000,7 мг/дм³).

3. Хлоридно-натрієві й сульфатовмісні розсоли поширені смугою з північного заходу на південний схід по території Долинського, Калуського, Рожнятівського і Богородчанського районів.

Загалом мінеральні води використовується в лікувально-санаторних закладах Яремчі, Татарова, Микуличина, Ворохти, Шешор, Нового Мізунця, Мислівки, Ясеня, Коршівка, Биткова, Гути, Підгір'я. Бальнеогрязева лічниця Черче є курортом державного значення.

Лісові ресурси. Для відпочинку і оздоровлення людей необхідні чисте, багате на кисень повітря, благотворна тиша, сприятливий мікроклімат тощо. Все це забезпечується лісовими насадженнями, які мають високі санітарно-гігієнічні та естетичні властивості й створюють певний, в тому числі й фізіологічний комфорт для людини.

До рекреаційних насаджень належать зелені зони міст і приміських територій, ліси лікувально-оздоровчих закладів, ліси природно-заповідного фонду, господарські ліси тощо.

Ліси Івано-Франківщини займають 44,3% території, причому зосереджені головним чином у гірській частині. Представлені тут, зокрема, насадженнями смереки, бука та ялиці. На рівнині та в передгір'ях Карпат (до 500 м н.р.м.) переважають дубові та дубово-грабові ліси з участю бука, явора, горобини, береста тощо.

У зв'язку з різноманітними функціями лісів, вони можуть використовуватися з лікувальною, оздоровчою, спортивною, туристичною, утилітарною та пізнавальною метою. Лікувальна функція здійснюється переважно в курортних лісах; спортивна, яка передбачає мисливство, рибалку – у водоохоронних і експлуатаційних лісах; пізнавальна – на території ПЗФ, інших цінних територіях; утилітарна – поєднання відпочинку зі збиранням грибів, ягід; оздоровча, туристична – в лісах різного виду.

Рекреаційні ресурси природно-заповідного фонду. Відзначаючись чистотою повітря і водних ресурсів, території природно-заповідних зон одночасно забезпечують відпочиваючим можливість спілкування з незайманою або малозміненою природою та сприяють відновленню фізичних і моральних сил, збагаченню духовного світу людини, дають змогу здійснювати просвітницьку роботу та екологічне виховання.

У Прикарпатті є багато своєрідних і унікальних природних комплексів із різноманітним рослинним і тваринним світом, ґрунтами, кліматом та іншими компонентами, які знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Нараховується 456 заповідних територій та об'єктів, які займають 14% загальної площі.

Природно-заповідний фонд області включає території та об'єкти різних категорій. Серед них – 1 природний заповідник, 3 національні природні парки, 3 регіональні ландшафтні парки, 60 заказників, 181 пам'ятка природи, 5 дендрологічних парків, 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 195 заповідних урочищ.

Основу заповідного фонду складають національні природні парки (Карпатський національний природний парк, Галицький національний природний парк, Національний природний парк «Гуцульщина») – 49,7% площі всіх заповідних об'єктів, регіональні ландшафтні парки – 19,6%, природний заповідник Івано-Франківської області «Горгани» – 2,8%, заказники – 23,4%.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ

На території Івано-Франківської області взято під охорону та на облік держави 3,5 тис. пам'яток історії та культури, 1490 пам'яток археології.

Чільне місце серед них займає Національний заповідник «Давній Галич». Тут добре збережені унікальні архітектурно-ландшафтні комплекси, які органічно поєднуються з природними заповідними територіями. До складу заповідника ввійшли 9 пам'яток архітектури, архітектурно-археологічних і археологічно-ландшафтних комплексів, а також природні території Галицького регіонального ландшафтного парку.

Історико-архітектурний музей «Скит Манявський», пам'ятка архітектури XVII ст., знаходиться на території ботанічного заказника загальнодержавного значення «Скит Манявський». Зараз «Скит Манявський» поєднує і постачає історико-архітектурного музею і монастиря Української православної церкви Київського патріархату.

На території області працюють 6 садиб-музеїв: М. Грушевського. Л. Мартовича, Р. Шухевича, М. Черемшини, Я. Головацького та В. Стефаніка.

Третина всієї історико-культурної спадщини області припадає на пам'ятки архітектури. Всього їх нараховується 1423. Половину з них становлять культові споруди – 513. Найціннішими є церква Святого Пантелеймона в с. Шевченкове Галицького району (кін. XII ст.), церква Святого Духа (1598 р.) у

м. Рогатині, церква Різдва Пресвятої Богородиці в смт. Ворохта, Благовіщенська церква (1587 р.) у м. Коломиї, які мають світове значення.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ

Матеріальну базу рекреації складають санаторії та пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки і пансіонати відпочинку, бази і табори відпочинку, дитячі оздоровчі табори, туристичні бази, кемпінги, готелі тощо. В області нараховується понад 120 закладів для розміщення туристів на 12 тис. місць, зокрема 45 санаторно-курортних закладів. Нині на Івано-Франківщині функціонує понад 70 ліцензованих туристичних підприємств. Сільським зеленим туризмом охоплені понад 270 приватних садиб.

У м. Івано-Франківську створено центр туристичної інформації, спеціалізовані центри у м. Косові (Косівський інформаційно-туристичний візит-центр районної туристичної асоціації «Гуцулія»), селищі Верховина («Верховина-Тур»).

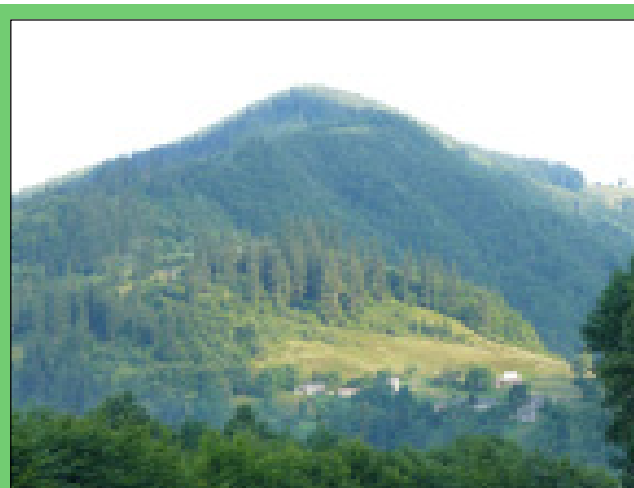
Підсумовуючи сказане, наголосимо: однією з необхідних умов для рекреаційного використання територій повинна бути якість довкілля, тобто певна сукупність екологічних, економічних та соціальних факторів, які будуть спрямовані на поліпшення самопочуття людини під час відпочинку та після нього. Тому визначення екологічної придатності території повинно передувати власне рекреаційній діяльності. Для збільшення ефективності останньої необхідно також удосконалити соціально-економічну сферу, використовувати існуючі рекреаційні ресурси, пропагувати та рекламувати відпочинок.

Водночас потрібно, щоб соціальний вигравш не призвів до екологічних збитків. Метою оптимізації рекреаційного використання території має бути задоволення зростаючих вимог у відпочинку при одночасному збереженні ресурсів. Зокрема, необхідним є визначення оптимальної рекреаційної ємності території, яка залежить не тільки від рекреаційно-ресурсного потенціалу, а й від використання нормативів рекреаційних навантажень, які є різними залежно від типу ресурсу, що використовується, та способу його використання.

Існує потреба у державному регулюванні діяльності, пов'язаної з використанням рекреаційних ресурсів, впровадженні програм з різнобічного дослідження районів, де основним способом господарювання є або може бути рекреаційна діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стафійчук В.І. Рекреація: Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.
2. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: Підручник для студентів екологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Івано-Франківськ: ІМЕ, 2001. – 240 с.
3. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. – Івано-Франківськ, 2000. – 272 с.
4. Гетьман В. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат //Український географічний журнал. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
5. Голубчак О. Екологічна безпека рекреаційного лісокористування в приміських лісах Івано-Франківська //Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матеріали міжнародної конференції, Т. 1. – Рахів, 2002. – С. 321–324.

Василь ГУСТІ

ДИВОСВІТИ КАРПАТ

Наче друзі на мене чекають,
Щоб повідати тайни свої,
Дивосвіти мені відкривають
Гори – вірні обранці мої.

Повз стежини побігли модрини
До туманних далеких вершин.
І шепнули мені: «Іменини
У замріяних юних ялин».

Це для них заспівали потоки.
Не спішім, а послухаймо їх...
Подивіться, під буком високим
Зачарований олень приліг.

Забарилась в долині калина
І тужливо зорить в далину.
А із кетягів – сонця краплина
На пісенну упала струну.

Так уміють на світі лиш гори
Од людей не ховати перлин.
Гей, скоріше вперед, на простори
З оксамитових тихих долин.

Там у травах і зірка іскриться...
І шепоче мені вітровій:
– Може, знайдеш шовкову косицю
Й подаруєш коханій своїй.

Крутосхил, мов трембіта із казки,
Весь в пориві назустріч вітрам.
Дивосвіти любові і ласки
Я синам своїм в спадок віддам.

м. Ужгород

Ю. Стародуб,
Б. Купльовський,
С. Сіреджук,
Г. Стародуб,
ДП «Науканафтогаз»,
Інститут геофізики НАН
України,
м. Львів

СЕЙСМІЧНА АКТИВНІСТЬ У РЕГІОНІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

МОДЕЛЮВАННЯ СЕЙСМОГРАМ

На підставі досліджень, проведених в минулі десятиріччя, стає зрозумілим, що сейсмічну магнітуду, клас та інтенсивність потрібно визначити із застосуванням точніших методів, ніж ті, що ґрунтуються на матеріалах наглядного історичного експерименту [5, 6]. Автори згаданих праць використовують методи стандартної регресії, середніх коефіцієнтів і максимальної вірогідності для ліпшого пізнання сейсмічних особливостей на території Центральної і Південної Європи. Дослідження з використанням експериментальних матеріалів необхідно провадити в межах Східної Європи поблизу ук-

раїнського кордону, щоб мати змогу виконати загальне сейсмічне районування.

Новий підхід до визначення магнітуди землетрусу і внутрішньої структури кори в сейсмічно активному регіоні Карпат описано в праці двох з авторів цих рядків [7]. Результати уточнених сейсмічних і геологічних досліджень ґрунтувалися на інтерпретації розв'язання оберненої динамічної задачі сейсмології в регіоні сейсмічних досліджень у сейсмічній Панноно-Карпатській зоні. Синтетичні сейсмограми, що моделюють результати, одержані із застосуванням геолого-геофізичних даних про профіль літосфери в регіоні, порівняні із зареєстрованими сейсмограмами, використано для уточнення сейсмічних карт у регіоні Карпат. Сейсмограми модельного експерименту, отримані на підставі розв'язування прямої динамічної задачі сейсміки, наведено в праці [8].

Основні кроки методики опрацювання такі:

1) використовують метод кубічної інтерполяції для обчислення даних інтенсивностей землетрусів у регіоні Карпат;

2) синтетичні сейсмограми уздовж профілів І, ІІ, ІІІ одержуємо згідно з моделями профілів, які розроблено для регіону;

3) розраховують коефіцієнти кореляції для повторного обчислення ізолей інтенсивності згідно з історичними та експериментальними даними і сейсмограмами, що моделюють результати для сейсмічних перетинів, які використовують;

4) генерують зразки ізолей інтенсивності для епіцентрів сучасних землетрусів.

Для першого кроку використано дані, зареєстровані мережею сейсмічних станцій Карпатського регіону. Контроль за сейсмічною ситуацією в регіоні забезпечувала мережа сейсмічних і геофізичних станцій під керуванням відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики Національної академії наук (ВСКР ІГФ НАН) України. Сейсмічні станції «Львів», «Городок», «Чернівці», тимчасові сейсмічні станції «Хрещатик», «Хотин» і магнітна обсерваторія «Івано-Франкове» розташовані на території Східноєвропейської платформи; «Моршин» і «Косів» – на Передкарпатському прогині; «Міжгір'я» і «Рахів» – у Карпатах; регіональні геофізичні станції «Мукачеве», «Брид», «Нижнє Селище», «Берегове», «Тросник», «Буштина», сейсмічна станція «Ужгород» – на території Панонської западини.

У таблиці наведені результати, де розраховано класи землетрусів K , магнітуди M та інтенсивності I . Інтенсивність обчислена за допомогою емпіричних формул, які вперше запропоновані в роботі [4] та використовуються у ВСКР ІГФ НАН України [9]:

$$I = 1,5M - 3,51gr + 3,0,$$

де $r = \sqrt{2 + h^2}$; h – епіцентрально відстань.

ІСТОРИЧНІ ДАНІ ЗЕМЛЕТРУСІВ

Рік	Місяць	День	Година	Хвилина	Секунда	Широта, N	Довгота, E	Клас K	Глибина, h, км	Інтенсивність, I, в епіцентрі	Регіон
1965	10	24	06	26	51	48,22	22,66	10,5	3	7	Берегове
1967	7	29	13	35	00	48,03	23,50	9,2	2	5–6	Буштина
1974	2	25	01	59	04,0	48,40	22,98	9,2	2,5	5	Іршава
1976	1	14	11	53	56	49,05	24,02	11,0	2	5–6	Долина
1976	2	07	20	46	40	49,01	24,00	11,1	2	6	Долина
1977	9	25	08	25	4,4	48,25	22,74	10,5	2,5	6–7	Берегове
1978	3	08	14	09	01,8	48,16	22,98	10,3	7	6	Виноградів
1978	7	13	00	16	59,3	48,06	23,42	8,9	3	5	Буштина
1978	7	17	05	30	16,7	48,05	23,38	9,0	2	5	Буштина
1979	8	23	22	02	04,0	48,14	23,58	10,5	4	6	Угтя
1979	9	22	18	06	12,3	48,14	23,58	11,4	4	6–7	Угтя
1982	7	01	5	50	01,4	48,23	22,20	11,8	10	6	Угорщина
1983	10	04	22	17	41	48,12	23,00	9,7	7	5	Виноградів
1983	10	05	4	57	19,8	48,15	23,01	9,7	7	5	Виноградів
1988	1	10	7	7	59	48,10	23,02	8,9	4	5	Виноградів
1988	12	04	22	19	23,0	48,07	23,08	9,9	6	5	Виноградів
1999	1	04	00	30	34,8	47,84	23,02	10,5	0–20	6	Халмеу
2002	1	3	17	43	17	49,4	25,6	10,5	5–6	6	Микулинці

Магнітуда визначається за допомогою рівняння

$$K = 1,8M + 4.$$

Результати розрахунку інтенсивностей методом кубічної інтерполяції показані на рис. 1. Ізолінії накладені на тектонічну карту регіону Українських Карпат [3]. За формулами (1), (2) обчислено інтенсивності на перетині з геотраверсами, де дистанції до епіцентрів одержані за координатами землетрусів з використанням даних таблиці.

Наступний крок – обчислення синтетичних сейсмограм по профілях уздовж геотраверсів I, II, III із застосуванням методу скінчених елементів (МСЕ), що детально описано в праці [7]. Узагальнене рівняння, яке описує процеси поширення сейсмічних хвиль у моделях геотраверсів, має такий вигляд:

$$MU + CU + KU = F,$$

де M , C , K – матриці, відповідно, масова, загасання і жорсткості; F – узагальнена сила, крайова умова – матриця-стовпець МСЕ; U – матриця-стовпець узагальненого переміщення в точках профілю.

Моделі профілів літосфери Землі у Карпатському регіоні побудовані на підставі геолого-геофізичних даних [2, 3].

Вхідними даними у випадку моделювання методом скінчених елементів є швидкості поздовжніх і поперечних хвиль, густина та загасання. Часова форма і тривалість сигналу, що падає, зумовлені часовою залежністю колювання віддаленого джерела землетрусу. Лінійні елементи моделі – трикутники зі стороною приблизно 4 км. Сейсмічні станції Карпатської сейсмологічної мережі, розташовані в околі профілю, проєктуються на поверхню профілю. Для того, щоб уникнути впливу бокових меж моделі на сейсмічне хвильове поле, приймачі розміщені на відстані понад 50 км від меж моделі. Синтетичні сейсмограми (сейсмічні станції спроектовані на лінію II міжнародного геотраверсу: Міжгір'я – 9-та траса, Ужгород – 13-та траса, Берегове – 15-та траса) моделювали від імпульсного джерела з метою розділити і врахувати глибші межі. Розглядали вплив глибинних динамічних параметрів на хвильові поля. Усереднені значення динамічних параметрів уздовж міжнародного геотраверсу такі: швидкість поздовжніх хвиль – 7 900 м/с, швидкість поперечних хвиль – 4 500 м/с, густина породи – 2,5 г/см³;

у розломах (ширина приблизно 4 км) швидкість поздовжніх хвиль – 7 300 м/с, швидкість поперечних хвиль – 3 000 м/с, густина – 1,97 г/см³. Форми експериментального і початкового імпульсу отримували шляхом накладання синтетичних сейсмограм на одну з зареєстрованих.

Сейсмічна станція «Косів» зареєструвала сейсмограму 06.08.89 р. (відповідає другій трасі). Два періоди сейсмограми мали тривалість 20 с. Джерело хвилі моделювалося в інтервалі часу в разі падіння імпульсу типу Лемба тривалості 20 с, що повторює два періоди синусоїди. Амплітуда першого періоду вхідного сигналу втричі більша, ніж другого. На 16-й трасі поздовжні і поперечні колювання надходили до приймача без розсіювання на розломах. З цього випливає, що амплітуди вступів горизонтальних колювань (12 с) є малими. Загалом амплітуди колювань є більшими для вертикальних компонент. Отже, інтенсивності для геотраверсів можна розрахувати з використанням вертикальних компонент, які моделюють за допомогою МСЕ.

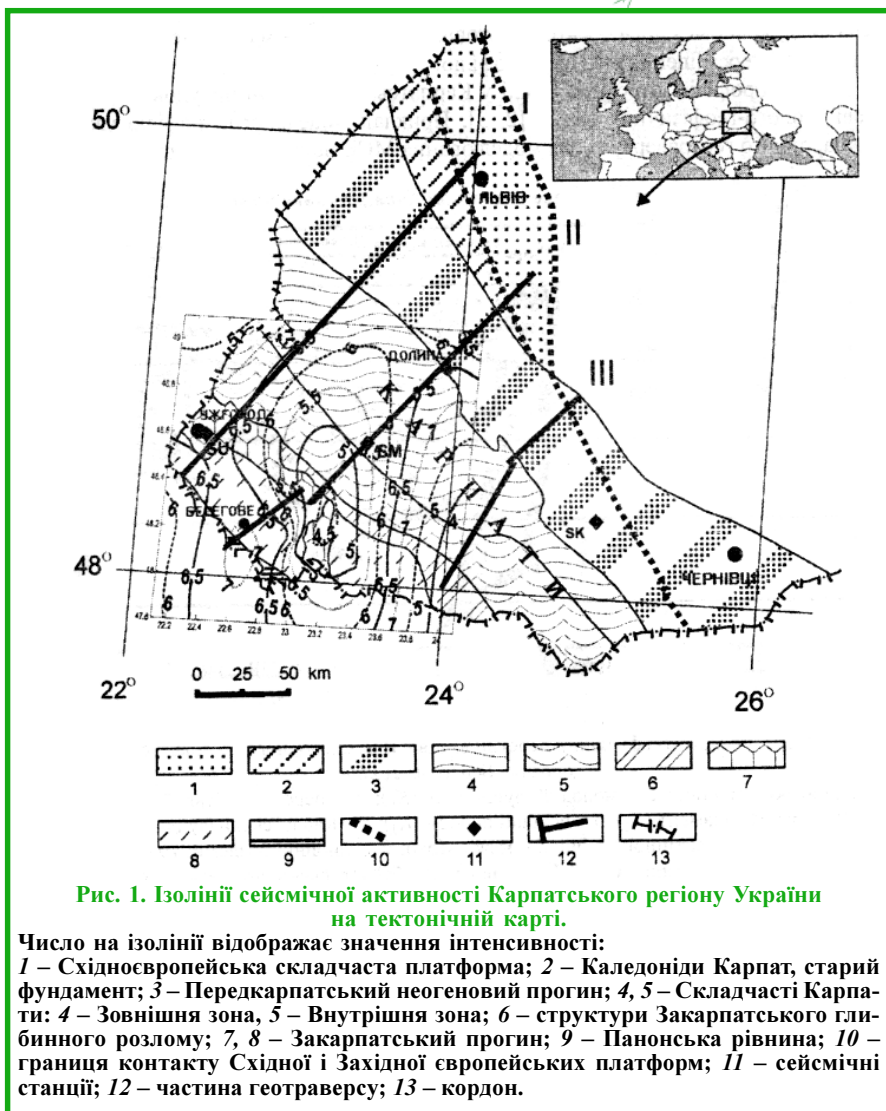
Дані на кроці 3 оцінювали з використанням коефіцієнтів кореляції для інтенсивностей, узятих з трас синтетичних сейсмограм. Максимальне значення вибрано із кожної траси, ці максимуми нормалізовано до середнього квадратичного значення. Вертикальні колювання наведені в часовому діапазоні 0–20 с, що відповідає порівняно малій глибині геотраверсів I і III (при-

близно 20 км), глибина геотраверсу II змінюється від 60 до 80 км. Номери трас відповідають точкам від Південного Заходу в північно-східному напрямі й починаються відповідно до положення кордону (48.4 Дов., 22.2° Ш.; 48.0° Дов., 24.0° Ш.) з кроком 4 км. Короткий інтервал за відстанню (4 км) дає змогу достатньо точно побудувати ізолінії (див. рис. 1).

З огляду на складний шлях хвиль до денної поверхні Землі зміни ізоліній стають зрозумілими. Водночас апертура амплітуд результатної картини відповідає даним, показаним на рис. 1, які отримані з урахуванням польового експерименту. Ми бачимо також детально обведені області підвищеної і зниженої сейсмічності, що відповідають структурі хвильових фронтів у Карпатському регіоні.

Найвизначнішим є результат про зростання в північному напрямі (збільшення довготи) області максимальної сейсмічності, приуроченої до зони підвищеного сейсмічного ризику біля м. Берегове (область інтенсивності 7). Ці результати корелюються з відомими з літератури даними про трикутник високого сейсмічного ризику Берегове–Мукачеве–Свалява. У зоні простежують часті сейсмічні події.

Наступним результатом є точніше виявлення спокійної зони сейсмічної зони в Міжгірському районі, що пов'язано з особливістю структур літосфери, які характеризують геологічну будову в зоні перетину в цій частині регі-

Рис. 1. Ізолії сейсмічної активності Карпатського регіону України на тектонічній карті.

Число на ізолії відображає значення інтенсивності:

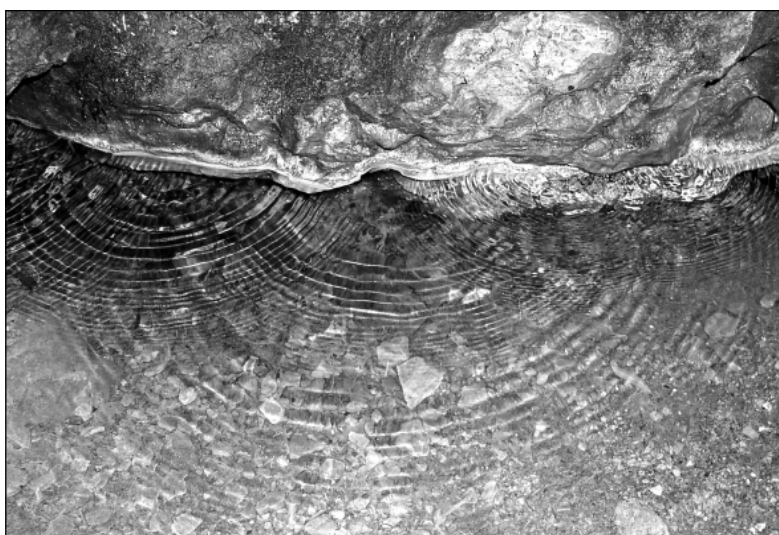
1 – Східноєвропейська складчаста платформа; 2 – Каледоніди Карпат, старий фундамент; 3 – Передкарпатський неогеновий прогин; 4, 5 – Складчасті Карпати: 4 – Зовнішня зона, 5 – Внутрішня зона; 6 – структури Закарпатського глибинного розлому; 7, 8 – Закарпатський прогин; 9 – Панонська рівнина; 10 – границя контакту Східної і Західної європейських платформ; 11 – сейсмічні станції; 12 – частина геотранверсу; 13 – кордон.

ону. Важливим є також виявлення магнітудних трансферних зон низької інтенсивності, які відображають перехід від високої до низької сейсмічності на кривих, що відділяють Карпатську дугу від південно-східної та північно-західної зон (інтенсивність 5–6).

Отже, отримано карти ізолій сейсмічної активності, що ґрунтуються на експериментальних даних у Карпатському регіоні. Дані про сейсмічність у регіоні корелюють з результатами моделювання сейсмічних хвильових полів для головних геотранверсів I, II, III, що перетинають Українські Карпати з південного заходу на північний схід. Отримана нова карта ізолій сейсмічних інтенсивностей, у якій взято до уваги синтетичні сейсмограми, змодельовані для Карпатських геотранверсів. Результати засвідчують добру збіжність з матеріалами названих спостережень і дають змогу виділити зони різної сейсмічної інтенсивності на підставі комп'

ютерного моделювання хвильових полів.

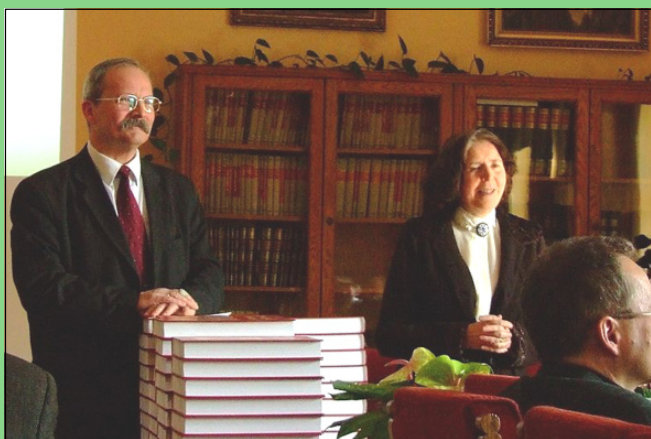
Опрацьований метод допоможе отримувати точніші дані про сейсмічність досліджуваних регіонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стародуб Ю.П., Купльовський Б.Є., Бодлак П.М. Модель Земної літосфери: Карпатський регіон України, сучасне геолого-геофізичне уявлення // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геолог. 2004. Вип. 18. – С. 173–183.
2. Глушко В.В., Круглов С.С. Тектоническая карта Украинских Карпат. М-б 1:200 000. Киев: УкрНИГРИ Мингео, 1986.
3. Харитонов О.М., Изучение слоистой структуры континентальной литосферы // Геофиз. журн. 1995. Т. 17. № 3. – С. 3–12.
4. Новый каталог сильных землетрясений на территории СССР с древнейших времен до 1975 года // Отв. ред. М.Д. Кондорская. Н.В. Шебалин. – Москва: Наука, 1977 – 535 с.
5. Gutdeutsch R., Kaiser D., Jentzsch G. Estimation of earthquake magnitudes from epicentral intensities and other focal parameters in Central and Southern Europe // Geophys. J.Int. 2002. Vol. 151; – P. 824–834.
6. Gutdeutsch R., Leydecker G. Regression analysis to estimate magnitudes from macroseismic observations – comparison of different methods and application to earthquakes in Europe // IUGG Japan. 2003. – 1 p.
7. Starodub G.P., Kendzera A.V., Starodub H.R. Investigation of the Pannonian-Carpathian zone utilising seismological data // Contributions to Geophysics & Geodesy. 2000. Vol. 30. N 4. – P. 283–298.
8. Starodub G.P., Brych T.B. Modeling of wave fields using the fore-Carpathian oil fields as an example // Geophys. J. Int. 1998. Vol. 18. – P. 329–342.
9. Starodub G.P., Kendzera A.V., Pronishin R.S. et al. Specification of the seismic intensities in the Ukrainian Carpathian region utilizing synthetic seismograms // International geophysical conference & exhibition, Moscow, SEG, Russia, 1–4 September, 2003, Session PS14: Regional Geophysics. 2003. – P. 18.

Презентацію «Червоної книги Польських Карпат. Судинні рослини», яка відбулася 4 березня 2009 р. в Інституті ботаніки ім. В. Шафера Польської академії наук, проводять редактори цього видання – директор інституту, проф. Збігнєв Мірек і проф. Галіна Пенько-Міркова.

Проблема охорони видів карпатської флори, які знаходяться під загрозою зникнення чи в недалекому майбутньому можуть опинитися у такому стані, є злободенною не лише в Україні, але й в інших частинах карпатської гірської системи. Тривалий процес освоєння гірських територій у різноманітних його проявах залишив свій відбиток й на рослинному світі, зокрема видах судинних рослин. Тому науковці в усіх карпатських країнах намагаються зібрати якнайповнішу інформацію про ці види й привернути до них увагу суспільства.

Нещодавно доробок науковців карпатського регіону поповнився ще одним чудовим виданням. Це «Червона книга Польських Карпат. Судинні рослини», яка була підготовлена завдяки цілеспрямованій праці польських фахівців-ботаніків та діячів з охорони природи. Як зазначають редактори, книга стала своєрідним «документом вже понесених втрат й свідченням існуючих загроз». Це видання польські фахівці вирішили присвятити пам'яті свого великого співвітчизника, проф. Богдана Павловського (1898-1971), який у передвоєнних 30-х роках ХХ ст. проводив дослідження і в наших Карпатах, найбільше – в Чивчинських горах.

Хоча у вступному розділі зазначено, що основна робота з підготовки видання здійснена протягом дії гранту, наданого для цієї цілі Комітетом наукових досліджень (*Komitet Badan Naukowych*), тобто протягом 1999-2007 рр., але фактично книга стала підсумком тривалих досліджень флори Польських Карпат, початки яких сягають ще ХVIII ст. Також слід зазначити, що вона є своєрідним проміжним підсумком багаторічної наукової праці з вивчення й захисту карпатської флори редакторів – Збігнєва Мірека (директор Інституту ботаніки ПАН) та Галіни Пенько-Міркової (з Інституту Охорони Природи ПАН).

Загалом авторами цього унікального видання є 77 науковців з усієї Польщі. Окрім фахівців академічних установ та вищих навчальних закладів, й співробітники трьох національних парків – Бешадського, Магурського і Пенінського, навіть вчителі сільських шкіл, у випадку, якщо вони виявлялися кращими знавцями того чи іншого виду флори. При аналізі авторського колективу бачимо, що це вельми поважне видання підготовлене 17 фахівцями, які мають науковий ступінь доктора габілітованого (доктор наук), 40 – доктора (кандидат наук), й 20 є магістрами.

Рецензована книга стала логічним продовженням системних досліджень рідкісних і зникаючих рослин Польських Карпат. Оригінальною є структура подання інформації про кожен вид чи підвид (їх у книзі 224). Категорії загрози подані, як у більшості сучасних аналогічних видань, за шка-

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

УНІКАЛЬНА МОНОГРАФІЯ*, або підсумок тривалих досліджень флори Польських Карпат

лою, запропонованою МСОП (1994, 2001). Описи таксонів подані за наступною схемою:

- статус загрози в Польщі і Карпатах;
- особливості таксономії;
- морфологія та біологія;
- загальний ареал;
- поширення в Польщі;
- поширення в Польських Карпатах;
- характеристика екоотопів;
- фітоценотична характеристика;
- характеристика популяцій;
- загроза.

У списку літератури (1100) є кілька позицій й українських авторів, проте їхня незначна кількість свідчить про те, що польські фахівці досить добре ознайомлені лише із довоєнними матеріалами, які стосуються поширення рідкісних рослин Українських Карпат, й слабо – із повоєнним доробком наших дослідників.

У вступному розділі зазначено, й це спостерігається при перегляді книги, що більшість із наведених видів зростають у Польських Карпатах малими популяціями. Це, з однієї сторони, вказує на високий ступінь освоєння Польських Карпат, що призвело до дефрагментації та зменшення популяційних параметрів оселищ рідкісних видів, з іншої – подає картину надзвичайно скрупульозного флористичного вивчення Польських Карпат.

«Червона книга Польських Карпат» цікава ще й тим, що в ній вміщена інформація про кілька десятків видів й підвидів, які також зростають в Українських Карпатах. Приклад наукової співпраці над її підготовкою, структура й оригінальні підходи при поданні характеристики рідкісних та зникаючих видів разом із потужною фінансовою підтримкою Комітетом наукових досліджень, висока якість друку за фінансової допомоги Національного фонду охорони середовища і водного господарства Польщі (*Narodowy Fundusz Ochrony Srodowiska i Gospodarki Wodnej*) роблять цю книгу чудовим взірцем для підготовки подібних видань.

Серед упущень, які є в книзі, неточності при транслітерації кирилических (українсько- та російськомовних) літературних джерел. Ця проблема постійно повторюється у польських виданнях останніх років. Проте такий недогляд не зменшує наукової й суспільної цінності книги.

Юрій НЕСТЕРУК,
молодший науковий співробітник,
Інститут екології Карпат НАН України,
м. Львів.

* ЧЕРВОНА КНИГА ПОЛЬСЬКИХ КАРПАТ. СУДИННІ РОСЛИНИ. Ред.: Збігнєв Мірек і Галіна Пенько-Міркова. Краків: Інститут ботаніки ім. В. Шафера ПАН, 2008. – 615 с.

CZERWONA KSIĘGA KARPAT POLSKICH. ROSLINY NACZYNIOWE. Red.: Zbigniew Mirek & Halina Pienkos-Mirkowa. Krakow: Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, 2008. – 615 s.

МОЛИТВАМИ І МУЗИКОЮ ЧУМАЛЬОВО СКОЛИХНУЛО ТЕРЕБЛЯНСЬКУ ДОЛИНУ...

Василь БЕДЗІР,
член Національної спілки
журналістів України,
м. Ужгород

Чумальово розкинулося на правому березі Терєблі, де вона виривається з тісних міжгір'їв на широку долину. В історії села, яка сягає вглиб до середини XIV століття, були і чума, коли воно майже повністю вимирало, і стихійні лиха, і війни. Але місцевий люд виживав і відновлювався завдяки неймовірній здатності долати труднощі, працелюбності, вірі.

Не останню, якщо не першу роль тут завжди відігравала релігія. У селі над Терєблею уже майже століття діє великий православний жіночий монастир, який ніколи не припиняв своєї святої місії. Таких чернечих обителів у часи воєнничого безбожництва у Закарпатті залишалося всього дві.

Сьогодні це село є одним із найбільш впорядкованих, заможних у Тячівському районі. Нещодавно воно відсвяткувало своє 650-річчя.

СЛУЖИТИ БОГУ І ЛЮДИНІ

З самого ранку у неділю, 3 травня 2009 року, незвично довго та голосно калатали дзвони Покровської церкви. Сповіщали про подію, що мала відбутися тут уперше, – День села. Ніколи чумалівці не бачили в себе стільки людю, скільки його зібралося на тамтешньому стадіоні. Свято відкрив, привітавши гостей, сільський голова Іван Лях. Сказав, що відтепер воно стане традиційним.

Потім і він, і інші виступаючі з вдячністю згадували про багатьох людей різних професій і поколінь, які збагачували історію Чумальова та прославляли його.

Чимало таких припадає й на новітні часи. Наприклад, у цьому селі народилися і живуть, або є вихідцями з нього не менш ніж два десятки лікарів: лише в родині Паканичів представників цієї професії понад десятеро. Серед них заслуженим авторитетом користуються стоматологи Іван та Юрій – батько й син. Понад десятеро колишніх чумалівців працюють суддями, прокурорами, адвокатами у різних кутках

України та Росії, чимало є працівників органів внутрішніх справ – діючих або у відставці, деякі з полковницькими званнями; є також двоє керівників банківських установ, стільки ж кандидатів наук. В Чумальові є свої журналісти і художники. Наприклад, графік Павло Бедзир, ім'я якого добре відоме в Україні та за її межами, за батьком – чумалівський. Колишні мешканці села очолили ради і органи місцевого самоврядування. Серед таких – тячівський міський голова Іван Ковач, селищний голова Королева Михайло Ковач, лідер громади села Крайниково Хустського району Олена Данча.

Але найбільшою увагою і повагою тут користується професія, пов'язана зі служінням Богу. Підраховано, що нині 32 вихідці з Чумальова є священиками в Україні та за кордоном – Росії, Чехії, інших країнах.

У давно минулі роки знаним релігійним діячем був єпископ Йосиф Стойка, котрий Румунською православною церквою проголошений святим. Кілька односельчан нині займають високі посади у керівництві Української Православної Церкви (УПЦ). Так, помічником блаженнішого Володимира Сабодана є Антоній Паканич. Нині владику Антоній стоїть на чолі Бориспільської єпархії УПЦ, є ректором Київської духовної академії та семінарії. Інший чумалівець отець Василій Поляк є настоятелем православного собору в Хусті, отець Михаїл Паканич (рідний брат владики Антонія) служить у сусідньому Колодні. У 2006 році до Чумальова, щоб віддати йому шану та спільно помолитися, приїхали 26 священиків-односельців!

А не так давно у рідне село ректора Київської духовної академії та семінарії, владики Бориспільської єпархії Антонія приїжджав блаженніший митрополит Володимир. На горі Осеряк, де здійснюється п'ятикупольний храм Свято-Вознесенського чумалівського монастиря, глава УПЦ заявив, що відчуває особливу святість і духовне піднесення. Тут усе навколо дихає щирістю, зверненою до Бога. Нині тут постійно живуть сорок п'ять черниць, а раніше, коли всі навколишні обителі були закриті радянською владою, кількість «відданих Господа» доходила й до сімдесяти.

Керує багатоукладним монастирським життям, в якому є і чимале господарство з землями, тваринами і птахами, трактором, вантажними і легковими автомашинами, майстернею з пошиття одягу ігуменія Феодосія. Вона вже третя ігуменія у історії обителі. А першою прийшла сюди, на голе місце, дослухавшись пророцтва місцевого жителя, юродивого Георгія Кароля, начебто тут мусить бути монастир («чую молитви, що доносяться з-під землі»), Марія Рибар, родом із

Дубового. Історію монастиря відтворює в розмові з ігуменією та монастирським священиком отцем Яном одна з найстаріших черниць Феодора.

З Осеряка село видно, як на долоні. За останні кілька десятків років верхівка гори змінилася до невпізнанності. На місці старої дерев'яної церкви була зведена спочатку каплиця, а потім і великий храм. Там, де були приземкуваті перекосені будинки з чернечими келіями, з'явилися кількоповерхові споруди – трапезна з невеличким готелем для мирян, а також будинок для черниць. Газ, водогін – усе новеньке та сучасне, незмінною та старою, як і в часи заснування монастиря в 1925-му, залишається глибина віри. Фігури черниць, схилені в покірній молитві, – тому підтвердження. Як і їхні благочестиві обличчя, скромні поклади та натружені руки. Лише в дні свят, коли не обтяжують обов'язки по господарству, мають змогу відпочити. Робота душі не припиняється.

«ВІД СТАРОГО, ТВОРЯЧИ НОВЕ, НЕ ВІДМОВЛЯЄМОСЯ»

На стадіоні вирувало життя. Увагу прикувала експозиція музею Угліїв із села Велика Уголька. Власниця музею Марія Андріївна привезла і кросна, на яких можна спробувати виткати покривець, і старовинні предмети побуту, і вишивки. Велику цікавість викликав стенд із світлинами фотолітописця села Олександра Васильовича Бедзіра. Він, очолюючи тривалий час місцеву восьмирічку, залишив по собі знімки мало не всіх родин Чумальова, миттєвості з урочистих дійств.

Раніше в Чумальові успішно діяв радгосп імені Суворова з тваринницькою фермою на кілька тисяч голів худоби, машино-тракторним станом, чотирма цехами підсобних

Ветерани педагогічної праці Розалія БЕДЗІР та Марія ЛЯХ.

З ІСТОРІЇ СЕЛА

За легендою, назва села походить від прізвища його першого жителя Чумалія: він на початку XIV ст. втік від феодала з сусідньої Углі та поселився тут. За твердженнями угорського історика В. Белої, правобережна частина цієї місцевості, де Теребля (угорською – Талабор) збігає з гір і виходить на широку долину, була заселена близько 1350 року. За даними історичних актових документів, у 1406 році в Чумальові нараховувалося вже 12 дворогосподарств.

Чумалівці селилися на початку в урочищі Забережжя – підвищенні у західній частині нинішньої території села. Край урочища, який є природним рельєфним кордоном цієї місцевості, у давнину міг слугувати правим берегом річки Теребля. Пізніше річка змістилася на схід і нині протікає посередині між селами Чумальово та Кричово.

На південному заході села розташована гора Микотина, яка увінчує долину з правого боку та є своєрідним сторожем села. Вона впливає і на його кліматичні умови.

Перші статистичні відомості про Чумальово відносяться до 1839 року. Тоді село входило до Хустського округу Марамороського комітату, тут проживала 621 особа. А в 1901 році Чумальово нараховувало 1394 мешканців, на той час уже належало до Тячівського округу Марамороського комітату. Ці дані отримано з Державного архіву у Закарпатській області.

У церковній статистиці за 1893 рік вказано: «Чумальово – це стародавня сільська і церковна громада. Церковна парафія цього села входить до складу Тереблянського церковного повіту. У парафії є кам'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці, що була освячена у 1878 році». У 1925 році у селі було створено окрему православну громаду, священиком якої був Василь Крайно. Інших релігійних конфесій, крім православної, тут немає.

Після входу краю до Чехословацької республіки село Чумальово (Cotmalovo) увійшло до складу Тячівського адміністративного округу (spravni okres). Згідно з відомостями перетису населення Підкарпатської Русі за 1921 рік, село займало площу 2022 га, тут нараховувалося 372 будинки, мешкали 809 чоловіків і 829 жінок. Абсолютна більшість – 1385 осіб – були русинами; крім того, проживали 10 угорців, 226 євреїв, 12 осіб інших національностей, 1 іноземець. За віросповіданням населення поділялося так: 1130 православних, 275 греко-католиків, 226 іудеїв, 2 лютеран.

Перед Другою світовою війною десятки чумалівців перейшли кордон із Радянським Союзом, шукаючи кращої долі у братів-слов'ян на Сході. Там вони потрапили до концетраційних таборів, як порушники законів СРСР, звідки були звільнені з початком формування Чехословацького корпусу під командуванням генерала Людвіга Свободи. Чумалівці, як і інші колишні громадяни Чехо-Словацьчини, потрапили до цього військового з'єднання. У складі корпусу, а також радянських військових частин, до яких були мобілізовані після приходу у край за Карпатами радянських військ, загинули 51 колишній мешканець Чумальова. Їх за радянських часів назвали добровольцями і полеглим на фронтах споруджено обеліск у центрі села. На жаль, невідомою залишається статистика втрат серед чоловіків і юнаків, які потрапили до складу угорської армії, що була союзницею Гітлера і воювала проти СРСР.

У 1878 році в Чумальові почала діяти церковно-приходська початкова школа. Першим учителем був угорець на прізвище Ліхтей. Село визволене від фашистських окупантів Червоною Армією 23 жовтня 1944 року. А вже в наступному, 1945-му, нова влада відкрила в Чумальові семирічну школу, яка в 1961 році стала восьмирічною. Починаючи від 1991 року, учні здобувають базову середню освіту в школі I-II ст., яку в 2001 році реорганізовано в загальноосвітню школу I-III ст.

Свято видалося велелюдним...

Ними гордиться село: стоматологи Іван ПАКАНИЧ (справа) та його син Юрій.

Телевізор у дарунок – найстарішому жителю Чумальова Андрію ЦЕХУ (зліва).

промислів тощо. Працівники доглядали за 1200 га земельних угідь, у тому числі понад 300 га садів. У 80-ті до площ багаторічних насаджень додалися майже 60 га чорноплідної горобини. Господарство в останні понад два десятиліття, коли його очолював Василь Орсаг, досягло неабияких висот.

Через невдалі аграрницькі реформи, ініційовані далеко від цих місць, радгосп перестав існувати. Його землі розпайовані, мають приватних власників. Але плоди діяльності радгоспу – чимало приміщень, які реконструйовані для інших потреб, продовжують служити чумалівцям. Сади і горобинова плантація щороку вкриваються рясним цвітом, віддячуючи нинішнім доглядачам за їхню працю добрими врожайми.

В селі, яке пережило неймовірно складні часи, з'явилися ознаки кращого життя. Чумалівці пов'язують їх із приходом молодого й завзятого сільського голови Івана Ляха. Він спромігся відновити дитячий садок, який за попередні півтора десятиліття розвалився, зяючи пустою. В ньому знову залунав дитячий сміх, у двох групах педагоги виховують 40 дошкільнят.

– Скоро, – сказав очільник громади, – будемо зводити нову будівлю дитсадка. Багатющі традиції цього дошкільного закладу, через який пройшли і старші покоління, і я особисто, мають бути продовжені. Від старого, творячи нове, не відмовляємося.

При новому голові в громаді переконалися, що із кущем сільським бюджетом теж можна багато що зробити. Наприклад, позбутися одвічних вибоїн на автотрасі, утримувати в порядку бокові сільські дороги, а до монастиря прокласти трикілометрову асфальтівку. Іван Лях продемонстрував також, що сміття, яке раніше скидали на береги річки або на межі між Чумальовом і Драговым, можна позбутися. По всіх сільських вулицях за графіком їздить трактор, який відвозить побутові та інші відходи на спеціально обладнаний майданчик. Ця послуга є безплатною для селян, а гроші для тракториста та на дизпаливо надає один із підприємців. Спонсорська допомога.

У селі проживають 3156 осіб. У загальноосвітній школі І-ІІІ ст., яку очолює Василь Маркуш, навчаються 327 учнів. Впливовим осередком культурно-освітнього життя є сільська бібліотека, книжковий фонд якої нараховує понад 7 тисяч книг. Завідувачка Надія Орсаг вже зробила перші кроки до створення в селі етнографічного музею. Майже півсотні експонатів поки що зберігає в бібліотеці. Мріє, щоб ту одну-єдину хатину, яка залишилася незмінною від давніх часів, село викупило від власників для музею.

ВЕТЕРАНАМ І ВІРНИМ ПОДРУЖЖЯМ – МЕДАЛІ ТА ТЕЛЕВІЗОРИ

На свято з нагоди відзначення 650-річчя села не прийшли і не приїхали хіба що заробітчани, які працюють за кордоном. Решта – малі, молоді і літні – усі на святі. Разом із ними і мешканці навколишніх сіл, районного центру, гості з інших районів області.

З особливою теплотою на спорудженій посеред сільського стадіону сцені вітали людей, які зробили найбільший внесок у розвиток села. Це – педагоги місцевої школи та дитсадка. Їм першим дісталися пам'ятні медалі, спеціально виготовлені до ювілею Чумальова. Серед відзначених цією медаллю – ветерани праці Розалія Андріївна Бездір (40 років пропрацювала в дитсадку, майже три десятиліття очолюючи його) та Марія Іванівна Лях. Цієї нагороди удостоєне под-

Трапезна та келії Чумальовського православного монастиря.

ружжя вчителів Ольга Степанівна та Михайло Васильович Онуфрії. Стаж кожного у подружньому житті – 55 років. Таку ж медаль отримала вчителька Олена Василівна Стойка. Безперечно, нагорода знайде й ветерана педагогічної ниви Наталію Мусіївну Орсаг, яка через стан здоров'я не змогла прийти.

Коштовні подарунки одержали ті подружжя, яким по 40 і більше років. Таким дарували телевізори... Серед нагороджених є подружжя Орсагів, зокрема вчителька Марія Юріївна та водій автобуса Михайло Іванович, які прожили пліч-о-пліч 53 роки.

Телевізор отримав найстаріший житель села Андрій Михайлович Цех, якому йде 96 рік.

Відтак місцеві священники освятили герб села і його прапор. Основними елементами герба є зображення монастиря, а ще – гілочка дуба і жолудь, рибина. (Дуб, як символ, вкарбувався в назву місцевого урочища Дубники, а рибальство в минулому було дуже поширеним заняттям селян). Прапор Чумальова – полотнище зі смугами синього, зеленого та жовтого кольорів. У верхній правій його частині міститься гілка ясени та православний хрест. Його наявність на прапорі означає конфесійну єдність чумалівців.

ВІД ДОШКІЛЬНЯТ І ТРОЇСТИХ МУЗИК ДО...

Першими на концертну сцену вийшли маленькі артисти з дитячого садка, який очолює Тамара Антонівна Маркуш. Вихованка цього ж закладу, вона робить усе, щоб його нинішнім мешканцям велося не гірше, ніж їй колись. Вся малеча – у новому народному вбранні, придбаному за кошти батьків і місцевого бюджету. Цікаво, що співати дітям доводилося в екстремальних умовах: вимкнувся звук із музичним супроводом. Діти не знітилися і, виконавши пісню акапельно, викликали схвальні оплески.

Колишні чумалівські культпрацівники, а саме Надія Місарош, Надія Стойка та Оксана Лях відновили агіткультбригаду, що діяла за часів їхнього дівочтва. Своє слово сказав колектив трійстих музик сім'ї Шимонів із селища Солотвино: нагадав, як звучать скрипка, баян і бубен. Відтак сценою заволоділи професійні виконавці – вокальний дует ужгородців Тетяни та Сергія Раховських.

Черниця Феодора (зліва) про історію рідної обителі бесідує з ігуменією Феодосією та монастирським священником о. Яном.

Але найбільш очікуваним, звичайно, був заслужений Закарпатський народний хор. Цей колектив, диригентом і художнім керівником якого третій рік поспіль є Наталія Петії-Потапчук, тиждень перед тим отримав звання академічного. І ось разом із оркестром і танцювальним складом приїхав у глибинку, щоб вітати верховинців. Музичне вітання пробилося до самісіньких сердець. Вчителька-пенсіонерка Марія Михайлівна Маркуш попросила сфотографувати її поряд із пані Наталією – керівником знаменитого колективу, до якого замолоду мріяла і мала змогу потрапити. Та не судилося. (Це було одним із останніх прохань Марії Михайлівни, бо невдовзі її не стало).

Виступали з тієї сцени й менш імениті виконавці та колективи. А дзвінкий «цвях» у завершальну частину свята вбив не хто інший, як народний артист України Іван Попович. Він та його артисти півтори години звеселяли публіку. Закінчилося гуляння величним фейерверком.

До речі, того ж дня ще одне село на ріці Теребля відзначало свій День. Це – гірська Колочава, віддалена вгору за течією річки всього на 25 кілометрів.

Теребля довго несла вниз, аж до місця її впадіння в Тису, хвилюючи доброго настрою, викликаного радісним хвилюванням тисяч людей на її берегах...

Див. стор. 80-81:

1. Загальний вигляд Чумалівського Свято-Вознесенського монастиря.
2. Обхід монастирського храму на празник.
3. За кроснами – юне покоління.
4. Завідувачки осередками культури з с. Углі та В. Уголька Олена Василівна Немеш (справа) та Марія Андріївна Углій.
5. Хвилювання перед виходом на сцену.
6. Урочисте відкриття свята з нагоди 650-річчя села.
7. Герб і прапор села освятили священники.
8. На фотографіях Олександра Васильовича Бездіра люди впізнають себе.
9. Молоде подружжя Іван і Андріана Бокочі з допомогою батьків Алли та Івана Ковачів в'ють родинне гніздо.
10. Голова села Іван Михайлович Лях (другий зліва), вчителька-пенсіонерка Олена Василівна Стойка (крайня справа) та подружжя Ольга Степанівна і Михайло Васильович Онуфрії.
11. Почесний колективний гість – заслужений Закарпатський академічний державний хор.

ВІСЬ У ЧУМАЛЬОВІ

Миттєвості святкування 650-літнього ювілею гірського закарпатського села (3 травня 2009 р.).

Фотознімки Василя БЕДЗІРА

Богуш НОСАК-НЕЗАБУДОВ

ЛИСТИ З НЕЗНАЙОМОЇ КРАЇНИ ДО Л...*

*Дорожній нарис забутого словацького письменника,
перекладача-славіста (уперше друкується українською мовою),
який у 1843 р. здійснив мандрівку до східної Словаччини,
північної Угорщини та Закарпаття.*

V.

Швабські поселення – Русини, що йдуть на одпуст– Фогараш – Горезвісна гора – Дунковицькі краєвиди – Біда березького русина – Якби русин не пив...

*Біля Дунковиці
28 серпня*

Доброго ранку, брате мій радісний! Із зелених Карпат*, сидючи у приємній прохолоді березового шатра, шлю Вам від душі це раннє вітання. Як мені тут добре, як мені тут приємно між своїм людом! Тішуся, що вже за спиною ті швабські поселення, а я тут, під ясным небом, між зеленими горами, поміж словаками та русинами живу собі та насолоджуюся, наче вільний козак, що розкошує після переможної битви. Гей, мені так легко на серці, що я б злетів, наче руський сокіл, над тими вічнозеленими татранськими горами (Татрами) та побажав би всьому слов'янському світу: доброго ранку! Доброго ранку, слов'яни! Швидко до праці за ваш народ, який досі ще перебуває у темі ночі. Адже прокинулися ще не всі. Одна ластівка літа не приносить. Духовне життя так повинно вас надихнути, так освітити, як Боже сонечко освічує всенький світ.

Мені зараз не хочеться переривати ці думки – такі милі, такі потішні, такі радісні для мого словацького серця. Але що робити: для того, щоб мій лист був повністю завершений, я мушу знову повернутися до швабського Коропця, де заночував. Потішний ранок зиркнув на мене крізь низькі віконця, ніби хотів виманити мене з тієї твердої соломи. Ой, була твердою, твердою, як камінь, та це було не найгірше, бо протягом ночі мене мучило ще дещо. Але про це пізніше. Те, що я не зміг побачити увечері крізь морок, зараз, за білого дня, лежало переді мною. Маленький побілений будиночок, чистіший ззовні, ніж зсередини, стоїть, повернутий брамою до замкової дороги, позаду нього довгий хлів (стайня) з шістьма дверима, сіни та стодола, і все це одне біля одного. Швабка сухорлява, висока, схожа на тих попелюшок у Братиславі

(Прешпорку), що кличуть до дворів: «an Aschen», показала мені передню світлицю та бічну кімнату. В обидвох кімнатах високо застелені ліжка, натерті до блиску стільці та скрині, декоровані литвом з шенборнських майстерень. Майже кожен шваб у хаті має передню та задню кімнати, а також кухню. То нечувана розкіш, якщо до цього додаю, що він має ще й дві комори з чотирма ліжками. І все-таки пан шваб незадоволений своїм становищем. Послухайте його, як він скаржиться на весь світ. Шваб: «Сьогодні буде гарна погода. Гей, зможемо багато працювати». Я: «Але праця вам добре оплачується». Шваб: «Ой, Боже борони! Що в скруті зароблю, то світ від мене забере.» Я: «Як таке може бути?» Шваб: «Кесар просить і каже: дайте кесарю кесарево, а Богові боже. Землевпорядник вимагає своє, окрім того, просять і чиновники, адвокати і бозна-хто. Сьогодні чи завтра залишимося ні з чим.» Я: «Але ж ваші кімнати, стодоли, комори та хлів повні. Не свідчать про нестатки.» Шваб: «Ой повні, але ж я маю дітей, а ті теж хочуть жити. Скажу одним словом: на швабів прийшли лихі часи.» Я не хотів би продовжувати з ним сперечатися, бо він аж пашів від люті. Не знаю, чи через звичку, чи через хворобу очей так страшенно кліпав і вивертав очима, розмахував руками, ніби хотів вчепитися мені у волосся. Я розумів, що це все мовиться для того, аби я добре заплатив за його ласкавість і, безумовно, за те, що мені було дозволено спати в нього на голій підлозі. Він від щирого серця тішився і усміхався, коли побачив, що я дещо дав його жінці. Провів мене аж до воріт і кричав услід, аби я приходив до нього на нічліг будь-коли, звичайно ж, за гроші. Добре, добре, подумав я собі: коли рак свисне. Не подумайте, що це через гроші, які я сунув швабці. Ні, правда, що ні. Це через великого і страшного недруга – смердючих клопів. Цілу ніч мене кусали, страх який! І це та вихвалена, на чотири кінці світу протрублена чистота швабських будинків! Лише раз у житті в мене була така жахлива ніч, якої не побажаю навіть найзаклятішому своєму ворогові. Мені більше імпонує простота та скромність у кімнаті, ніж те, що при зовнішньому лиску всередині там такі бруд та сморід. Цей нічліг позбавив мене приємних вражень від усіх швабських поселень, через які я пройшов аж до Дунковиці, бо який би вони не мали гарний вигляд, я був переконаний, що там скрізь повно клопів. І не буде мені перечити той, хто вже потрапляв у подібні обставини. Березинка, Лалово, Софія – численні швабські поселення, вдало розташовані, з білими будиночками, що розміщені на широких вулицях, вже не радували мене так, як учора Коропець, доки клопи не переконали мене про правдивість нашого прислів'я, що у цигана під черво-

* Закінчення. Початок див. у № 1-2 (2007 р.). Публікується із незначним скороченням.

** У «Листах...» Б. Носака-Незабудова Карпати – те ж саме, що й Татри.

ним жупаном чорна сорочка. Швабський характер добре простежується з такого прикладу, що замість того, аби сказати синові, щоб перед тим, як лягти в ліжко, він помолився, шваб наказує, аби йшов і перевірів стайню, стодоли, комори і т.д. Хіба не має рацію тут нащадок німця, від якого пішло прислів'я: *Herrendienst geht vor Gottesdienst* – панська робота важить більше за службу Богу.

Від пам'ятного Коропця через гори та доли, дубові гаї та чарівні рівнини ми проходили в напрямку до Хуста через такі села: Березинку – швабське поселення, Лалово – змішане, Софію – швабське, Фогараш (нині с. Зубівка – *перекл.*), Залужжя, Дунковицю, Сільце, Голиччя (можливо, Лозу – *перекл.*), Влагово (нині с. Вільхівка – *перекл.*) та Велику Компаню – чисто руські села. Ми всюди зустрічали руських прощан, які йшли на одпуст до Мукачева. Співаючи, проходили селами, а короги з ликами святих мрійливо тріпотіли над ними: «Помилуй нас, свята Маріє!» Так побожно, так гарно розливалось попід Татрами. Чоловіки всі вусаті, високорослі, круглолиці, переважно з блакитними (синіми), рідше – з чорними очима. Жінки середнього зросту, міцної статури, з обличчя – як ружі. З-під чорних брів посміхались виразні просвітлені очі: у однієї – сірі, у другої – чорні! Я не з тих людей, що відвертають свої очі від подібних святих паломництв. Бо навіть греки, яких ми вважаємо наймудрішими, йшли на прощу до Олімпу. Турок має свою Мекку та Медину. Єврей свій Єрусалим, де хоча б раз у житті хотів побувати! Наші слов'янські батьки на Балтійському морі мали власну Аркону з могутнім Свантовітом, до якої побожні дороги проходили тоді, коли ще слава її розносилася ген над морськими хвилями. Чому б і русин не пішов на прощу, хоча б один раз у житті, до ікони Матері Божої, до чудового Мукачівського храму чи до будь-якого іншого? Чому б не пішов потішитися з привітними отцями до василіанського монастиря, які вислухали б усе про його гріхи і людські слабкості, а іменем Господнім і простили б? Чому б не приймав Боже тіло перед образом Матері Божої, до якої ще з коліски навчався звертатись і яка з його думками та працею, тобто, з усім його життям, нерозривно пов'язана? Навіщо сміятися з того, про що я вже багато разів чув, на жаль, від тих людей, що шлють листи до Його Світлості, аби в сусідній країні полюдськи поводитися з об'єднаною грецькою (греко-католицькою – *перекл.*) церквою? Вдома сміятися з релігійних обрядів руської церкви, а десь інде її боронити – чи не дивна і не смішна це річ? Наші люди таким кажуть: «Іпс, втіпс, вхопс за ніс!» Дух слов'янський вимагає, аби шанувалось усе, що є священним для будь-якого племені. Якщо я хочу, щоб ніхто не насміхався над моїми переконаннями, то я сам повинен шанувати найсвятіші переконання інших людей, до якої б церкви вони не належали. Хто є байдужим до власного віросповідання, той не шанує й іншого, і навпаки. Сподіваюсь, майбутнім слов'янам пощастить знайти гармонію і єдність духу. Дав би Бог!

У Фогараші мене дуже привітно зустрів п. К. – чиновник з шенборнського металургійного заводу. Це мила, добра словацька душа! З його палких слів та вчинків я дізнався, що він дуже любить руський народ і тому добре з ним поводить. У Загатті – руському селі, що скромно розкинулось між зеленими горами, цього пана мені дуже хвалили русини, а довідавшись, що він є моїм співвітчизником, силою хотіли погостувати мене паленкою. Ох, якби було більше таких людей серед цього пригнобленого народу! Великим ща-

стям для людей є добрі керівники, а один недобрий є для них гіршим за чуму.

У руському краї всюди біля дороги на певній відстані можна побачити хрести з розіп'ятим Спасителем світу, на всіх хрестах золотиться напис кирилицею: Ісус Назаретський Цар Іудейський. З Фогарашу ми йшли через густий та довгий дубовий гай, в якому зустрічали русинів, одягнених у гуні, та гарно вбраних русинок. Вони йшли на одпуст до Мукачева. Дорогою, що тривала більше години, через гору і далі через Загаття, ми дістались до Дунковиці. Тут, під березовим шатром, я зручно всівся на лавиці і тишився з того, що те, що мені повідомили земплінські друзі – не більше, як погані чутки, бо мандрувати дубовим гаєм безпечніше, ніж іти з Пешта до Будина! А от погану репутацію русинам роблять наклепи та плітки про них. Добре, якщо ти не є легковірним, коли йдеться про честь та добре ім'я якогось народу, але найкраще пересвідчитися у протилежному та увійти у становище обмовленого народу. Після цього можна послухати і розмови інших та сміливо плюнути їм в очі, як останнім брехунам! Я хотів якомога швидше прийти до Хуста, сподіваючись, що звідти буде добра нагода дістатися потім до Севлюша (нині Виноградovo – *перекл.*), що знаходиться в жупі Угоча, та до затисянських місцин, і дуже хотів знайти руського візника. Пан жид одразу погодився за хорошу винагороду (як він висловився) у найближчому селі знайти для мене «eine flinke Gelegenheit». Поки його небіж побіг до села, я споглядав околицю та дещо з побаченого на згадку записав собі у щоденник.

Сиджу у приємній прохолоді. Дубова хаща, як називають русини ліс, закриває своєю гущею, наче зеленою завісою, вид на полудень; на східному пагорбі видніється мальовнича Дунковиця, руське село, строкатий вигляд споруд якого нагадує давньоруські вежі й будови, а тому здається, ніби село оповідає про минулі часи; опівночі під золотими Татрами можна побачити розсіпані чудовою долиною будинки, хати дорогої нам руської родини, а захід, звідки я прийшов, закриває зловісна гора. Дорога переповнена людом. Ужгородці та земплінці женуть тучних волів з хустського ярмарку, який був сьогодні і вчора. Знову проходять там з клунками та білими хустками на головах жіночки-русинки, що йдуть на одпуст; тут, біля корчми, сидять або лежать на траві словаки та русини, розмовляючи, як брати, цокаючись та примовляючи: «Дай Боже здоров'я» та «Дай Боже здоров'ячка». Що то тарохтить з південного боку? Дерев'яний

візок зі скрипучими колесами. Двоє низькорослих волів, запряжених у важкому ярмі, ліниво тягнуть його за собою. Хоч він трохи більший, ніж дитячий візок для панських дітей, на ньому спереду сидять двоє вусатих чоловіків, а за ними – дві жінки, чорні як хмара. По боках на возі висять та стирчать лахміття та ганчір'я. «Що це за люди?» – запитую. «То мадяри із Нового Села. Ідуть на купелі під Татри», – відповідають русини. Ну, думав я собі, це могла би бути реальна картина приходу мадярів з азійських степів та пустель до Угорської землі. Лише ця процесія пройшла, вже йдуть наступні. Дерев'яний візок, але набагато більший, ніж мадярський, летить як стріла! Чоловік із жінкою та малим сином, який увесь час кричить «гіса! гіса!», сидять у ньому та вітаються традиційним руським вітанням: «Дай Боже здоровлячка!» Жид їм гукає: «Кюд, кюд, батюшко?», а русин зі сміхом відповідає: «Світом». Потім як лясне батогом, поганяючи дрібних коників, лише за ним закуритися, а русини, спостерігаючи за цим та киваючи один одному, кажуть: «Тот Іваш – то чистий чорт!» Яка ж то різниця між русином та березьким мадяром! Це жваве життя мені дуже подобалося. Де б не кинув оком – повсюдно вирує життя! Тут, навколо мене, перед лицем цих тисячолітніх Карпат, між двома найлюднішими містами у Березькому комітаті та Мараморощині, Мукачевом та Хустом, – стільки життя, співу, крику, гніву, любові, дружби, яких я не міг би побачити навіть у снах! А коли я з радісним обличчям споглядав цю суєту суєт, мені чомусь згадалися мурашники у словацьких гаях. Але цей рух був лише тілесний – духовне життя ще не світилося на обличчі цього чудового, але знедоленого народу! Гей, але ще настане час, коли будуть озиватися зелені татранські гори піснями народу світлого, освіченого, славного!

Русини та словаки розійшлися з-під шатра в різні боки. Зістав лише я з кількома сивими русинами з Дунковиці, які попивали паленку. Вони були не в найкращому стані – але щоб були п'яні, того сказати не можу. Я присів до них та приєднався до розмови, якою з Вами, як приятелем бідного народу, хочу поділитися, бо вірю, що, як у мене, так і у Вас, а може, навіть, у Вас ще й більше, болить душа за те, аби всі слов'янські народи були освіченими, щасливими, жили в кращих умовах. Послухайте про біду та тягар русинів. Старий сивий русин сидить недалеко від мене, підпираючи постріблену голову правою рукою, а на моє прохання розповісти дещо про становище русинів двічі підкрутив білі, як сніг, вуса й почав говорити так: «Ци видите на півночі татранські гори? Високими є ті вершини, та ще більшою є наша біда. Частенько б'є по них грім та цілить блискавка, однак частими бувають і бурі, що над русинами проносяться. Я вже маю, дякувати Богу, вісімдесят років, але прошу у Господа м'якшу постіль у землі, ніж ту, яку я мав на землі. Вісімдесят років! Того не мало, а Татри є такі високі, як були, майже, і на початку світу, айбо і біди русинів не зменшилися, мені ся видить, що вони зростають і скоро будуть вищі, як Татри. З самого дитинства я завжди робив, як кінь, від ранньої зорі аж до темної ночі, кожний-кожнісінький робочий день, айбо так ніч і не заробив. Податки, панщина, комітатські, селянські, церковні внески, хижа, жона, діти, жид, корчма – на вшитко треба здоровля. Русин робить, айбо не може ся доробити! А кіть ушитко не поробить і не заплатить довг – чекать на нього кара:

*Ой дереш, дереш, ліскова палиця,
Што плачуть, любя Анцько, твої лиця?
Ой плачуть тоскно, што б'ють русина,
Што довжен бороді за корчажку вина».*

Так собі заспівавши, продовжив: «Йой біда, гірка біда на світі русинам. Ми потому з горя, аби забути про сю псо-ту, так ся, видите, нап'єме тої паленки», – і, взявши погарчик у тремтячу руку, випив її за моє здоров'я! Я їм показав та пояснив, що роблять вони погано, якщо з біди п'ють, бо тим ще більшу біду собі роблять. Дав їм настанови, щоб вчилися добре господарювати, тому що за честь можна вважати не лише вміти заробити собі, якби важко це не було, але й правильно заробленим розпорядитися. Коли я це говорив, вони переконливо кивали головами. А ще додав їм, що при всіх цих податках – на короля та пана, на село та священика, можуть дещо і для себе відкласти, а якщо ні – тоді хоча б чесно і спокійно прожити. Але вони крутили головами і примовляли: легко говорити та важко зробити. «Лише ви працюєте? – продовжував я далі, – якщо і працюєте в поті чола, то краще підсолоджуйте свою працю чудовим співом, а не паленкою, тому що паленка губить вас та перед світом знеславлює»...

VI.

...Молодий візник – Верховина та Крайна – Тиса – Нічліг – Хуст – Тор-гівці полотном з Орави

30-ого серпня

Віз торгівців полотном гуркоче по скелястій дорозі, – аж сумний край відлунує тим гуркотом, – і я з моїм дорогим земляком з Орави їдемо на ньому. «А як ви потрапили до торгівців полотном? Хто вони? Що за люди?» – спитаєте ви, золотий мій брате...

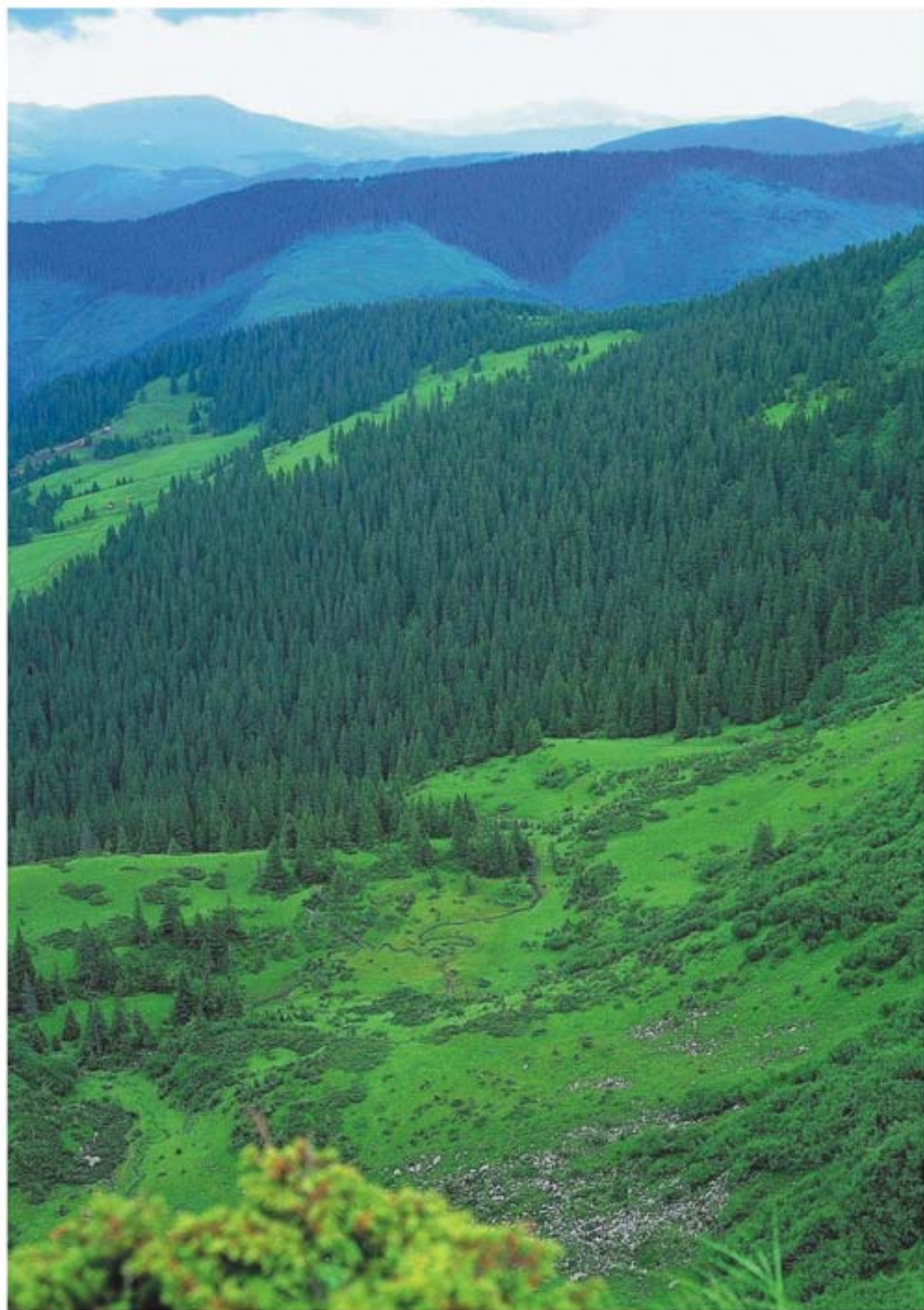
«Der Fuhrmann ist da», – вихопив мене з роздумів голос малого жиденяти, який ходив за руським візником. Старий жид шепче молодому русину щось на вухо. Молодик киває, і на мій поклик підходить до мене. «Што тобі сказав старий бородач?» – питаюся в нього. «Но, же ми дасте чотири злоті до Хуста». Думаєте ви, дорогий мій брате, що і тут нас з молодим русином не хоче ошукати та жидівська душа? Від мене жид просив шість злотих, а русинові вже давав лиш чотири. Було б добре Ісакові залишити два злоті у себе в кишені. «Но, я тобі дам п'ять злотих та вези мене в Хуст». Русин з радістю погодився, а жид уже був змушений на це пристати.

Через п'ятнадцять хвилин я сів на візок. Безліч паломників знову прибували з Дунковиці на храмове свято та зупинялися у пана Ісака. Віз рушив, а писклявий голос летів за нами: «Люди, маю дрібні. Розміняйте, розміняйте двадцятки на дрібненькі. Люди, на світі чесні будьте!» Чи це попередження не є справжньою сатирою на чесність? Мій молодий візник жене маленьких коників, і ми летимо, немов у повітрі. Минаємо Дунковицю з її дерев'яною церквою, старою і сивою, як і дунковицький піп, що саме стоїть перед своєю фарею; летимо з верху на діл, з долу на верх. Русин звертається до мого приятеля поздишовчанина, що саме сидить біля нього, і, зиркаючи на мене, шепче йому: «То – царський чоловік». Вгадаєте, чому я так і залишився для русинів царським чоловіком?

Я вдягав чорний шкіряний ремінь на дорожній одяг, насував на очі шапку від пекучого сонця і мав зелену тайстину (Felleisen). Русини мали мене за шахтаря із штявниць-

Верхня межа лісу і субальпійський пояс Чорногори.

кої академії. Та це і не дивно, тому що цією дорогою проходило багато шахтарів до Мараморощини, що є багатою на соляні шахти. Тобто, хто хоч трохи схожий на шахтаря, той є «царський чоловік».

Недалеко від Дунковиці є поселення Сільце, що тоне в зелених садах. Опівдні з вершини видно Іршаву та інші русинські села. Перед нами розкинулася Голиччя, руське село, і простяглася благодатна рівнина. Віз гуркоче вниз горою і, повернувши на північ, спостерігаємо чудовий краєвид. Немов рай, лежить перед нами невеличка місцина, вся усипана містечками і селами, розкиданими навколо пагорбів, подібних до українських степових курганів. На заході і півночі є узвишшя, що непереборно тягне за собою погляд у безмежну даль, яку Карпати зрізають на півночі. За всю дорогу я не бачив кращого краєвиду. Здавалося мені, що це і є Крайна, і я не помилився: русин, побачивши, як я тішусь цією красою, гордо дав мені знати: «Це наша Крайна». Думаю, це буде правильно, якщо я вам стисло, у двох словах, опишу образи Верховини і Крайни. Верховина – це той, щирими русинами заселений, край, що простягається від Мукачєва поміж Татрами аж за Ужгород. Тут змішуються спокійні гори зі ще спокійнішими долинами, далі стрімкі потоки з шумними водоспадами; тут наче висять на косогорах солом'яні поселення, а там внизу, в долині, лежать їхні сестри – руські села, і дивляться вверх на них, щоб покликати їх вниз на вечерею. Далі на північ – там уже і сніг, і сильний вітер з холодним небом. І все-таки, верховинці люблять свій рідний край і, перш за все, вони є дуже чесні люди. Гостинність у них – святе: не було ще такого, щоб хтось не впустив до свого дому подорожнього. Коли я увечері йшов через села цих добрих людей, вони самі мене кликали до своїх бідних, але чистеньких жител. У швабських поселеннях, як ми бачили, було зовсім інакше! Верховинці є чи не найбільш розсудливішими поміж іншими русинами. Крайна натомість простягається на схід від Мукачєва до Мараморощини. Ось яка різниця між Крайною і Верховиною. В одній більше якоїсь природної первозданності, в іншій – більше чарівної приємності, яка змушує нас забувати про гаряче небо. Яке ж це задоволення бути у тихій, усіяній пагорбами, Крайні. Далеко на півночі зелені Татри, а під ними рівнина. Тут на ній низанка сіл і містечок, там – білі смужечки стрімких гірських потоків; тут, знизу, надзвичайний вид на підтатранські долини, там, угорі, над нами синє небо, ясне, як око щасливого русина. Люд у цих двох регіонах можна охарактеризувати так. Крайняк більш схильний до пияцтва і більш запальний, в порівнянні з верховинцем, тому що ближчий до теплого півдня і до жидів. Але в обох регіонах однаково гостинний і добрий людина. Якби не було жидів і у русинів були б добре організовані школи, тоді б політ їхньої душі зрівнявся б з польотом стрімкого татранського орла! Але жид псує і дух, і тіло, а школа йому в цьому допомагає, тому що дітям, замість викладу необхідних їм знань для життя, звужують світогляд всілякими іншомовними словами, в голову вбивають мадярські, несприйнятливий для руського розуму, слова, там не знайдеш найменшого польоту духу. А ті русини та русинки, які не ходять до жодної школи, яких називають «неучоние», мають набагато більше природного розуму, ніж ті, яких у школах дресирують, немов мавп. Дійсно, при такому псевдонародному підході до навчання русин і справді дурним стане. Спитатися б словами нашого Йонаша [Заборського] в тих, у котрих за народну справу має боліти серце!

Залишаючи на півночі Білки, Задне, Мідяницю, Луково, Довге і т.д., вибиралися ми з Крайни до Мараморощини. Між Влаговом і Великою Копанею, чисто руськими поселеннями, пролягає невеличкий бережок. На одному боці бережка лежить Влагово, а за пагорбом, вже на мараморському боці, попід зеленим гаєчком простяглася Велика Копаня, хатинки якої поглядають на Тису. Посеред згаданого бережка між зеленими луками та квітучими нивами спокійно лежить Діл, маленьке, але дуже гарне і багате руське село. Якраз тоді я знаходився в центрі села, коли сонце лагідно усміхалося над західними горами. На півночі купчилися білосірі хмари. Мій візник поганяв так, що аж йому з чола стікало, поспішаючи уникнути бурі. Густа темін оповила Карпати. Золота блискавка та шалений грім стрясає голим камінням татранських гір, і цей гуркіт наповнював глибокі долини, тихі рівнини і вершини. Душа моя втішалася! За мною – огненна курява, переді мною, ближче до теплого полудня, палає блакитне небо, а на заході – ясне сонце! Чарівний краєвид! За селом на краю пагорба чекав на мене інший величний образ. На сході плачуть рожеві вечірні зорі за сонечком, яке заходить. Мало не під ногами тече біла Тиса і на її зелених берегах лежать милі руські хатки, старі замки, врожайні сади та поля. На хвилях Тиси тріщать ватри, які розпалюють на плотах гуцули, сплавляючи дерево або сіль до Сєгеда чи інших притисянських міст. Поруч зі мною в густому ліску жалібно співають солов'ї, зітхаючи за сонечком, золотим оком ясного неба. Ніколи не забуду той образ, що я побачив з дільського бережка! Ох, брати мої, у кого з вас є відчуття краси, ходіть сюди, на ці східні верхи, і душа ваша окрилиться. Лиш одно засмучує: у цих райських краях дух слов'янський спить міцним сном, але все-одно радує думка про те, що колись усе-таки настануть часи, коли й на святі Татри засяє сонце слов'янської освіти. І на берегах Тиси буде квітнути слов'янське мистецтво, де зараз поки що квітнуть лише багаті луки і плодovitі ниви, квіткові поля і запашні городи. Зараз тутешній людина наче мертвий.

За радістю прийшов жаль. На березі чорт розсипав стільки каміння, що ми по ньому не йшли, а ніби танцювали, і з гіркою бідою докотилися до Великої Копані. Русин зупинив коня та випив погар вина. При цьому так підбадьорився, що мені сказав прямо, що він дійсно з таким добрим чоловіком пішов би «на край світу». Вже добряче стемніло, коли ми виїхали з Великої Копані. Перед нами випиналися високі тополі та вежі. З округлої гори сумно дивилися руїни замку. Хуст уже був близько. Майже всюди стало темніти, все огортало тиша. Лиш приємний шум Тиси чувся то там, то тут уздовж долини. Опівночі чорні гори нагадували мовчазних височенних велетнів, а на південному боці лежали менші гори, які є таким собі розгалуженням Татр, що відділяє Мараморощину від Сатмара (нині Сату-Маре – *перекл.*). Дивовижною була мелодія Тиси, дивовижні і її слухачі – гори, попри яких вона добирається до Дунаю! Спокійна ця ніч – а я думаю про Ваше і моє майбутнє, про славу і щастя народу, оповитого таємницею дивної і темної долі.

Десь близько дев'ятої ми зупинилися в Хусті в зайжджому дворі. Був ярмарок, тому місце знайшлося лише у спільній кімнаті, де русини і, особливо волохи та мадяри, сварилися. Мадяри і волохи були сільськими землевласниками, які останнім часом перебували між собою в опозиції: мадяри майже всі були кальвіністами, а більшість волохів – грецького (православного, східного обряду – *перекл.*) віросповідання. Ці два табори так між собою сварилися, сокирками та склянками кидаючись, по столах гупаючи кулаками, що я швидко

Гори кличуть; пухівка; білий гриб; бузина червона; чорниця; тирлич крапчастий.

вибрався звідти на віз і влігся під відкритим небом. Поздишовчанин та русин вляглися попід возом – сторожити. Мадяри з волохами в кімнаті товклися, доки не виспали зі страшними криками на вулицю й там уже продовжували розбірки. Раптом я почув неподалік розмову: «Мартінку, чи уж спиш?» – «Не, веру я». «Словаки! Словаки!», – скрикнув я і за хвилину вже був біля них. Були то торговці полотном з любої мені Орави та офені з Горної Леготи, поблизу Зволена. Про те, що ми легко і швидко перезнайомилися не потрібно й розказувати. Після короткої, але сердечної розмови ми полягали спати і спали майже до білого дня. Вранці горнолеготчани рушили на Сигіт (нині Сігету Мармацією у Румунії – *перекл.*), а звідти через Сатмар, Саболч та Боршод додому.

Спочатку я відніс листа, якого мені дала пані в ужгородському готелі «До золотої коруни», щоб я передав у Хусті, а потім оглянув місто. Під час оформлення цього листа я заглянув до свого щоденника і під назвою «Хуст» прочитав таке: «зайве місто». І дійсно: я був правий. Ні гарненьких будиночків, ні поважних і добрих людей у ньому не зустрів. Ринок у формі чотирикутника тримається на найбідніших і найнижчих будиночках, що виконують роль крамниць. Перед дверима цих крамничок сидять худі, як хорти, вірмени, і для відтворення повної ілюзії турецького базару (місця, де товари продають у маленьких крамничках) не вистачає лишень, щоб вони сиділи на підлозі зі схрещеними ногами. Турецькі піпи, червоні фески (шапки), довжелезні бороди і вуса, до того ще й кубла диму – лиш уявіть собі це все – і маєте образ вірменина. Через те, що в місті якраз проходив ярмарок, на ринку було тихо, як у гробі. Мене це пустопорожнє гніздо неабияк роздратувало. Навіщо Бог надав йому таке розкішне місце розташування і чому замкові руїни так велично дивляться зверху на це місто, на цей ринок? Мені дійсно соромно було, що Мараморощина не дбає про красу міст, які є і завжди будуть ознакою росту багатства і щастя країни. Але, як я бачу, в Мараморощині, принаймні в Хусті, ні про красу духовну, ні про красу тілесну не дбають. Навіть Карпати були цілий день задимлені, ніби ганьбилися за те, що біля підніжжя живе такий люд! У Хусті усіляких народностей – аж забагато. Тут є вірмени, які нічого, крім того, що палять, не роблять, волохи, мадяри, русини, німці, моравани, словаки і т.д. Байдикують тут ще й торгаші залізом з Моравії та Силезії.

Мої друзі з Орави спали трохи довше, ніж звичайно, бо вчора на ярмарку наговорилися та заробилися. Пробила восьма година, й вони якраз вставали зі своїх возів. Є щось миле в наметі торговців полотном. З вашого дозволу, я зроблю стислий опис цього милого словацького каравану (подорожуюча купецька спільнота). Стоїть біла крамничка, а в ній на полицях порозкладане полотно. Тут знайдете блакитне, там – біле, тут – з хрестиками, там – з цятками – хто яке собі облюбує. Оравчанин уміє нахваляти свій товар. «Люди, підходьте, маю великий вибір», – так зазвичай він зазиває покупців. А той їх возик – то премила річ! Віз має гарно та міцно сплетену кибитку, обтягнену грубою рогозою, аби сувої могли лежати в сухості та чистоті. Зверху товар прикритий покривалом. Колеса, на мій погляд, аж занадто тонкі, проте наші оравчани так женуть коней, ніби вони були залізні. Власником двох таких возів є шугай-здоров'яга Мішко Клиновський з Клину, угорський землевласник. До своєї спільноти і на свій віз він прийняв мене радо, не знаючи, як натішитися тому, що так далеко від рідного дому має змогу мені бодай чимось допомогти. Мій русин з поздишовчанином покину-

ли мене, повертаючись назад до своєї любої домівки. Перед відходом відданий русин знайшов мені ще гуцульську дарабу, на якій плавають на «дільну землю». Через усілякі перешкоди я не зміг навідатися ще й до Сиготу. Тоді я твердо вирішив допливти на плоті з Хуста хоча б до Великої Копані.

Й удача мені усміхнулася. Коли я прийшов до гуцулів, вони якраз рихтувалися відпливти від берега. А тим часом битим шляхом за Хустом гуркотіли вози торговців полотном, і з них мені махали поважні оравчани на знак того, що у Великій Копані будуть на мене чекати. «Хто в Копані буде швидше: я чи оравчани?», – думав я, уможуваючись на плоті. «На корму», – крикнув гуцул, і пліт поплив по хвилях Тиси. Але поки досить. Продовжу згодом. Залиште мене, дорогий мій брате, гойдатися на хвилях бурхливої Тиси та співати з нашим [Карлом] Кузмані:

*Hore Tisou, dolu Tisou duha vodu pije,
Kto Rusinov zamiluje, nech zije, nech zije!*

VII.

На плоті по Тисі – Пісні та розповіді торговців полотном – Берегово – Руський землевласник – Русин і німець – Прощальний погляд на Угорську Русь – Переправа

*В Намині за Тисою
1-го вересня*

Безмірні почуття переповнюють людину на плоті. Принаймні я не знаходив собі місця на ньому від радості. Це щось прекрасне, чудове! Пліт, наче лебідь, пливе по глибоких хвилях тихо, поважно і замріяно; коли хвилі від скель відштовхуються, похитується на них, наче колиска; в іншому місці скрипить або скрекоче як сорока, й цього гуцул боїться, тому що вже багато разів розбивався пліт об гостре скалля, яке підступно стирчало з води. Поскрекоче, погуркоче, порипить, але швидко потрапить у течію і летить, як дикий голуб. І розкішні береги його вітають, бажаючи йому щасливої дороги; старі замки і руські хатки дивляться на Тису і на летючий пліт, ніби хочуть йому сказати: «Стережися, крихке творіння, дорога перед тобою далека, а під тобою – Тиса глибока!» Але пліт не оглядається, і далі, чіпляючись за щербини і скелі, плине і шурхотить собі з іменем Божим. А над нами усміхається ясне небо – то Боже око, яке стереже і великого, і малого, і безкрайній світ, і крихкий малий пліт. Почуття мої підносяться вгору, до того доброго батька, який і наш народ приведе до пристані слави. Але ви не думайте, що я сам тут, на плоті, захоплююся небесною красою: старий сивий гуцул стоїть, повернувшись обличчям на схід, туди, в той бік милий, звідки, мабуть, добрий син або добра донька старенького на Тису відряджали, де рідні села і поля, городи і луки, зелені смереки і голі скали, перебирає чотки, хреститься, шепоче і молодшим віддає накази. Він молиться за щасливу дорогу! Ой гуцулику мій, дитино зеленех гір, сину татранської природи, великою є твоя віра в Бога! Перед тобою на землю має клякнути людина сучасного зчерствілого світу, в тобі має бачити образ тих часів, коли невірники визнають Бога, коли примиряться з ним усі слов'яни і Бог відкриє їм двері до раю людяності. Але й інші думки пролетіли у моїй

душі, коли я плив по білій Тисі. Тисяча років тому на цих спокійних берегах лунали крики і чувся тупіт мандрівних народів, які шукали собі нову батьківщину. Русло Тиси їх вело до благословенної Угорської землі. Біля цієї ріки татари винищили предків наших; у давні часи на нашій землі ганялися один за одним і не могли дійти згоди різні панівні угруповання. Багато крові випила Тиса і це кров усіх дітей Угорської землі, не зважаючи на те, якої вони національності. Ти для всіх нас славна, біла Тисо, і я, син роду словацького, заплакати мушу на водах твоїх над минулим та над сьогоденням нашим, але велика віра живе в серці моєму, що все це виправить майбутнє! З цих думок моїх мене вихопив голос гуцула: «На берег!». Пліт причалив прямо до берега у Великій Копані, де мене вже із самого села вітали оравчани, махаючи капелюхами. Торговці полотном прибули до Великої Копані швидше, ніж я, тому що по битій дорозі шлях триває лише годину, а Тисою, яка вирує туди-сюди, – годину з половиною.

З Великої Копані на возі торговців полотном ми проїжджали через милі гаї та пагорби, з яких відкривається прекрасний вид на Сатмарський комітат, на Севлюш – головне місто малого Угочанського комітату. Діти і торговці полотном були веселі; співи та розповіді під час усієї дороги не припинялися. Молодший брат Мішки Клиновського, вродливий, приємний шугай, мав із собою гармошку і так добре володів інструментом, що всі найкращі словацькі пісні на ньому грав. Крім інших, загравав і заспівав таку:

*Hej, Orava mat moja,
Daleko som od teba,
Daleko som od teba,
Ako je zem od neba!
Chcel by som byt v tom nebi.
Ale redsej v Orave,
V Oravenke v Orave,
Na veselej zabave!*

Ця пісня мене так пройняла, що не можу вам цього й передати. Син порепаної, бідної на врожаї Орави так тужить за нею, як соловей за полудневим небом. Так, ми, словаки, маємо любити свій рідний край і людей, які живуть у ньому, понад усе. Ми не маємо бути подібні до тих, у кого, лиш виїхавши за кордон або з Мікулаша до Бистриці, серце огортає сум за домом, і вони, щойно ноги на чужині обпалили, повертаються знову додому, щоб далі байдикувати. Але носімо в серці своєму народ наш, де б ми не були, визнаваймо його перед будь-ким і незалежно від того, між якими людьми ми не жили б. Хто цього на чужині притримуватиметься, той рано чи пізно навернеться до лона могутніх та величних Татр, буде любити свій народ і вдома, і коли він в чужині його не соромився, тим менше він буде соромитися його вдома, коли задля нього між чужими людьми стільки, скільки хотів, не міг працювати, буде старанніше працювати для нього вдома. Саме такими мені видавалися і торговці полотном з Орави. Як бджоли вони розлітаються по Угорській землі і зносять мед у пасіку. Доказом цього є і Клиновський. Завдяки своїй торгівлі він має велике господарство, і його сім'я в Наместовському Клині є однією з найзаможніших. Але він і любить свій народ. У подорож я взяв із собою «Vlastenecky kalendar» Гашпара Феєрпатакі. Я подарував йому цей календар, тому що під час мандрів він міг йому стати в нагоді. Велику радість мав з того славний шугай, сказав, що він би собі його в Ніредьгазі купив, тому що він, начебто, подоро-

жуючи, без словацької книжки не може. Словаки! Скільки з вас так робить? Чим довше я був з цими шугаями, тим більше вони мені подобалися. Угорську, Семиградську, Хорватську землі, Славонію і т.д. вони знали, як п'ять своїх пальців, і про всі ярмарки знали чи не краще, як самі видавці календарів. Вони до дрібниць можуть розтлумачити вам, де проводиться ярмарок, за який час туди можна добратися, коли проводяться ярмарки у двох містах в один і той же день, щоб вони могли на обидва послати продавців. По-словацьки, по-руськи, по-валацьки, по-хорватськи вони говорять, як мелять. Без них не обходиться в Угорській землі, мабуть, жоден ярмарок. Вони забезпечують полотном русинів, гуцулів, валахів, мадярів, швабів і т.д., і де б я не бачив під час своєї подорожі квітчасту спідницю, я запитував людей: «Де купили?», а вони відповідали: «В Мукачеві, в Хусті від оравчан». Деякі з них, нібито, аж до Кавказу забрели. Один торговець полотном із Сланиці, що при Ораві, мені розказував, що його друг аж до Чорного моря прибився, ба навіть і далі, до самих турків. «Але як же він забрів аж за Чорне море, не знаючи турецької мови?» – запитав я його. «Там знають і по-словацьки. Там, в Одесі, в Казані і в Тифлісі, з ним так розмовляли, як під Оравським замком», – відповів. «Але ж це не турки, а козаки!» – сказав я йому. «Ті козаки, ті, що ще французів гнали, – добрі люди, і такі ж словаки, як ми, лиш вони не так чисто говорять по-словацьки, як ми в Ораві. Їхня мова чимось схожа на руську».

Отак премило, як на мене, бесідує, ми прибули до Севлюша, де, крім управи комітату і руської церкви, більше нічого особливого я не помітив. Звідти через Ардів, Уйгелі, Тисо-Уйлак, Беню і Мужієво ми добралися до Берегова – центру Березького комітату. В цьому краї проходить межа між мовою руською і мадярською. П.-Й. Шафарик, наш славетний земляк, у своїй етнографії дуже сумлінно простежує ту межу, наголошуючи, що руська мова справді виходить досить далеко за окреслені межі, але все-одно мушу визнати, що й угорська мова тут є часто вживаною, однак здебільшого панамі, але більша частина людей все-таки послуговується руською мовою. Природа дорогою до Берегова стала уподібнюватися до краєвидів нижньої Угорщини – рівнина за рівниною, низина за низиною – чи не ген за край світу. В Мужієві, де ми переночували, є каменоломня, в якій різне каміння викрешують, я думаю, що і жорна для млина. В око

мені впали і вежі на всіх чотирьох кутах костьолу, ніби для оборони. У ці краї мали також навідуватися чашники (утраквісти – *перекл.*), тому що в деяких селах над воротами перед старими храмами я бачив намальовані чаші.

У Берегово ми увійшли близько десятої ранку. Оравчани залишилися в Берегові, а потім збиралися податися в Мукачево на ярмарок. Попрощавшись із ними, я взяв ноги в руки і пішов на Токай. Роздивляюся на берегівській площі, чи не знайшовся б хтось, з ким можна було б за Тису поїхати. І ось, підійшов до мене русин і питає: «Куди йдете?». – «За Тису, русине!» – відповідаю йому. І дізнавшись, що він їде до Сатмара, запитую, чи не взяв би мене на свій віз. Домовилися ми швидко і летимо далі, ніби у повітрі. Русин цей був газдою з містечка, що називається Білки і знаходиться майже під самими Татрами. Він розказував мені про берегівських піджупанів, окружних начальників і т.д., запевняючи, що кожен його паном-братом величає, а він їх також так само називає. Він був різкою людиною, що звикла тримати і себе, і своє господарство в порядку, але коней не жалів, так їх рубав, як дерево, мабуть, тому, що був газдою. Русинів він хвалив і казав, що даремно мадяри називають їх дурними; русини розумні і спритні люди, яких хіба що німці можуть обдурити. Він розказав мені таку історію: «Наздогнав якомсь німець русина і просить, щоб той узяв його на свій віз за добру плату. Русин не розгубився і попросив, щоб той заплатив йому мало не цілий злотий. Німець погодився, сів на віз, і русин погнав далі. Коли привезлися вони під одну гору, русин крикнув: «Німцю, сходь!». Німець зійшов, і лишень коли віз викотився на гору, русин йому скомандував: «Німцю, піднімайся!». І той знову сів на віз і поїхав униз горою. Русин кожного разу, коли вони піднімалися вгору, зганяв німця з воза і в душі сміявся, як він його перемудрив. Коли ж вони підїхали до корчми, де мали попрощатися, німець почав рахувати гроші. Русин отетерів, коли почув, що німець рахує так: «Німцю, сходь!» – один гріш мені; «Німцю, піднімайся!» – один гріш русинові – і рахує, рахує, поки собі одну половину, а русинові другу половину не відрахував. Ось так обдурив німець русина і дав йому лише половину з тих грошей, про які домовлялися. Але Бог йому їх з горла вирве, бо хто від бідного забере, той занепасть свою душу!

Через змішані села Асти (Asztely), Шуру (Surany), а також угорські –Чароду, Такош, Угорню – ми дісталися до Тиси. Руського газду перевезли на інший бік, а я залишився на березі Тиси, коли сонечко саме почало сідати. Ще раз кинув погляд на зелені верхи татранських гір, ще раз в душі я уявив собі прекрасний руський край і його щирих людей.

Наче кріз морок прозирала до мене їхня давня історія. Немає свідка, який зміг би в книгах констатувати, що в Татрах споконвіку не жив інший народ, ніж слов'яни. Можна проректи сміливо: в Татрах слов'янські племена є корінним населенням. Задовго до приходу мадяр на територію нинішньої Угорщини жили попід східними Карпатами словаки і русини, в душах яких Кирило і Мефодій запалили іскру віри християнської. Коли угорський король Іштван між угорцями ширив християнство і засновував єпископства, словаки і русини вже тоді мали своїх священиків, які відправляли богослужіння старослов'янською мовою. Угорські королі поневолили русинів, а угорські літописці через надуману пихатість знеславлювали будь-що інше, крім угорського, і, відповідно, про життя русинів нічого не писали. З різних джерел про давню історію руської землі можемо стисло сказати таке: Ондраш II, угорський король, подарував 1213 р. німецьким рицарям маєток в Мараморошині. Міста Бардіїв і Пряшів у Шаріші були уже в XIII столітті і їх називали «угорськими воротами в Галич». В XIV столітті міста Вишково, Хуст, Тячів і Довге Поле (нині Кимпулунг-ла-Тиса в Румунії – *перекл.*) отримали привілеї від короля Карла I (1329 р.). Села Горінчево і Липча, які досі входять у Марамороський комітат, згадуються в грамоті короля Матяша Корвіна (1479). На початку XIV століття, коли Федір Корятович, про якого я вже згадував у третьому листі, прийшов в Угорщину і отримав від Карла Роберта Мукачево та Ужгород, ба навіть і Уйлак, русини окріпли. Цей князь, виявивши тут русинів, почав зводити грецькі (православні – *перекл.*) церкви і монастирі. Катон (Істор. крит. Том IX, 431 ст.) згадує, що граф Петер Петрович, пан у Борощанах Земплинського комітату, для якогось руського князя хотів завоювати угорський трон, але потерпів поразку від воєводи Давше, і втратив свій титул та замок Берест (1310 р.). У XVI столітті на території Угорської землі стала поширюватися Реформація. Саме тоді вибухнули і війни між німецьким цісарем та родинами Заполяї, Бочкаї, Текелі і т.д., що тривали приблизно два століття.

Заручившись підтримкою турків, ці вельможі хотіли отримати владу над Угорською землею, і вони зайшли так далеко, що русинські комітати (Марамороський, Березький, Шариський і т.д.) відділили від Угорщини і приєднали до Сємиграддя. Але подібні суперечки мало впливали на русинів, тому, очевидно, ці вельможі стали зосереджувати свої сили переважно біля Тиси, Мукачева, Хуста і т.д. Ще менший вплив мала на русинів Реформація. Якщо це новаторство поспішали перейняти угорці, німці та словаки, то русини побажали зістати у своїй вірі, байдуже споглядаючи всі ті бурхливі перипетії. Важливішим для Угорської Русі було прийняття римської унії в XVII столітті. Атанасій Крупецький, уніфікатор, 1610 р. управляв Мукачівською єпархією і першим намагався підкорити її папі, але це вдалося зробити дещо згодом мукачівському єпископові Василеві Тарасовичу, який визнав папу главою церкви. Але священики його не хотіли й слухати, а Д. Ракоці, князь сємиградський, навіть його переслідував, і через це він знову на вернувся у лоно східної церкви. 1649 р., отримавши від Фердинанда III титул мукачівського єпископа, він знову відійшов від східної церкви, і в цьому його наслідували вже 63 священики. Але і це ще не могло укріпити об'єднання з Римом, аж 1690 р. на сеймі в Зборові (містечко в Шариському комітаті) Йосифа Декамеліса, посланого папою на цей сейм, обрали управляючим Мукачівської єпархії. Священики і народ його слухали, бо знали, що всі церковні обряди збережено, а богослужіння вестиметься старослов'янською мовою. Ця старослов'янська мова ще й донині є їх святою мовою, і не лише в руських, але й в угорсь-

ких об'єднаних грецьких (греко-католицьких – перекл.) церквах нею послуговуються.

Русини проживають у таких комітатах: в Марамороському – 130 000, в Березькому – 72 000, в Ужанському – 65 000, в Сатмарському – до 15 000, в Угочанському – до 26 000, в Земплинському – до 90 000, в Шариському – 62 000 і в Спиському – приблизно 20 000, тобто всіх разом 474 000. Пан Орлай у праці «Труды и записки Общества истории и древностей Россійскихъ» (1826 р.), випуск III-тій, 221 ст. запевняє, що на території Угорської землі проживає 800 000 русинів, а мені один поважний русин написав, що їх узагалі є до 900 000. Але скільки б їх не було, вони добрі, чесні люди, тільки якби прагнули ширше залучатися до народної справи. Вони мають три єпархії: Мукачівську, Пряшівську та Великовардинську. Мукачівський єпископ мешкає в Ужгороді, Пряшівський – у Пряшеві, а Великовардинський – у Великому Варадіні. До Мукачівської дієцезії належать Марамороський, Березький, Угочанський комітати, половина Сатмарського і Земплинського і майже цілий Саболчський комітат. До Пряшівської єпархії належать такі комітати: Шариський, Списький, Гемерський (Шум'яц, Телгарт і Вернар), Торнянський, Абауйварський, Боршодський і половина Земплинського. Великовардинська єпархія обслуговує об'єднану грецьку (греко-католицьку – перекл.) церкву у таких комітатах: в Арадському, Бігарському, Чанадському, Саболчському, Темеському, Солноцькому і Сатмарському. Священників у цих єпархіях, не беручи до уваги їх сан, усіх разом нараховується 815, а монахів-василіан – до 55. Парафіяльних церков нараховується 799, а філіалів – 318. Василіанських монастирів – 7. В Ужгороді, Пряшеві та Великому Варадіні знаходяться осередки духовної молоді. Відвідують молоді русини і інші римо-католицькі осередки, наприклад, в П'єщанах, Трnavі та Відні. Шкода, дуже шкода, що багато з цих молодих людей згодом зовсім забувають про свій руський народ! Дай, Боже, щоб це змінилося на краще!

Ще раз в думках шлю вітання з краю руського дорогому люду його і його величним духовним поводитирям. Шкода, велика шкода для цього талановитого і доброго народу, що люди з вищого світського стану не лише соромляться його, але і навмисне не хочуть про нього дбати. У всіх, не лише вищих, школах нав'язують угорську мову, тож русини цілком збиті з пантелику і ходять поміж людьми, ніби були не сповна розуму. Але це неправда, хиба – в їх керманичах, які їм не надають освіти тим найкращим способом і тією мовою, яку їм дав Бог. Поки руське духовенство не буде наполягати на тому, щоб навчальний процес був національним, доти не будуть русини щасливими. Щастя народу базується на освіті, яку можна надавати лише рідною мовою. Я знаю, що В. Попович, мукачівський єпископ, шановний пан М. Лучкай, Й. Гаганець, пряшівський єпископ, секретар пан Гаджега і т.д. з усіх сил працюють задля покращення шкіл, усвідомлюючи, що це найслабша сторона руського життя. Школи, школи і ще раз школи, національні, добре організовані, русинам потрібні в першу чергу. А що поєднує духовенство руське між собою? Ви будете питати мене, дорогий мій брате. Керманичів руського народу поєднує об'єднана греко-католицька віра, церкви, монастирі, але про якісь літературні надбання, які б їх об'єднували, я не знаю. Тепер кожний народ під милостивим скіпетром австрійської влади може розвивати своє національне життя, справді, могли б і русини, так само, як словаки, подбати про суспільний орган духовного життя, або доти, доки на це спроможуться, приєднатися до словаків. Слов'янська сім'я, яка на даний час не піклується про

своїх родичів, не має майбутнього. Найкраще було б, якби руські священники, за прикладом галицьких русинів, видавали часопис для духовенства, який впливав би на зміцнення релігії та об'єднаної греко-католицької церкви, і багатьох священників, які нічого або дуже мало читають, особливо зі «старої» школи, спонукав би до читання та роздумів. Браття русини! Без розвитку духовного нема життя; хто в духовному плані стоїть на місці, той помер живим! Багато уже зробив для просвіти свого народу В. Попович, але вінцем усіх його вчинків було б будівництво руської друкарні, щоб із палацу єпископського, який спирається на святі Татри, і свята освіта руською землею розлилася тихим дощем. Далека дорога з Будина до Татр!

«Човен готовий, пане», – гукнув вусатий маляр, і я волею-неволею мушу попрощатися з дорогою землею руською! Тиха Тиса шумить, насакає хвилями на кривий човник, а я співаю прощальну тиху пісню, написану для мене в Лашковцях руським священником паном Товтом:

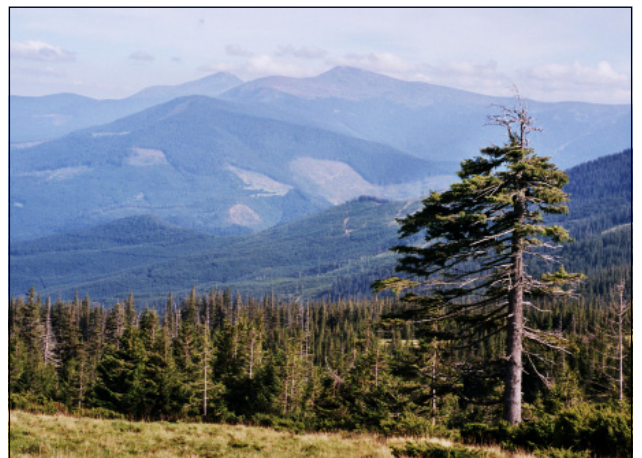
Русинам

*Час розлуки настає,
Здорові ся майте,
Нашу приязнь і забаву
Завше собі згадайте.
Ах, Ах! прощайте,
Ож розлуки прийшов час,
Ой, ой, згадайте,
Же 'м приятель вірний ваш!*

*Кеби небо сотворили,
Би' сьме в єдном закутку
Щасливий вік пережили
Без розлуки і смутку –
Ах, ах! не можу без сліз
На вас згадати,
Ой, ой, в дорогу
Мушу од вас ступати.*

Тиса перевезла човник на другий бік і я, поспішаючи до Намена, ще раз глянув на зелені гори татранські, ще раз від усього серця привітав руські душі, і вас, там, далеко за Дунаєм. Зникли з моїх очей вічнозелені гори і переді мною розпростерлася одноманітна пуща... Ой, хто ж мені покаже дорогу з цієї пустки?

Зі словацької перекладали
Марина БАБИЧ, Світлана МЕГЕЛА, Ганна ПЕТРОВІЦЬ,
Вікторія ТИМОФЕЄВА.
Загальна редакція Тетяни ЛІХТЕЙ

Мирослав ДОЧИНЕЦЬ,
член Національної спілки письменників України
та Асоціації українських письменників

ЧЕБРЕЦЕВІ САРКОФАГИ

СПОРИШЕВИЙ ПІШНИК

Вийшов на ганок. Босий, як апостол. Голова біліша за сорочку. Тиха радість на лиці. В руках дійниця. По яфини зібрався.

— Скільки вам років, діду?
— Ганьба й казати. Дев'яносто два.
— Пенсію файну маєте?
— Що файна, то файна. Скільки гроші не мінялися, а нові файніші.

Розумію: або я не так запитав, або дідо не так зрозумів.
— А чи велика пенсія?
— Та велика. Бо тридцять третій рік беру, — вициряється білозубо.

— А зуби ви чим чистите?
— Нічим нігда не чистив. Я лише полочу їх паленкою досвіта і ввечері. Двічі на день. З дичок паленка. Дуже добре зубам. Та й кров гріє.

— Що вам допомогло зберегти молодість, діду? Силу в руках і ногах?

— Споришевий пішник.
— Що?
— Видиш, який у мене город. Уздовж, аж до кам'яного кадуба, його перетинає пішничок, порослий споришем. Кожного рана босий ходжу по ньому. Вліті підшови обпікає студена роса, зимою — сніг. Пройдуся, низько вклонюся землі, сонцю, дереву — і на увесь день дістану від них благословення.

...Йдемо тим пішником угору разом. Я відсаплюся. Дідо легкий, як перо, трава під ним не гнеться. Зупинився, усміхаючись сам собі, обережно відсунув ногою вбік слимачка. І далі пішов, розчиняючись у зеленому мареві серпня.

БІЛА ДОРОГА

Ми йшли все вгору та вгору, спираючись на відполіровані дощами жердини огорож. Інколи зі стовпця зиркав на нас гострооким і незалежним поглядом півень, і ти боязко обминала той кілок. Дерев'яні будиночки підгірського села стояли так близько один до одного, що сусіди могли б цокатися з вікон келихами. Як у напівсні, дзвеніли десь коси невидимих косарів. А над церковою, що залишалася позаду, завис білий дим голубів.

Село обривалося ожинником. Біля крайньої хати ми сіли на срипучу лавку. Я дістав термос, але він був уже порожнім. Очевидно, з вікна за нами зорили хитрі жваві оченята, бо той

ВІТАЄМО!

Лауреату Міжнародної літературної премії «Карпатська корона», літпремії імені Федора Потушняка та журналістської премії імені Олекси Борканюка Мирославу Дочинцю, котрий (на думку літературознавців) сповідує у прозі аскезу тонкого литва і холодної чеканки, виповнилося 50.

З роси й води, шановний колего!

ж миті, як я в задумі скапував рештки чаю в шкаралупу яйця при дорозі, на вулицю вистригнуло хлоп'я з глеком, ледве не більшим за нього. Щербаті вінця глечика пахли малиною, це потім і ти потвердила. А вода... буває так, що вода, подібно до рідкісних пахощів, несподівано відтворює в пам'яті давно забуту картину. Поки я пив, заплющивши очі, згадалося, як ми в інтернаті годували ведмедицю Машу. Її подарували школі ще ведмежатком лісники, і вона дорослішала разом з нами, обганяючи хлоп'ят і дівчаток зростом. Найбільше, пам'ятається, нас розважало те, як Маша розгортала цукерки — в хід ішли і кігті, і зуби, і чорна пігунка носа. Але цукерки ми любили теж, а їх було немилосердно мало. Тому до клітки частіше летіли підробки — обгорнуті камінці. Маша невтомно сопіла над кожним «гостинцем», а коли нарешті виявляла обман, починала сумно чухати себе за вухом. А ми дружно втішалися...

Я дивився, як голуба живинка б'ється на твоїй скроні, коли ти припала губами до глека.

— Отакою водою досить губи змочити і можна йти далі, знаючи, що вже не помреш, — сказала ти, пригортаючи до грудей жбан, наче невміла мати першу дитину.

— Та що там, — по-дорослому озвався хлопчик.

— У нас повен колодязь. Нікому й пити. Федько десь у Казахстані ізслизся. Найшов якусь собі там.

Хлоп'ячу сорочку відтягувала донизу строката шеренга значків — напевно, туристи і відпочиваючі нагороджували його за смачнющу воду. В нас не було чим поповнити його колекцію. Я видобув з рюкзака баночку згущеного молока і простягнув хлопчиківі.

– Не треба, – махнув він рукою, оглядаючи свої босі ноженята. – У нас корова є.

– Це до чаю, – сказав я.

– Ми чай не п'ємо, – ляснув гедзя на коліні.

– Тоді з водою.

– Таке скажете – з водою, – розгублено глянув спочатку на мене, а потім на тебе.

Ми запитали, як дістатися до санаторію «Солоний мочар».

– А ось білою дорогою. Підете до старої каплиці, потім на ліву руку звором. А там радіо почуєте.

Через хвилину я оглянувся. Хлопчини вже не було. Бляшанки з молоком, яку я поклав на лавицю, теж.

Мені ще ніколи не доводилось ходити такою білою дорогою. Колія скам'янілої білосніжної глини, мовби розсипана в давнину чумаками сіль, горбкуватими габами пливла у сосновий бір.

– Це неподобство – топтати білу дорогу грубими черевиками, – сказала ти і направду сіла розшнуровувати взуття. – Такі дороги, напевно, в рай ведуть.

Ми перекинули зв'язані черевики через плече і пішли далі, обминаючи босими ступнями руді їжачки шишок. Ліс дихав нам в обличчя могутніми зеленими грудьми. Дерев розступалися неохоче. Під їх густими, майже фізично відчуваними тінями приходив такий же густий, якийсь первісний спокій і впевненість, що ти незнищений у цьому світі.

Невдовзі трапилися нам два блюдця колобаньок з дошовою водою. Одне з них висохло до кавової гуші, в якій останні години доживали напівсонні пуголовки. Друге, набагато повноводніше, не було заселене цими створіннями.

Ти вклала на коліна і заломила до неба руки:

– О, небо! Пошли дощу цим бідолашним жаб'ячим дітям! Та хіба ти послухаєш нас, безбожників... Треба якось рятувати головастиків, – запитально глянула на мене.

Я дістав з кишені ножа і заходився обіруч прорубувати в задубілому ґрунті канал від одної калюжі до другої. Коли мутна жижа заповнила по вінця пристанище пуголовків, ти вимурувала з глини впереміш з глищею щось схоже на греблю. І витерла руки об папороть, не зриваючи її.

А потім ми лежали на ліловому простирадлі чебрецю під руїнами старезної, чи не язичеської каплиці. Наші заплучені повіки просвічувало сонце, і гілка шипшини, що звисала над головами, здавалася тілесно-рожевою, наче морські корали. Світ заціпенів у полуденній дрімоті, навіть тиша заснула, тільки зрідка тривожив її ревінням літака самотній джміль.

– Треба вже показати тебе моїй мамі, – поворушив я зсудомленими спекою губами.

Ти мовчала.

– У моєї мамі найліпший у селі квітник. А виноград над подвір'ям такий густий, що неба не видно.

– І навіть зірок? – зіп'ялася ти на лікоть.

Щодо зірок я не був певний.

Ти знову мовчала. Аж поки я не приніс нарваних біля струмка квітів. Вони майоріли здаля – ці живі іскринки в сизому мареві розімлілого луку. Орли не літають зграями, так і ці квіти росли то тут, то там у гордій царській самотності.

– Центорії! – прошепотіла ти, наче голос міг сполохати їх. – Де ти знайшов їх, це дуже рідкісні квіти. Мій батько розповідав, що колись їх було багато, і дітлахи оберемками носили центорії до єврейської крамниці. Там за них їм насипали жмені білих монет, не те що за липу чи звіробій – жалюгідні мідаки. І тоді починався бенкет – смакування донес-

хочу рожевим морозивом у вафельних чарочках. Якби не ця диво-квітка, казав тато, про своє дитинство не варто було б і згадувати.

– Цікаво, чому її так назвали – центорія? – спитав я. – Може, від слова «цент» – пелюстки якраз сантиметрові?

– А може, тому, що вона горда і неприступна. Як римський центуріон? – вголос розмірковувала ти.

На сонцезарі зірвані квітки, як стомлені метелики, склали крильця-пелюстки. І ми рушили, щоб захвати їх у вільгій свіжості лісу. На пахучій траві після нас залишилися гарячі відбитки тіл.

– Чебрецеві саркофаги, – сказала, сміючись, ти.

... Хтозна чи й згадав би я оту нашу мандрівку, якби не знайшов у книзі, яку ти мені колись подарувала, між сторінками засохлу центорію. Більше по тому мені не траплялося в житті білих доріг.

ЗНАХАР

Дідо сидів на призьбі і смоктав люльку. Його довгі босі ноги впали в молоду кропиву, і я захоплено подумав: ти диви, не жалить! Проте це була лише скромна дрібниця поряд з тим, що розповідали про нього в селі. Челядь поважала і любила його тією любов'ю, що межує зі страхом і забобом.

Ми привіталися. Баба врочисто почала розказувати старому про мою біду. Я сумирно опустив очі додолу, на свої ноги, рясно вкриті жакливими бородавками. Вони росли і множилися що не день, давно вже я не міг узутися.

Знахар слухав мовчки, дивився кудись попри нас байдужими очима. Тоді я ще не знав, що мудрість завжди трішки байдуха. Дивно, але жодного разу він не глянув на мої ноги – предмет лікування. Лише прогугнявив:

– Ти, Марто, йди. Дітвак найлишиться.

Баба поклатла на поріг пляшку сливовиці і кусень сала, пішла собі.

Ми довго стояли один проти одного. Старий пильно вивчав мене і здавалося, що моя маленька постать розтопилася в цих глибоких вицвілих очах. Раптом люлька вислизнула з його вуст і грюкнула об дошку. Я мовби прокинувся. Тим часом дід схопив мене, переляканого, за вуха і наблизив до свого лиця так, що наші брови майже торкалися.

– Я тебе злікую, – прошипів таємниче. – Хочеш?

– Угу.

– Дуже хочеш?

– Угу.

– Маєш вчинити єдне невелике діло. Добре?

– Угу.

– Випросиш у попаді картоплину. Розітнеш її, одну половину з'їж сирого, другу посади в городі. Кожен день поливай її досвіта і перед заходом сонця. Гадкуй! То буде твоє здоров'я. Коли картопля проросте, бородавки щезнуть. Все! Іди собі.

Знахар підняв люльку і мене більше не помічав. З триковожною бентогою кинувся я геть від глиняної халупи. Цілу ніч не йшов з думок дід у довгій білій сорочці, клекотала його дивна бесіда.

Я зробив усе так, як він велів. А через два тижні заповітна картоплина пустила пагінець. У світанковому присмерку розглядав я свої заросені ноги. Бородавок не було. Жодної.

СВІТЛЯЧКИ

Глухої серпневої ночі ми йшли в село через ліс. Було темно-претемно. По обличчю, грудях шмагали мокрі ялинові лапи. Наші сандалі, якими насилу нащупувався хисткий путівець, ковзали на шишках.

Ми важко мовчали. Підводили очі до неба, наче язичники, і не бачили неба. Все довкола зрослося, злилося в чорний, вогкий, гнітючий склеп. Дарма ми шукали на небі місяця. Він зник. І надовго.

Та ось зненацька там, де ялиник межує з гаєм, небо впало на землю. Міріади зірок спалахнули і засяяли під ногами. Казка! Ніколи не доводилося бачити такого дива. Ми стояли зачаровані.

Світлячки. Крихітні ліхтарики нічного лісу. Золоті розсипи у пожухлій траві, на гнилому листі. Наші маячки-дороговкази. Йти стало видніше, ми бадьоро й хутко вийшли на околицю.

І подумалося: не завжди великі небесні світила сяють для нас. Зате як потрібні маленькі, нехитрі живі вогники поряд! Тільки б вони світили, світили, світили...

ОЛЕНЬ

Цілу ніч його гнала зграя вовків.

Біля ріки олень знесилився і став проти них, косуючи безумними червоними очима. Був мороз, було смертельно тихо, і був він самотній на голубій кризі ріки. Хруснули роги об кістки – запахло кров'ю. Смерть старого облізлого вовка стала кличем для кодла. Вовки збуджено заскількили, обходячи жертву.

Оленю розпанахали бік, видряпали око і прокусили потилицю. Коли той відчув, що настав кінець і треба змиритися з долею, набрав у легені морозяного повітря і затрубів. Страшно і хрипло. Інші посялися з ближньої сосни. Вцілілі вовки здригнулися, завмерли. А тоді, вишкірюючи писки, стомлено почваланали назад. Стали дожирати своїх братів.

Зійшло сонце. Олень вибрів на широку галявину. Похитнувся і впав на коліна. Червоною попоною ставав під ним сніг. Але він жив, жив! Відпочив трохи, мотнув крислатими рогами і побрів назустріч сонцю... І раптом серед білого зимового дня вдарив грім. У єдиному видюшому оленячому оці світ розколовся на друзки.

На іржавому дроті хилиталася на вітрі табличка «Обережно: міни».

ГІЛЛЯКА

Чоловік обрізував дерево.

– Ну ось, на цей раз тобі кінець, – мовив тихо до гілки, ладнаючи пилку.

Цій гілляці вирок було винесено ще п'ять літ тому, коли вона, надламана бурею, відділилася від інших і почала рости вбік. Восени шмагала віттям стіну, грюкала в шибку, а взимку осідала під снігом так низько, що в сутінках постійно хтось натикався обличчям.

П'ять весен чоловік жалів стяти її, бо гілка була на диво плодovитою, яблука з неї могли діставати навіть діти. Тепер він мав намір побудувати під деревом гараж. Гілка заважала.

– Гаразд, – сказав чоловік, – спочатку обріжу вершечок яблуні, а вже потім зітну тебе.

Дерево було височенне. З маківки видно ціле село, а внизу сіріло каміння, звезене для будівництва гаража. Чоловік заходився спилювати всохлі та зайві гілки. Вони падали донизу, крона просвітлювалася, дерево «дихало» вільніше.

І раптом пилка ковзнула по сучку, тіло подалося за нею, і ноги відчули порожнечу... Холонучи серцем, чоловік падав на каміння. Заплющив очі, розкинув руки і... відчув, як біль обпік шкіру на руках і обличчі. А самого його щось гойднуло, підкинуло і з тріском поклало на землю. Поруч кам'яного насипу.

Цим «щось» була ота незграбна гілляка. Вона тепер лежала зламана, понівечена гострим камінням.

БІБЛІЙНЕ ДЕРЕВО

Йому сімдесят років, колишній вчитель біології. Він розчистив чагарник над потоком, додав ще 10 соток свого поля і садить гай з річкового кедра. І захоплено розповідає про це біблійне дерево.

– Коли ці деревця стануть лісом? – цікавлюся.

– Через 50–60 років, – радісно відповідає він.

– Довго чекати, – кажу я трішки розчаровано.

– Довго, – згоджується він. – Але саджати треба, саджати треба. – І береться далі за лопату.

Мені немає більше що питати. І я не збагну: чи мені шкода його, чи я заздрю йому...

МУРАШНИК

На дачній ділянці в мене виявився великий мурашник. Що з ним робити? Зваживши на заклики охороняти цих мудрих і корисних комах, вирішив поки що його не чіпати. Копав собі. Докопав до мурашника, нарубав лози і акуратно обгородив його. Далі пораюся. Увечері приліг відпочити й задрімав на осонні. Прокидаюся від шарудіння біля вуха. Дивлюся – по землі ланцюжком плуганяться мурашина армада. Зі своїм майном «на плечах». Кинувся до мурашника, а його заледве половина залишилося. Табір знявся з місця шукати нове, більш спокійне. Моє сусідство їм не сподобалося.

ГРОЗА

Вона прийшла тихо, як мати уві сні. Я біг за нею під стрілами дощу. Промиті очі листя зухвало дивилися мені назустріч. А пухирі від крапель квакали в калюжах, як великі прозорі жаби. Я боявся наступати на них. Волосся моє стало важким, як хмара, що пригнула місто до трави. Але я був щасливий, аж п'яний від синьої кислуватої грози.

РИТМ

Чому римські воїни мали таку силу і витривалість у походах? Виявляється, головне, що в них тренували, це – ритм. Когорти пробігали рівним темпом, при повній амуніції, по 20 кілометрів. Карбуючи рівні кроки і дихаючи через ніс. За цих навантажень їли вони мало – жменя запареного зерна, жменя фініків чи маслин і кварта вина. Після такого маршу вони могли врізатися в ряди ворога і битися без перепочинку півдня. В організмі воїна спрацьовував ефект акумулятора – від дії він ніби заряджався.

ЖИВ-БУВ КІТ

Це був дуже лихий кіт. Вдома блаженський і сумирний, а сусіди то курку закусить, то кроленя. Ліквідуйте kota, сказала вулична громада, бо гірше буде. А господар – водій на «Татрі». Якраз у рейс готувався в сусідню область. От і вкинув kota до кабіни. В Івано-Франківську поклав його на лавицю в парку, погладив на прощання і поїхав далі.

Вернувся додому. «Ну що, спекався котяри?» – питає жінка. – «Спекався». Помив руки, до столу сідає, а кіт об ноги третяся, теж їсти просить. Аби чорт тобі!

Через тиждень їхав у Тернопіль, знову kota прихопив. Викинув уночі серед траси на повному ходу: «Прощавай, голубчику, донявкався». Приїздить додому, лягає перепочити, прокидається – а кіт згорнувся калачиком на животі. Що за чортівня?!

Схопив kota в машину – і за місто. Кинув на дорогу, сам у дзеркальце дивиться. А котяра, тільки-но машина рушила, – плиг на задній міст. Принишк біля ресори. Так додому й приїхав.

ДЕРЕВА

Дерева чесніші за людей. Вони не приховують нічого. Я бачив багато злих, байдужих і вульгарних дерев – і вони це не приховували. Дерева не бояться навіть бути смішними. За це я поважаю їх.

Лише одне дерево не подобається мені. Воно, як нікчемний підлабузник, запобігливо корчиться біля могутньої липи на розі моєї вулиці. Хоча й розумію, як нестерпно жити поруч з гарним і сильним деревом.

КРОПИВА

Рибалки закинули невід. Ми чекали, поки витягатимуть, щоб сфотографувати їх для газети. І ось живе срібло затріпотіло в сітці.

– Візьміть на юшку, – бригадир кинув на траву десяток карасів.

– Та куди з нею. Надворі спека, а нам ще до вечора мотатися по району.

– А Ганна вам її перекладе кропивою – залишиться свіженька.

Літня задержувата жінка заходила рвати голими руками жмути кропиви.

В мене аж мурахи спиною пробігли.

– Ви її отак, просто руками?

– А чим же – зубами рвати? – засміялася.

Потім ми йшли вздовж ставка до машини. Сонце сліпило очі. І Ганна, мружачись, сказала:

– Щось мені руки сверблять. Ачей се на гроші...

ОЧІ АКАЦІЇ

Іду з поїзда. Опівнічне місто. Дощ. Чмокають краплі по асфальту, надуваючи лілові пухирці. Вуличний пес похнюпив голову-редьку, обнюхує струмок. Сонні автомобілі блищать, як табун дельфінів. І раптом... пронизливо, як скрик, запахла акація. Звідки вона впала на промоклі, підсліпуваті вулички? Ще вранці не було цього, не було й минулого літа, рік, два, три тому. Тепер вона цнотливо відкрилася ночі, дощеві.

Я стояв, як язичник, остерігаючись злякати мить таємниці, і бліді грона очищ з-поміж глянсуватого листя мерехтливо моргали мені. Я боявся, що до світанку цього вже не буде. Так рідко останнім часом природа довіряє нам своє сокровенне. Боїться нас.

МИЛОСЕРДЯ

Якось розповідав мені директор Усть-Чорнянської турбази про одне своє відкриття, яке сповнило його ще більшою любов'ю до тварин. Їх туристична група зупинилася на перепочинок. Двоє пішли шукати струмок. Раптом зачули тріск у гушавині, рохкотання. Кабани! Обережно відгорнули гілки ліщини й побачили таку картину. Метрів за п'ятнадцять, у видолінку, лежав здоровезний кабан. Очевидно, він тільки-но звалився, бо натужно перевертався з боку на бік, силкувався стати на ноги. Звір явно був хворий, перестарілий, а може, поранений.

Попереду йшло стадо. Враз воно зупинилося. Двоє крупних сікачів підійшли до нещасного. Підділи безсиле тіло своїми рилами, допомагаючи йому підвестися. Після декількох спроб той звівся на ноги. Крок за кроком, підтримуваний з боків волохатими спинами побратимів, хворий кабан зашкитильгав у хашу...

м. Мукачево Закарпатської обл.

Тарас ГРИГОРЧУК

ПЕЛЮСТКА ДИКОЇ ЧЕРЕШНІ

* * *

божа мамка дві сорочки прала
щоб моя душа біліша стала
щоб наїлась снігу з Чорногори
й межі чорні душі не блукала

в ночвах прала вітром полокала
жеби душа ніц си не бояла
жеби раз любила то любила
й на тумани снів не присягала

сорочки до сонця простилала
щоб душа упившись просихала
бо суха нам діти сокотила
а вога на крилах десь лігала

ЦИМБАЛИ

Це чупер це бебехи зрячі
це струни старців цих пірвали
це знову це дзвінка це значить
цимбали цимбали цимбали

це знову це вічно це знову
це в очі цілює це вкриє
це мова цимборе це мова
це ти це твоя коломия

це вічні пальцати блукальці
це глиці оці корінці ці
ці жили тесали ці пальці
ці пальці на цищі на цівці

це звірі гірські на світанні
це цурка снігів на дземброні
це дзвонять за мертвими дзвони
це кулі вцвітають у скроні

бо це не цеце це троїсті
це цвіркнула крів ця стожала
це в цім цементованім місті
цимбали цимбали цимбали

ПІСНЯ ФОРЕЛІ

Вікторові і Галі Плаксіям

ніхто не знає що я тут

в аукціоні душ бог примружився
озираючи дружину
на струси для нерозділених снів

весільна музика схожа на парування
рисів

бом-клівери ватр золоті
зір герби для небесних корсарів

тут було море
та човни поміняли курси

гілля яблунь пастка для ангелів
що сумніви несуть до підземель
яблуко винагорода
за мрію якої ніколи не здоженеш
віддаляючись у спокусу
мовчазна супутниця
шардоне вісімдесят третього року
пелюстя уст настелене під мох

чуєш ну не може ж бути
аби життя
заради химер і невігластва

на крильцях сонечка
крижана роса
примушує одні світи зникати
інші сповиватися

мале пташа вперше висуває дзьобик
у віконечко коломії
ми колись так хотіли і мали
через ці дупла і в виріях серце стане
що любов – не в'яне

а доля – все краде почуття
одні пишуть ікони
інші грабують церкви аби торгувати
іконами

хоч хліб і цілунки коханих
мають однаковий смак
і для одних і для інших

тут йдеться
про сувору економію рідкісної породи
що з неї ліплять кожну окрему душу

тому іноді трапляються винятки
бо похоронна музика схожа
на народження первістка

***

Тарасові Гавришу

Збери цей Джурів в жменю і неси
навпроти смерти... Винеси і вибав.
Так вихоплена Рибницею риба
втрача луску й пліє травов в ліси.

Так усихає в бутлях вино, –
коби-то спрагу вгамувати можна...
Лиш стограмівка, спільниця побожна,
неначе барва гріє полотно.

Нема нічого понад божий день,
учтиві слуги, перші спроби, а чи
те янголя, що під скалою нурка скаче,
як і тоді: відбилося від рук...

ОБРЯДОВІ ХЛІБИ

де солом'яна злагода там золота процесія
ув зіницях янголяти зачалося пекло
до тебе чорти не пристали загіти душуку
бо косу на срібно клепче
з того світу на них дідушко*
але прийде
прийде молодиця з припухлими устами
назветься марічейкою чи галичиною
здойме страх
підкурить тебе в університетській церковці
загіє як потетко у предолку

аж відкриються тобі
сім справ милосердя до тіла:

голодного нагодуй
спраглому подай напитися
нагого одягни
подорожньому дай притулок
недужого відвідай
невільника викупи
померлого поховай

тоді рушай далі
там де сіпається жилка біля ока
будь вірний заповітам героїв
там де тритон летить на дно норенки

не будь запанібрата з жодним
мерзотником

це твоя пайка
сорочка з птахового співу
з цим вибреш мочарем
там відкриються тобі
сім справ милосердя до душі:

грішного наверни
навчи несвідомого
на сумнів добру раду дай
мужньо кривду зноси
сумного утіш
будь твердим духом і вірою
за живих і вмерлих молися

А по всім – трохи музики, ремесел та
кохання,
бо така розкіш нікому не зашкодить...

БІЛИЙ ПОПІЛ

Я встиг розгледіти лиш когуток
примари...
Трембіта – гір гортань, а подих – млака,
де купчаться разом отари й хмари,
і янголи, і івчарі, лицем однакі.

Я зимував ці дні, котрі без тебе,
і переспівував пісні, що снами схожі, –
неперебуті тихомовні стебла...
Хоч все мені привиділося, може.

До голосу ж твого щоразу далі
було мені у всяку ніч, у скриті,
де сторожі галакають... Ми, Олю,
на віддалі з тобов смереки скрипу

лишаємось... У нетривалім місті
де божий птахолов посеред двору
дочікує недорогої вісти...
Де сонце зимне сліпить Чорногору.

ДОКИ ВОДА НЕ ВІДБУЛА...

Віск изливає над ніччю місяць,
бо картина нарила –
на смерть ворожила...
Звізда над кичерою висить,

і розплескують мряву
кажанів перетинчасті крила.

Вода відбуває...
лиш шум на камені сперся...
Має купіль на бистрині
підвіяна повітруля...
із білого збанятка
обмиває й до голого серця
залоскотаного князя-красеня тулить

і наспівує... А за плечима – друга,
та, що все знала...
Але перша тої не бачить,
вона обмиває... її обмиває туга...
Отак і лишаються.
Він їх обох позначить...

Вода відбуває
і воском спливає місяць.
І та, що знала, раптом усе забула...
Люби мене, чуєш, доки зізда ще висить.
Прости мене, любя, доки вода
не відбула...

У КОЖНОМУ ІЗ НАС...

спада на наші гори чистий сніг
карпатський вуйко вже заліз в барліг
сусідські янголята на гринжолях
дарують небесам діточий сміх

тут молодіці у фустки завітні
тут газди горівки й морози люті
тут кожен подих згук початок вірша
а хлопці вчиняють чистий замах в гуті

стара та школа що пантрує міт
де дим під листом в'ється динаміт
у кожному із нас шаленства бункер
щоб кожен міг припретати цес світ

тут купелі дівочі пахнуть тмином
й Господь коли читає
палець в Черемоші слинить
тут бач' усе що бачити я мав
немов хмарину що розтане в небі синім

* * *

чи не тут завершиться екскурсія
у цій пограбованій печері
гордості і небайдужості
де сховано вірчі грамоти
довідники трав і ремесел
нашіптування і кадіння
помічні дурмани та спокуси
витяги із лекцій віртуозів
задля тих що прийдуть
водами снів
не голосувати але бути

недовмерлі вже давно в столиці
у кожного благі трофеї
когось одурили самі
хтось одурив їх
гнуть вихилися колінцюють
під кого загримуються завтра
ланцові пси
бігаючи за готівкою і дияволом
тим часом коли той
біжить за мною
аби я розумів усе розуміти
запліднивши квітку

в небі карпатському зорі виблискують
коси коханої пахнуть любистком
витівки наші не направляються
наче листи без адреси вертаються...

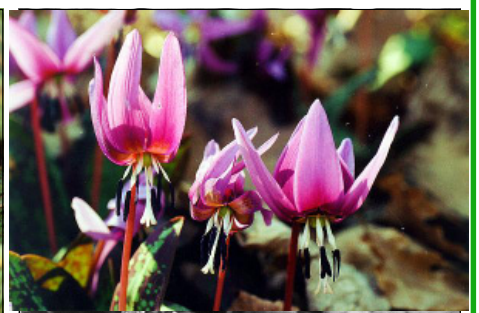
вік розпочався не готовий до ролі
не думай про нього як про страх
але як про батька

тож відкривай молитовник душогубе
потемки впізнаєш за подихом
незайманої
і сльозою блаженного з-під костелу
кряж у гражді спас за граждою

бо через душу не переступиш
навіть коли з голови лізуть монстри
а волю найліпше видно з пекла

пелюстка дикої черешні
плиє за течією
знайда любови під носом у Бога

м. Коломия
Івано-Франківської обл.

МИТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

Художник Сергій ГЛУЩУК: «ІСТИННЕ ВКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО ЛИШЕНЬ НАРОДЖУЄТЬСЯ...»

Кор: – Шановний пане Сергію, Вашою «маленькою батьківщиною», як відомо, є Волинь. Однак у персональній виставці 2003 року (м. Київ), якій Ви дали назву «Пісня про рідний край», переважає карпатська проблематика...

С.Г.: – Ще в 1960-і роки земля Волині була більш-менш доглянутою, але в подальшому на очах перетворювалася на такий собі будівельний майданчик. Джерельно чиста вода луцької річки Сапалаївки, де колись плавали міриади шук і карасів, почала синіти і тхнути... Швидко промайнуло дитинство і юність, доля закинула мене на навчання в Ужгородське училище прикладного мистецтва. Ось тоді, на рівні підсвідомості, відклалася палка любов до Карпатського краю. Народний побут, життя простого люду, збережені ним звичаї, обряди...

Армійські роки і навчання у Київському державному художньому інституті теж швидко промайнули... хотілося нових вражень, нового життя. Продавши квартиру у Києві, з дружиною і донькою вирушаю до Німеччини. Три роки осягнення німецької мови, нової культури і пошуків роботи у Берліні теж канули у Лету. Чуже ментальне оточення ні до чого доброго не довело. На душі був дискомфорт. Ностальгія за отчою землею, рідними людьми, краєвидами взяли гору і я повернувся в Ужгород, у коло знайомих і товаришів...

Коли остаточно оселився в Ужгороді, почав глибше цікавитися етносами лемків, гуцулів, бойків. Відчуття боргу Україні народило тематичну серію картин «Пісня про рідний край» у співавторстві з М. Беленем. Дороге серцю духовне життя краян надихнуло до написання майже тридцяти полотен на різноманітні народно-побутові і фольклорні теми.

Кор.: – В українському малярстві подибуємо чимало майстрів, які вдавалися і вдаються (серед закапатців – Ф. Манайло, В. Микита, Ю. Герц) до побутових композицій. Проте справжніх успіхів у цьому жанрі домагаються лише ті, хто, за словами одного з популяризаторів Вашої творчості, мистецтвознавця Григорія Міщенка з Києва, дивляться на звичні речі під «кутом зору вічності»...

С.Г.: – Так, Григорій Міщенко, один з небагатьох в Україні, наділений генетичним відчуттям глибин національного мистецтва, вміє вирізняти його з десятків тисяч космополітичних творів сучасності. Україна має багатотисячну історію. Наші предки вже в трипільські часи були високоморальними, високодуховними людьми. Їх єднали спільні цінності – земля, культура, богорозуміння... За ці тисячоліття ментальність людей не змінилася, ми залишаємося все тими ж оріями-хліборобами, яким Бог подарував все: багату землю, чисте повітря, джерельну воду. Ми – самодостатня нація, нічого ні у кого не просили і не просимо, все маємо, тому ніколи не були злодіями, не вели паразитичний спосіб життя, обстоювали правду і боролися з кривдою. Ці засадничі генетичні ознаки українець відчуває серцем, тому подробиці української культури ніколи не хвилюватимуть людей.

Народна пам'ять зберігається насамперед у фольклорі, музейних експонатах, у творах художників, письменників і композиторів. Увіковічити рідний етнос, не дати йому зникнути поміж інших народів – велика місія мистецтва. Свобода слова, вибору переконань, образотворчого шляху багатьох українців звільнила від ідеологічної зашореності, але деяких – перетворила на манкуртів, пройдисвітів і чужаків, на замовованих покидьків, які чомусь відкинули отче і поклоняються чужому.

У святій книзі українського пророка Лева Силенка «Мага Віра» написано: «Вірю, що в душі мого народу жевріє благородна іскра прагнень мати рідну віру, мати своє незалежне духовне «Я». (12;45). Художник натхненною працею повинен виказувати власну духовність, відтворювати ритм працьовитого народу, різноманітні форми його життя. Рідна мова, пісні і танці, любов до матері – це вічні теми образотворчості, ознаки надчасся. Без української землі, мови, духовності нема України.

Кор.: – Творчість художника Сергія Глущука – багатомірною і часто-густо, виходячи з використання художніх прийомів і тематичних зацікавлень, діаметрально протилежна. А як класифікуєте етапи власного творчого розвою Ви самі?

С.Г.: – Молодість – темпераментна, діяльна. З роками розумна людина стає мудрою. Молодість хоче все і одразу, летить на фальшиве світло і шукає дешевий ефект. Формалізоване мистецтво притаманне пошукам молодості. Різноманіття форм життя, відчуття тонких градацій матерії, природного тону, ліній, кольору притаманне художнику у зрілому віці. Через бачення, вивчення і довіру підсвідомості досягається творчий результат. Гадаю, всі художники проходять ці етапи змужніння. Від простого до складного, від формалізму до реалізму – це закон, який осягають вдумливі художники. Деякі митці, завдяки постійній нав'язливій і фальшивій світоглядній пропаганді, свідомо залишаються на першій сходинці розвитку, вбачаючи у цьому сенс творення...

Постійне самовдосконалення, рівняння на шедеври світових геніїв і тільки потім власний розвій – такі етапи вважаю правильними, вони ведуть до вагомих досягнень.

Якось само собою склалося, що мої творчі роботи об'єднуються у цикли, у змістовні серії по 20, 30, 40 і більше картин.

За останні 10 років мною створені серії картин: «Від ренесансу до об'єктивного формалізму» (2000), «Пісня про рідний край» (2001-2007), «Віртуальний реалізм» (2002), «Зустрічі з НЮ» (2003), «Карпатські пейзажі» (2007), «Міфологія України» (2007), «Портретний літопис – графіка» (2008), «Квітуча краса» (2009), «Історичний портрет – живопис» (2009).

Кор.: – Досить рідкісне в нинішньому малярстві явище: з абстракціоністської стежі Ви перейшли на реалістичну...

С.Г.: – Років три тому, перебуваючи на пленері у селі Чинадієві, організованому Спільною незалежних художників ім. А. Кашая, почув наступне. Голова Спільки Микола Керечанин зауважив, що найважче відтворити у пейзажі реальний матеріальний світ. Багато художників не можуть реалістично відтворити навколишню природну гармонію, впадають у манірність або йдуть у формальні пошуки, підміняючи красу Богом створеного світу на ерзац, поверхневу ілюзорність.

У роки навчання і творчої молодості і я теж був під впливом зовнішніх ефектів образотворчого мистецтва. Багато моїх картин 1980-1990 років несуть штамп формальної поверхневості, а процес творення, після виконання 20-30 полотен, заводив у глухий кут, до розпаду формального повтору.

Оптимістичне реалістичне мистецтво ніколи не буває одноманітним. Навколишній світ, подарований нам Богом, перебуває завжди у динаміці, у розвитку, тому і мистецтво, яке опирається на цей ґрунт, різноманітне, зрозуміле, позитивно діє на психіку, містить у собі суспільно корисну працю. Таке мистецтво самодостатнє, божественне.

Працюючи у реалістичній манері, я більше не хочу наступати на одні й ті ж «чорно-квадратні» граблі.

Кор.: – Жіноча натура на Ваших полотнах – вияв чуттєвості митця чи спроба осягнення довершеної краси буття?

Сергій Глушук з донькою Ілоною.
Карпатський мамай. Полотно, олія, 2001-2003 рр.
Трійця. Полотно, олія, 2000 р.
Адам і Єва. Полотно, олія, 2000 р.

С.Г.: – Жіночу красу може передати на полотні тільки захопаний художник. Так, це вияв чуттєвості, вияв поваги і захоплення жіночими чарами. Але деякі мої картини перейшли у інший вимір, у вимір загальнолюдських цінностей: жінка – матір, дружина, берегиня, Покрова, Україна.

Нам, українцям, притаманно оспівувати красу досконалого людського тіла і взагалі красу природи, бо ми – природолюби, природоохоронці.

Кор.: – Ви – один з небагатьох українських художників, які досконало опанували фламандську школу живопису. Дивовижний результат цього – Ваші незрівнянні натюрморти, квіткові композиції. Від них віє вічністю і сучасністю водночас...

С.Г.: – Художник-професіонал має досконало володіти усіма технічними прийомами живопису. Копіюючи інших художників, я поставив собі за мету написати серію власних натюрмортів у класичній манері. Більше двох місяців в Ужгороді експонувалася моя персональна виставка «Квітуча краса». На цих полотнах зображені квіти, подаровані мені глядачами, куплені в крамницях, у жінок на базарі.

Кор.: – Яку метафору у власній творчості вважаєте найулюбленішою?

С.Г.: – Культ поклоніння прекрасному, природній гармонії – теми моїх полотен.

У кожній картині має бути присутня родзинка. Зазвичай вона розміщена на площині «золотого перетину». Часто підсвідомо я малюю краплі чистої води, які видно тільки з близької відстані, цим я закликаю глядача до чистих людських відносин.

Кор.: – Чи комфортно, на Вашу думку, почувається художник у сьогоднішньому суперечливому світі?

С.Г.: – Дуже важке питання. Велика жага до творчого життя тримає нас у явному світі. Тільки хтось йде сміливо по шляху вперед, а інший залишається користатися крихтами з багатого столу. Один відомий архітектор, – він виростив ди-

тину, побудував будинок, посадив дерево, – спитав мене якось: «Ти так вправно матеріалізуєш образи, малюєш легко і швидко, чи порадив би ти і мені покинути архітектуру та зайнятися професійно живописом?» Знаєте, я сказав йому: ні. Праця художника – це магія. З дитинства божественне світло вказує шлях кожній людині, тому потрібно йти за цим покликом, бути професіоналом у своїй справі, бо чуже місце під сонцем займати дуже обтяжливо. Розгублена людина нічого путнього не створить.

Кор.: – Якими є Ваші найсвіжіші мистецькі зацікавлення?

– Останніми роками мене цікавить така творча робота, яка б не була марною для себе, родини, Батьківщини. Тільки та творча робота, яка подобається митцю і якою він вітається, заслуговує на життя. Якщо твір «сирий», недосконалий, некрасивий, краще не показувати громадському загалу. Пробудити кращі патріотичні чуття глядача, додати йому духовної енергії, відкрити нові сторінки історії України, підняти шану до людини, відродити найкращі якості особистості – ось мета моєї творчості.

Закінчую писати серію історичних портретів:

Князь Святослав – останній захисник рідної землі, духовності. Розбивши Хазарський каганат, створив величезну, від Волги до Дунаю, непереможну слов'янську державу – Київську Русь.

Іван Сірко – кошовий війська Запорізького, козак-характерник, геніальний полководець, проводив самостійну, незалежну від Варшави, Москви, Константинополя, зовнішню політику.

Богдан Хмельницький – гетьман України, звільнив народ від польської окупації, об'єднав українські землі.

Іван Мазепа – гетьман України. Проводив незалежну зовнішню політику в інтересах України.

Тарас Шевченко – геніальний український поет, художник, пророк української нації.

Лев Силенко – сучасний український пророк, автор святого письма українців «Мага Віра», геніальний вчений, філософ, поет, письменник, історик, санскритолог, соціолог.

Зобразив я також відомих корифеїв закарпатського малярства: А. Ерделі, Г. Глюка, А. Кашшай, Ф. Манайла, впливових істориків Ю. Шилова, Г. Міщенка, директора Трипільського музею «Аратта» О. Поліщука.

Крутіть. Полотно, олія, 2001 р.
Німфа Карпат. Полотно, олія, 2004 р.
Юність Тараса. Полотно, олія, 2009 р.
Зустріч на рідній землі пророка Лева Силенка.
Полотно, олія, 2009 р.

**Продовження творчого вернісажу
Сергія ГЛУЩУКА
див. на 3-4 стор. обкладинки**

Кор.: – Чи самодостатнім, на Вашу думку, є українське, в тому числі закарпатське, малярство?

С.Г.: – Саме поняття «закарпатське малярство» не є чимось особливим чи надзвичайним в світовому малярському процесі. Прижиттєво художники про якісь величні заслуги чи визнання не думають. Все стає явним через десятки років по їхньому житті. Із сотні митців в історії мистецтва залишаються десятки, а згодом лише одиниці.

Українське малярство є самодостатнім і дуже оригінальним. Закарпатська школа в якійсь мірі є авангардною на всеукраїнському тлі. І, що дивовижно, має десятки всесвітнього рівня майстрів. На їхніх плечах тримається «закарпатське малярство». Щоб доповнити їхній ряд, потрібно намагатися бути не гіршим за них.

Загалом, справжнє українське мистецтво тільки народжується. Ми лишень зараз розриваємо залізні кайдани духовного рабства. Але засоби масової інформації, які на 85 відсотків знаходяться не в українських руках, всіляко перешкоджають формуванню українського етнічного мистецтва, нав'язують глобальні світові «цінності». А які це цінності? Замість поваги до рідної домівки, матері, чесних і правдивих людських відносин йде шалена агітація любові до ворогів, золота, підміни любові до рідної матері, нав'язується аморальна громадська поведінка, шкідливі звички куріння, алкоголізму і наркоманії, пропагується ледачість, розбещеність, гендерність, гомосексуалізм, хабарництво, непротивлення злу.

Пробудити генетичну пам'ять українця можна і потрібно. «Ми повинні бути вірні самі собі. З вірності самому собі твориться сила, краса і розум нашої віри» (Лев Силенко, «Мага Віра», 22; 115). Праця патріотичного художника – активна зброя. Відродження українських міфологічних знань, вивчення справжньої історії України, ліквідація рабської психології, пробудження пошани до нації, прививання любові до творчої праці, рідної землі – все це потрібно активізувати, підтримувати і розвивати.

Кор.: – Вам, отже, доводилося жити і працювати у столиці і в «глибинці». Де затишніше?

С.Г.: – Сімнадцять років жив у Києві, три у Берліні, останні десять – в Ужгороді. Життя знаю з усіх сторін. Матеріальні потреби примушують щоденно працювати, відточувати майстерність, набувати досвіду і мудрості. Свого часу Київ став для мене провінційним містом, в ньому не вистачало розмаху для творчої діяльності. Німецька столиця виштовхнула мене зі своїх обіймів, бо був там зайвим. Столиця є там, де творча уява зливається з навколишнім середовищем, де легко дихається чистим повітрям, п'ється смачна джерельна вода, де земля родить якісні продукти харчування і дає енергію для творчої праці. Все це я знайшов в Ужгороді. Плюс позитивний тиск величезної творчої конкуренції, адже на кількість жителів Ужгорода художників припадає у двічі більше, ніж у Києві. Такі умови додають сили, оптимізму, загострюють мистецьке бачення...

**Вів бесіду Василь КУХТА,
м. Ужгород**

ЗМІСТ

	Стор.
РУДЕНКО Л., ЛІСОВСЬКИЙ С. Роль Карпат у формуванні сталого розвитку України	2
Екосвіт у подіях	
Указ Президента України В. Ющенка «Про Академію екологічних наук України»	7
Указ Президента України В. Ющенка «Питання Академії екологічних наук України»	8
ФІЛІПЧУК Г. Перші кроки Академії екологічних наук України	8
ГАМОР Ф. Загальні збори Академії	9
ГАМОР Ф. Громадськість стурбована екологічним станом Закарпаття	10
Встановлено відомчу заохочувальну відзнаку	11
Указ Президента України В. Ющенка «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні»	11
Указ Президента України В. Ющенка «Про збереження та популяризацію гуцульської культури»	13
Указ Президента України В. Ющенка «Про День працівника природно-заповідної справи»	14
Нагорода за натхненну працю	14
Прем'єр-міністру України Ю.В. Тимошенко	14
Другий всеукраїнський з'їзд екологів	14
Всеукраїнська нарада з питань розвитку природно-заповідної справи	15
ГАМОР Ф. Про підвищення ролі природоохоронних установ у розв'язанні проблем сталого розвитку в Україні	16
Лист Президента України Віктора Ющенка голові Закарпатської обласної державної адміністрації Олегові Гаваші	18
Розпорядження голови Закарпатської обласної державної адміністрації О. Гаваші від 19.11. 2009 р. «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника»	19
БЕДЗІР В. Невідкладна допомога гірського базування	19
БЕДЗІР В. Борці з лавинами	23
РОМАНЕНЧУК А., ДУСІ І., ГУСТІ В. «Земля, наближена до неба...»	27
ШЕРШУН М. Розвиток екологічного законодавства України в контексті правової системи Європейського Союзу	28
ГЕТЬМАН В. Управління заповідною справою	31
КУЛЯ Ф. Форми і реформи	37
ГАМОР Ф. Українсько-німецькі зустрічі у Бонні і Рахові	41
ВОЛОЩУК І. Оптимізація просторової організації ландшафтів національних парків та біосферних резерватів	42
ГУЛЬ Н. Атака на високогір'я	45
НІЙЛАНД Г., МАУТА А., НІЙЛАНД В. Як врятувати Долину нарцисів...	48
УСТИМЕНКО П., ДУБИНА Д., ГАМОР Ф. Фітоценоотаксономічна різноманітність долини Тиси: синфітосологічний аспект	51
АНДРЕЙЧУК В., ПОМОГАЙЛЕНКО В. Дністровський каньйон	57
КОРОЛЬ О., БРИК С. Розвиток міжнародного туризму в Україні та Європі на зламі тисячоліть	64
РЕЙНГАРДТ Н. Рекреаційні ресурси Прикарпаття та можливості їх використання	69
СТАРОДУБ Ю., КУПІЛЬОВСЬКИЙ Б., СІРЕДЖУК С., СТАРОДУБ Г. Сейсмічна активність у регіоні Українських Карпат	72
НЕСТЕРУК Ю. Унікальна монографія, або підсумок тривалих досліджень флори Польських Карпат	75
БЕДЗІР В. Молитвою і музикою Чумальово сколихнуло Терелянську долину...	76
БЕДЗІР В. Віче у Чумальові	80
НОСАК-НЕЗАБУДОВ Б. Листи з незнайомої країни до Л...	82
ДОЧИНЕЦЬ М. Чебрецеві саркофаги	90
ГРИГОРЧУК Т. Пелюстка дикої черешні	94
КУХТА В. «Істинне українське мистецтво лише народжується...»	96

CONTENTS

	P.
RUDENKO L., LISOVSKIY S. Importance of the Carpathian Mountains for sustainable development maintenance in Ukraine	2
<i>For a successful implementation of the issues connected to the problems of a sustainable development, it is crucially important to develop corresponding indexes and set of indicators, which would make it possible to investigate the content of the processes, components and correlations, which taken together define parameters of the community's development and life-sustaining activities in nature, and also degree of sustainability. In particular, the Research Institute of Geography of the Ukrainian National Academy of Sciences designed an integrated economy-geographic index of sustainable development. By means of it the sustainability level for Ukraine and 142 other countries have been defined, alongside with regional differences of life-rate within Ukraine etc.</i>	
Events in the World of Ecology	
Decree of the President of Ukraine V. Yushchenko "About the Academy of the Ecological Sciences of Ukraine"	7
Decree of the President of Ukraine V. Yushchenko "Issues related to the Academy of the Ecological Sciences of Ukraine"	8
FILIPCHUK H. The Academy of the Ecological Sciences of Ukraine – First steps	8
<i>The author of the article, the President of the Academy of the Ecological Sciences of Ukraine, the Minister of the environmental protection of Ukraine, Dr. Heorhiy Filipchuk, draws attention to a very important fact – the Academy of the Ecological Sciences of Ukraine (AESU) is established as a national inter-sectoral scientific institution, which is aimed to secure ecological science development, design and implementation of national ecological programs, in particular a long-term National Strategy for Sustainable Development in Ukraine. The main goal of its activity is to raise an ecological security up to the European standards and to ensure competency of Ukraine on the international level.</i>	
HAMOR F. General Assembly of the Academy	9
<i>The Director of the Carpathian Biosphere Reserve, Academician of the AESU, Prof. Fedir Hamor, provides the report of the first meeting of the General Assembly of the Academy of the Ecological Sciences of Ukraine (March 13, 2009). The meeting adopted the Interim Regulations about elections of embers, associate members, and also the structure of the Academy etc.</i>	
HAMOR F. Society is worried because of the ecological status of Transcarpathia	10
<i>On June 5, 2009 – on the International Day of Environment – there was a meeting held in Uzhgorod, which was dedicated to the topic "Importance of science, education and mass-media in finding solutions for the ecological problems in Transcarpathia", organized and initiated by the administration of the Carpathian Biosphere Reserve.</i>	
Decision on the professional award	11
<i>The Minister of Environment Protection of Ukraine Mr. Hryhoriy Filipchuk on July 13, 2009 has adopted a decision to found a national award on behalf of the Ministry for Environmental Protection - "The Honored Nature Protection Officer of Ukraine".</i>	
Decree of the President of Ukraine V. Yushchenko "About supplementary measures on nature protection development in Ukraine"	11
Decree of the President of Ukraine V. Yushchenko "About conservation and promotion of the Hutsul culture"	13
Decree of the President of Ukraine V. Yushchenko "About the professional Day of the nature protection officer"	14
Award for a devoted nature protection activity	14
<i>Director of the Carpathian Biosphere Reserve, Prof. Fedir Hamor, is awarded with the National Medal "For Deserts" - III.</i>	
To the Prime-Minister of Ukraine Yulia Tymoshenko	14
<i>The letter to the Prime-Minister of Ukraine Yulia Tymoshenko prepared by a group of leading Transcarpathian scientists concerning budget and logistics for the Academy of the Ecological Sciences of Ukraine.</i>	
Second Ukrainian session of ecologists	14
<i>The second Ukrainian session of ecologists was held on September 23-26, 2006 in Vinnytsia. There was adopted a resolution about solutions for the existing ecological problems.</i>	
All-Ukrainian seminar on protected areas system development in Ukraine	15

On July 9, 2009 there was the All-Ukrainian seminar on protected areas system development in Ukraine, lead by the President of Ukraine Victor Yushchenko. It took place in Haivka village, Shatsk district, Volynska oblast. The main goal of the event was to discuss implementation of nature protection issues, gap indication and ways for problem solution. The President of Ukraine Victor Yushchenko paid attention to the process of the National eco-network extension, and enlarging the territory of the Carpathian Biosphere Reserve in particular. The situation with CBR extension, which was lacking behind because of the Transcarpathian authorities, was criticized.	
HAMOR F. Strengthening the role of protected areas in issues related to the sustainable development in Ukraine <i>The article gives a presentation made by the Director of the Carpathian Biosphere Reserve, Prof. F. Hamor, at the All-Ukrainian seminar on protected areas system development in Ukraine. An exclusive mission of the Carpathian Biosphere Reserve for highland areas conservation and Hoverla Mountain in particular, is stressed upon here.</i>	16
The letter of the President of Ukraine Victor Yushchenko to the Head of the Transcarpathian State Administration. Mr. Oleh Havashi, regarding ignoring the Presidential decisions for the Carpathian Biosphere Reserve's extension.	18
Order of the Head of the Transcarpathian State Administration. Mr. Oleh Havashi "About extension of the Carpathian Biosphere Reserve" (19.11. 2009)	19
BEDZIR V. Mountain rescue in emergency cases <i>On April 22-25, 2009 there was an International training workshop for mountain rescue teams held in Transcarpathia. It gathered participants from Ukraine, Poland, Slovakia and Czech Republic. It was organized by the Transcarpathian Tourism Society and NGO "Men in Trouble" (Czech republic).</i>	19
BEDZIR V. Fighters with avalanches <i>Some foto-documentation for the International training workshop for mountain rescue teams held in Transcarpathia.</i>	23
ROMANENCHUK A., DIUS I., HUSTI V. "Land Raised to the Sky" <i>An interview with the Head of the Transcarpathian regional Council Mykhailo Kichkovskiy about the future International conference "sustainable development of the Carpathians and other mountain regions of Europe", which is planned for April 2010 according to the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine.</i>	27
SHERSHUN M. Development of the Ecological Legislation in Ukraine in the context of the EU legislation <i>First Deputy Head of the Verkhovna Rada committee on the issues related to the ecological policy, nature use and solutions for the Chernobyl explosion consequences Mr. M. Shershun outlines basic challenges in the sphere of legislative basis improvement and efficient implementation of the state policy of the use of natural resources and ecological security, in particular in the context of the EU legislation. Namely: to establish a systematic order in the Ukrainian ecological legislation according to the nature of the subject and object of management, public interests and the concept of sustainable development; to bring ecological issues to all branches of legislation; adaptation of the Ukrainian ecological legislation to market economy etc.</i>	28
HETMAN V. Nature protection management <i>The author insists on the fact, the matter of priority for all the national and regional authorities should be a high management efficiency based on learning both its theory and practice. And more over, persona characteristics of managers play a very important role in this case, such as responsibility, expertise, creativity, business nature, obedience to legislation, self-discipline etc.</i>	31
KULIAF. Forms and reforms <i>The column "Retrospectives" contains an article in the Mukachevo-Chynadiiv Country (XVIII-XIX centuries)</i>	37
HAMOR F. Ukrainian-German meetings in Bonn and Rakhiv <i>Transboundary management plan for beech primeval forests conservation was discussed during the trilateral Ukrainian-Slovak-German meeting on May 8-12, 2009 in Rakhiv, Ukraine. On November 17-19, 2009 in Bonn, Germany, the governmental Ukrainian - German meeting of the working group "protected areas of r biodiversity conservation" was held within the frameworks of cooperation agreement between the two countries inn the sphere of environment protection.</i>	41
VOLOSCUK I. Optimising of Spatial Organisation of Landscape in National Parks and Biosphere Reserves <i>Vice-Chair of the Slovak National Committee for Programme MAB, Institute of Science and Research, University of Matej Bel in Banska Bystrica, Slovak Republic, Prof. Ivan Voloscuk tells about outcomes of the research on the topic "Optimising of Spatial Organisation of Landscape in National Parks and Biosphere Reserves" on the example of the Tatry NP and UNESCO biosphere reserve held by a number of Slovak scientific institutions.</i>	42
HUL N. Highland areas attacked <i>About reasons for biogeocoenotic digression in the Chornohora mountain range of the Ukrainian Carpathians.</i>	45
NIJLAND G., MAUTA A., NIJLAND W. How to save the Narcissi Valley... <i>During the recent years there is a degradation of the Narcissus (poeticus) augustifolius Curt. population observed in the Narcissi Valley, which is recognized to be an internationally important site, and which is managed by the Carpathian Biosphere Reserve. Having investigated reasons for this situation, the researchers of the Royal Dutch Society for Nature Conservation worked our a system of action for the situation improvement, which includes in particular regular mowing, recovery of the old drainage system, sustainable of the adjacent areas etc.</i>	48
USTYMENKO P., DUBYNA D., HAMOR F. Phytocoenotic taxon diversity of the Tysa river valley: syntaxa-phytosozological aspect <i>Vegetation of the Tysa river valley from the phytosoziological viewpoint is very diverse. A characteristic feature of the phyto-coenotic pool is domination of common (widely distributed) phytocoenosis. Only 22% of the pool belongs to rare phytocoenoses. Traditional management of vegetation brought about the occurrence of the lowest sozological (undergrowth) layer. With regard to the modern transformation processes, the data obtained for rarity, as the authors state, give grounds for being worried with the situation, and moreover – it is clear that there is a need to elaborate efficient measures for improvement of the unique phytocoenotic complexes conservation in the Tysa river valley and its tributaries.</i>	51
ANDREICHUK V., POMOHAIENKO V. The Dnister Canyon <i>The authors of the publication investigate the geological structure, morphology, climate features, waters, plant and animal worlds and landscapes of the pearl of the Ukrainian nature – the Dnister canyon and its environment.</i>	57
KOROLO., BRYK S. International tourism development in Ukraine and in Europe at the Millennium edge <i>International tourists flow and indicators, structure of travelling tourism, price indexes, income from the tourism activity, expenses for international tourism, international tourism balance for Ukraine – these and other issues are subjects of the paper.</i>	64
PEINGARDT N. Recreation resources of Precarpathia and possibilities for their use <i>Analyses of natural, medicinal water, historical and cultural resources of Ivano-Frankivsk regionas a component f the Carpathian recreation complex is given here.</i>	69
STARODUB Yu., KUPLYOVSKIY B., SIREDDZHUK S., STARODUB H. Seismicity in the Ukrainian Carpathians <i>The paper tells about new seismographic models.</i>	72
NESTERUK Yu. Unique monograph or Outcomes of long-lasting research held in the Polish Carpathians <i>The column "Bookshelf" contains a review for the "Red Book of the Polish Carpathians – Vascular Plants", prepared by V. Shafter Institute of Botany of the Academy of Sciences of Poland.</i>	75
BEDZIR V. With prayers and sounds of music <i>Chumalyovo village awakened the Tereblia river valley</i> <i>The column "Mountains and people" contains an article about an ancient Transcarpathian village Chumalyovo, which has recently turned 650 years. The residents of this picturesque place have ever lived in peace and harmony with nature and environment.</i>	76
BEDZIR V. Village meeting in Chumalyovo <i>Pictures taken during 650th anniversary celebration in an ancient Transcarpathian mountain village Chumalyovo.</i>	80
NOSAK-NEZABUDOV B. Letters to L... from an unknown country <i>Final part of the travelling notes (essays) by a forgotten Slovak author, Slavonic translator Bohush Nosak-Nezabudov, which is first published in Ukrainian now. In 1843 he went travelling to East Slovakia, Northern Hungary and Transcarpathia. The publication tells about the beautiful nature, traditions and lifestyle of Transcarpathian Ukrainians of those times.</i>	82
DOCHYNETS M. Thyme sarcophaguses <i>An essay by a writer Myroslav Dochynets, a skilful author of psychological stories, who has recently celebrated his 50th birthday. His stories tell about harmony between men and nature.</i>	90
HRYHORCHUK T. Wild cherry leaf <i>Ecology of the human soul – Poems.</i>	94
KUKHTA V. "True Ukrainian art is just being born..." <i>The column "Artist. Nature, Time" contains an interview by a writer, journalist Vasyl Kukhta with an artist Serhiy Hlushchuk from Uzhgorod.</i>	96

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини
Мирослава ОБЛАДАНЮКА та Івана ШЕЛЕВЕРА.
1 стор. обкл.: Квітне «червона рута». 2 стор. обкл.: Нарцис вузьколистий у високогір'ї
Мармароських Альп.

№№ 1-2 (2009) проілюстровано фотознімками М. ОБЛАДАНЮКА,
В. СОЛОДКОГО, О. ГЕРЕВИЧА, В. БЕДЗІРА, В. КУХТИ,
Ф. ГАМОРА, І. ГАВРЮКА, С. МЕЛЬНИКА та ін.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи члена Міжнародної спілки незалежних
художників імені А. Кашшая Сергія ГЛУЩУКА:

3 стор.:

1	3
2	4
	5

 1. Іду на Ви... Святослав Хоробрий. Полотно, олія, 2009 р. 2. Іван Мазепа.
Полотно, олія, 2009 р. 3. Федір Манайло. Полотно, олія, 2009 р. 4. Адальберт Ерделі. Полотно,
олія, 2009 р. 5. Ратоборці. Історик Юрій Шило. Полотно, олія, 2009 р.;
4 стор.:

1
2

 1. Захисник Вітчизни. Іван Сірко. Полотно, олія, 2009 р. 2. Києве мій...
Автопортрет. Полотно, олія, 2009 р.

Редакційна колегія висловлює щирю вдячність українсько-австрійському підприємству
ТОВ «Фішер-Мукачєво» (генеральний директор В. А. Рябич) за фінансову підтримку
№№ 1-2 журналу «Зелені Карпати» за 2009 р.

The Editorial Board expresses deep gratitude to the Ukrainian-Austrian LTD «Fischer-Mukachevo»
(General Director Mr. V. Ryabych) for the financial support of the Zeleni Karpaty Msagazine,
issue No. 1 and No. 2 (2009).

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.
До статей обов'язкове резюме англійською мовою.*

Здано до друку 10.08.2009. Підписано до друку 10.12.2009. Формат 60х84/8. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 35,0. Тираж 1000 пр. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2009, №№ 1–2.
Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239). Editor-in-Chief F. Hamor,
Doctor of Biological Sciences. Editorial Board:
77 Krasne Pleco Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.
Off-set printing – at The Uzhhorod Town Publishing Office (Uzhhorod, Ruska str., 13).

